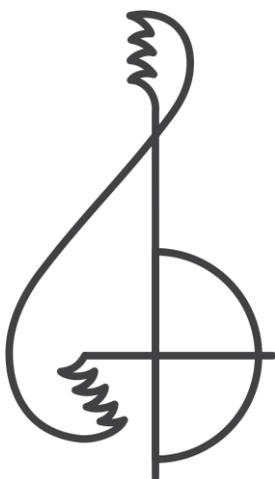

12+

4
2016

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Зам. гл. редактора, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2016

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав,
КЪУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2016

НОМЫРЫ ИС:

ХЪАЙТМАЗТЫ АСЛАЕМЫРЗÆ: 150 АЗЫ

ХЪАЙТМАЗТЫ Асламырзæ. Уацмыстæ 7
ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 85 АЗЫ

ДЗАБОЛАТЫ Хазби. Саст æрдыны хъарæг. Æмдзæвгæтæ 24
СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 95 АЗЫ

СЕЧЪЫНАТЫ Ладемыр. Дзылар. Радзырд 36

АБАЙТЫ Эдуард. Кæнын дæ разы зоныг. Æмдзæвгæтæ 50

ЦГЪОЙТЫ Хазби. Дыууæ радзырды 61

ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат. Прозæйæ фыст æмдзæвгæтæ 74

ХУЫБЕЦТЫ Олег. Этюдтæ 78
НÆ РАЗАГЪДЫ ЛÆГТÆ

ХОЗИТЫ Петр. Уалыты Владимиры æрттивгæ стъалы 84

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 97
ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

ÆК(б)П-йы Цæгат Ирыстоны обкомы фæндзæм пленум 107

Юрий РОСТ. Лазарь Гадаев – друг Пушкина 114
ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ

БАСИТЫ Михал. Дурын къæппæджы. Радзырд 118

АРВИСТОН 133

Домбæйттæ куы ацæуынц, уæд
маймулитæ хъылдымтæ кæнын бай-
дайынц.

Дæлимонтæ зæдты куы ауынынц,
уæд лидзынмæ фæвæййынц.

Араббаг æмбисæндтæ

ХЪАЙТМАЗТЫ АСЛӘМЫРЗӘ: 150 АЗЫ

САБИТЫ УАРЗОН ХÆЛАР

Хъайтмазты Бечмырзæйы фырт Аслæмырзæ бирæ литературон бынтæ нæ ныууагъта. (Куыд дзурынц, афтæмæй кæддæр сæ хæдзарыл зынг сирвæзт, æмæ поэты къухфыстытæ басыгъдысты). Фæлæ йын цы цалдæр æмдзæвгæйы бæззад, уыдон ситы сабиты уарзон уацмыстæ, цæуынц иу фæлтæрæй иннæмæ, бирæтæ сæ зонинц æнæ кæстгæйæ.

Аслæмырзæ райгуырди 1866 азы Цæгат Ирыстоны Уæллаг Зæрæмæджы. Гуры горæты (Гуырдыстоны) каст фæцис ахуыргæнджыты семинар æмæ педагогон куыст кодта Фæскавказы, Кæсæджы, стæй йæ райгуырæн хъæуы, Армавиры, Лабæйы (ныры Хетæггаты Къостайы хъæуы) æмæ æндæр рæттты. Лабæйы кустгæйæ хорз базонгæ Къостаимæ, уыд йæ сияхс: йæ хо Олгъайы лæг. Фæлæ Олгъаимæ сæ цард нæ ацыд, æмæ фæстагмæ ахицæн сты.

Аслæмырзæ бирæ уарзта ирон адæмы сфæлдыстад. Æмбырд кодта Нарты æмæ Даредзанты кадджытæ, аргъæуттæ, таурагътæ. Раивта-иу сæ уырыссаг æвзагмæ æмæ сæ æрвыста чиныгуадзæнтæм. «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», зæгъгæ, уыцы чиныджы ирон фольклоры уацмыстæй рауагъта фараст – æвдæм томы (Тифлис, 1889, II хай) æмæ иу – æртындæсæм томы (Тифлис, 1892, II хай). Йæ фыдæлты ‘взаг æмæ дзургæ сфæлдыстад бирæ кæй уарзта, ууыл дзурæг сты, В. Ф. Миллермæ цы фыстæджытæ арвыста, уыдон дæр (бакæсдзыстут сæ ацы чиныджы). Уæды интеллигенци цы фæрнæйдзаг куыст кодтой, уый тыххæй Абайты Вассо афтæ зæгъы: «Работы В.Миллера в большей степени стимулировали интерес к родному языку и фольклору среди интеллигентных осетин. Многие из последних стали ревностными собирателями памятников родного фольклора. Нельзя не отметить с признательностью имена А. Кайтмазова, И. Собиева, С. Туккаева, М. Гарданова, Г. Гуриева, М. Туганова, внесших каждый свою лепту в дело записи нартовских сказаний. Собранные ими весьма ценные материалы только в настоящее время публикуются полностью. Из дореволюционных публикаций, кроме тех, которые осуществились благодаря В.Миллеру (см. выше), следует указать

еще на три нартовских сказания в русском переводе А. Кайтмазова, помещенных в «Сборнике материалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. VII (1889), с.3–36..

Поэт амарди 1925 азы.

Хъайтмазты Аслæмырзæ сабитыл уыд иузæрдион, ахуыр-гæнæгæй кусгæйæ сын хорз базыдта сæ зондахаст, сæ удыхъæд, сæ миниуджытæ. Æмæ сын ныффыста, æнусон чи ссис, ахæм аив уацмыстæ. Æвдыста дзы куысты æвидигæ цин, æрдзы алы-хуызон нывтæ, цæрæгойты цард.

СИДЗÆР

Сæныккæн хизæнæй
Фесæфт йæ мад.
Баззæди сидзæрæй,
Алы бон тад.

Урс æхсыр мондагæй
Уасыд, куыдта.
Марди æххормагæй,
Дзидзи куырдта.

Уалынмæ базыдта
Хизын, кæрдæг,
Цъæх фæзмæ райдыдта
Уайын цæрдæг.

Бафсæды кæрдæгæй,
Бануазы дон.
Афтæмæй хъæлдзæгæй
Арвиты бон.

ÆХСНАРТ ÆМÆ ЙÆ ФЫРТТÆ

Тынг тыхджын адæм уыдысты Нарт. Æнцой цард сын ад нæ кодта æмæ сæ рæстæг æппынæдзух дæр æрвыстой стæрты, хæсты-ты æмæ цуаны. Бирæ сæм уыд уонæхсар, гуыппырсар фæсивæд. Хуыцау сæ хъаруйæ хай кæмæн нæ бакодта, уый та-иу фылдæр

хатт зондджын, хин æмæ дзыхарæхст разынд æмæ-иу уыцы миниуджыты руаджы знæгты стыр къордыл дæр фæуæлахиз. Сæ лæджыхъæд, се ‘хсарæй уæлдай бæрæг дардтой Нарты Борæ æмæ йæ фырт Уæрхæджи байзæддаг. Борæ æмæ Уæрхæг сæхæдæг æнцад-æнцойæ цардысты, никамæ лæбурдтой, никæй хъыгдардтой, фæлæ Нарты уæздæтты ‘хсæн тæккæ уæздандæр кæй уыдысты, уый сæхицæй хуыздæр чи зыдта! Кусын нæ уарзтой, уымæ гæстæ цардысты магуырæй. Уæлдай магуыр та Уæрхæг уыдис, йæ бинонты фæдарын тыхтæ-амæлттæй фæрæзта. Уыдис ын дыууæ фаззон фырты: Æхснарт æмæ Æхснærtæг. Æфсымæртæ кусын сæ сæрмæ нæ хастой, афтæмæй сæ цыфæндыйæ дæр бонджын уæвын фæндыди. Фæлæ сын æввонгæй кæм уыдаид хъæздыг цард æмæ сæ бонтæ фылдæр хатт æрвыстой æххормагæй. Иуахæмы, хосгæрдæнты, хъæубæстæ кусынмæ уыдысты, афтæ Æхснарт æмæ Æхснærtæг дæр сфæнд кодтой хосдзау ацæуын: балхæдтой хорз цæвджытæ æмæ хъазуатæй бавнæлдтой сæ куыстмæ. Сæ хъару, сæ хæрзарæхстыл сын адæм сæ цæст æрæвардтой. Карстой сихорафонмæ, цалынмæ иууылдæр сæ куыст нæ ныууагътой æмæ хæрыныл не ‘рбадтысты, уæдмæ. Æфсымæртæ дæр сæ цæвджытæ иуварс аппæрстой, фæйнардæм аракæс-бакæс кодтой æмæ ауыдтой: тæккæ магуырдардæр чи уыд, уымæ дæр сихорæн чысыл цыдæртæ разынд, æрмæст дыууæ æфсымæры бадтысты æнæ ницæмæй.

– Ай ницы цард у, – загъта Æхснарт йæ кæстæр æфсымæрæн. – Фæлтау амондагурæг фæцæуæм!

– Цæй æмæ Бурон-æлдармæ цæхæрадонгæсæй бацæуæм, – загъта кæстæр. Æмæ ацыдысты Бурон-æлдармæ.

– Æрыхъуыстам, – загътой йын æфсымæртæ, – дæ цæхæрадоны хуыздæр дыргътæ, дам, дын алы ‘хсæв дæр давдауы. Къæрныхы æрцахсæм, уый дæ фæнды?

– Ау, куынна мæ фæнды! – дзуапп радта Бурон-æлдар. – Къæрныхы куы ‘рцахсат, уæд уын мæ цæхæрадонæн йе ‘мбис ратдзынæн. Науæд уын уæ сæртæ акъуырын кæндзынæн. Мæ цæхæрадон мын чи бахъахъхъæна, ахæмтæ рагæй агурын, фæлæ йæ ныфс ничи бахаста.

Æфсымæртæ ахъуыды кодтой æмæ фæстагмæ сразы сты. Куы ‘рталынг, уæд цæхæрадоны бæстастæу æрбадтысты æмæ хъахъхъæнынц. Æмбисæхсæв ссис, афтæ кæсынц æмæ – саг æрбазгъордта. Цæхæрадонмæ багæпп ласта æмæ кæрдæг йæ

быны ссэндын райдытта, бәләстә сәтты, дыргътән сә хуыз-дәртә ‘взары әмә сә хәры. Әфсымәртә ныхъхъавыдысты әмә, саг куыддәр цәхәрадонәй рагәпп кәнынәввонг уыд, афтә йыл сә фәттә суагътой. Әхснарты фат йә агъдыл сәмбәлд әмә дзы фыды кәрдихта әрәдытта. Фәлә саг уәддәр алыгъди.

Йә тугвәдыл куы ацәуәм, уәд әй ссардзыстәм, – загъта Әхснарт йе ‘фсымәрән. – Әз ын йә фыды кәрдихта мә рифтаджы ныппарон әмә йә фәдыл цом.

Бирә фәцыдысты сажы фәдыл. Тугвәд сә бахуыдта денджызы былмә. Уым фәд айсәфти.

– Саг, әвәццәгән, денджызы бын цәры, фәлә йә әз уым дәр ссардзынән, – дзуры Әхснарт. – Ам мәм, денджызы был, әнхәәлмә кәс, әз та йә бынмә цәуын.

Әмә Әхснарт денджызмә ныффардәг. Йә бынмә куы ныххәццә, уәд иу стыр дур йә размә фәци. Кәсы әмә дурән йә зыхъхъырәй фәздәг кәлы, бахизәны та иу гадза хуыссы. Гадза йәхәдәг фынай уыди, фәлә йә гуыбынай йә кьәбылаты рәйын райхъуыст – әвәццәгән, хәдзармә әцәгәлон адәймаг кәй әрбафтыд, уый бамбәрстой.

– Диссәгтә! – ахъуыды кодта Әхснарт. – Гадза йәхәдәг фынай у әмә мә нә уыны, афтәмәй мыл йә гуыбынай йә кьәбылатә рәйынц. Ай цы диссаг у, уый мын әнә базонгә нәй.

Әхснарт куыдзы иувәрсты мидәмә бахызт әмә уыны: хәдзары бәстастәу – стыр арт, йә сәрмә әртә стыр аджы ауыгъд. Дыууә кәройнаджы фыдызгәләй сә тәккә дзаг, пәлхъ-пәлхъ кәнынц әмә фыды кәрдихта иу агәй иннәмә хауынц. Астәуккаг у зыбыты афтид, иннә агтәй йәм басы әртәхта дәр нә хауынц.

– Ай та ноджы диссагдәр, – загъта Әхснарт. – Цымә адәттә кәй ысты? Кәд сажы хәдзар у?

Ләппу бынтондәр сцымыдис әмә, йә бакомкоммә цы дуар уыд, уымә бараст. Бакодта йә, әмә йә цәстытә атартә сты: уат авгәй кондау әрттывттытә калдта, хуртә, мәйтә, стьалытә дзы кастысты. Фыццаг уаты куыд уыд, афтә ам дәр – стыр арт, йә алыварс та – адәм. Әхснарт сыл йә цәст ахаста әмә бафиппайдта, рынчын чызджы цур кәй бадынц. Чызг афтә рәсугъд уыд, әмә бәстыл дыккаг ахәм нал разындаид.

– Әвәццәгән, уый рәсугъдәй срухс и уат дәр! – ахъуыды кодта ләппу.

– Фарн уæ хæдзары! – салам радта Æхснарт.

Цыппар лæппуйы, сæ иуæй иннæ хæрзконддæр йæ размæ рауадысты. Лæппу мидæгдæр бацыд æмæ рынчыны цур иу усы бадагæ ауыдта – уый уыди чызджы мад.

– Æгас цу, кæд мын мæ чызджы буары кæрдихтæ æрбахастай, уæд. Намæ де ‘рбацыдæй де ‘нæрбацыд хуыздæр, æмæ авддæлдзæх фæу! – загъта йын чызджы мад.

Æхснарт йæ рифтагæй фыды кæрдихтæ фелвæста æмæ сæ мадмæ радта. Мад сæ чызджы хъæдгæмттыл авæрдта, æмæ чызг уайсахат рабадт, Æхснартæн цингæнгæ æгасцуай загъта, йæхицæн æй мойагæн равзæрста. Æхснарт дæр куыynnæ бацин кодтаид, ахæм саураесугъд йæ къухы кæмæн бафтыд. Чындзæхсæв сын скодтой.

Афæдзы ‘рдæг рацыдаид, афтæ Æхснартæн йæ зæрдыл æрбалæууыд, йе ‘фсымæр æм денджызы был æнхъæлмæ кæй кæсы, уый. Æмæ сфæнд кодта йæ фыдæлты бæстæ бацагурын. Чызджы мад сын алыхуызон зынаргъ дзауматæ балæвар кодта, æмæ дыууæ арыгон уды хæрзбон загътой бинонтæн. Агты рæзты куы рацæйцыдысты, уæд Æхснарт нал фæлæууыд æмæ чызджы мад æмæ фыды афарста, ай цавæр диссаг у, дыууæ кæройнаг аджы дзаг куы сты, уæд астæуккаг афтид цæмæн у, зæгъгæ.

– Уый уымæн афтæ у, æмæ ахæм рæстæг æркæндзæн, æмæ адæм дæр суыдзысты ацы агты хуызæн: хъæздыг хъæздыгæн æххуыс кæндзæни, мæгуыртæ та сæ астæу сыдæй мæлдзысты.

– Уæд йæ къæбылатæ йæ гуыбынæй кæмæн рæйынц, уыцы фынай куыдз та цы амонь?

– Уый та уый амонь, æмæ ахæм рæстæг æркæндзæн, кæстæртæ хистæртæн аргъ кæд нал кæндзысты, сæхæдæг уынаффæгæнæг кæд уыдзысты.

Уалынджы Æхснарт йæ бинойнагимæ былмæ сленк кодта æмæ, йе ‘фсымæры кæм ныууагъта, уым сыррдзæрмттæй мусонг ауыдта. Æхснартæн хъуыддаг цы бамбарын хъуыд. Йæ усимæ мусонгмæ бахызти, фæлæ дзы никæй баййæфтой.

– Æз ме ‘фсымæры рацагурон, ды ам банхъæлмæ кæс, – загъта Æхснарт æмæ араст Æхснæртæджы агураг.

Бирæ рæстæг нæма рацыд, афтæ Æхснæртæг дæр фæзынд. Æрыгон сылгоймаджы куы ауыдта, уæд бамбæрста, уый Æхснарты ус кæй у, уый. Æмæ æнæ исты дзургæйæ дæрддзæфгомау æрбадт. Æхснарты ус нæ зыдта, æфсымæртæ кæрæдзи халдих кæй сты,

уый æмæ Æхснæртæджы Æхснарт фенхъæлдта. Йæхи йæм баласта. Фæлæ йæ лæппу йæ кæстæр æнгуылдзæй аиуварс кодта, цæмæй йæм кæстæг ма цæуа. Раст уыцы рæстæг Æхснарт æрбаздæхт æмæ сæм йæ зæрдæ фехсайда. Уыцы æлхынцъæрфыгæй бандоныл йæхи æруагъта, йæ дзыхæй иу сыбыртт нал хауд. Æхснæртæг фестад æмæ йе ‘фсымæрыл цинтæ кæнынмæ фæци. Фæлæ йæм уый ницы дзырдта. Æхснæртæг хъуыддаг не ‘мбæрста, стæй йæ куы бамбæрста, уæд ард хæрын, сомы кæнын байдыдта, сылгоймагимæ се ‘хсæн кæй ницы уыд, уый тыххæй. Йе ‘фсымæр ыл уый фæстæ дæр куына æууæндыд æмæ æдзæмæй куы бадт, уæд фат æмæ æрдын систа æмæ загъта:

– Хуыцæутты Хуыцау! Мæ чындыл мæ буары хæйттæй кæцыйæ баныдзæвыдтæн, уым мæ ацы фатæй мæлæтдзаг цæф фæкæн!

Æхснæртæг æрдын аивæзта. Фат арвыцъæхы бæрзонд сфардæг, дыууæ дихы фæцис æмæ фæстæмæ раздæхт. Æхснæртæджы кæстæр æнгуылдзы афтæ тынг нынныхст, æмæ йын йæ къух лыстæг пырх ныккодта. Лæппу æвиппайды дзыхъмард фæци. Æхснарты нырма ныр бауырныдта, йе ‘фсымæр кæй ницы аххосджын уыд, уый, фыр-фæсмонай йæхи хордта, йæ хъамамæ фæлæбурдта, йæ риуы йæ ныссагъта æмæ фæмард. Афтæ бабын ысты дыууæ æфсымæры.

Æхснарты ус йæ лæг æмæ йæ тиуы мæрдтыл дзыназын, ниуын райдыдта, йæ дзыккутæ тыдта, рæдывта, сидтис æххуысмæ. Цы сын кодтаид, куыд сæ баныгæдтаид!

Уалынды кæсы, æмæ мусонды къæсæрæй иу рæсугъд барæг æрбахызт. Афтæ тынг цæуыл маст кæныс, цы дыл æрцыди, зæгъгæ, фæрсы усы. Уый хабæрттæ сæрæй бынмæ ракодта, стæй йæ бафарста, дæхæдæг та чи дæ, зæгъгæ.

– Æз Уастырджи дæн, – дзуапп радта уазæг. – Æз дын бахуыс кæндзынæн, баныгæндзынæн сæ, фæлæ дæ уый фæстæ мемæ рацæуын хъæудзæн, уæддæр иунæг куы дæ. Уазæг йæ ехсы бырынкъæй зæхх æрцавта, æмæ сæ цуры æвзист чырын февзæрди. Стæй та мæрдты æрцавта йæ ехсы бырынкъæй æмæ сыл сызгъæринай хæрдгæбыд дарæстæ февзæрди. Уастырджи мæрдты баныгæдта, стæй арыгон усмæ баздæхти:

– Ныр дын мемæ цæугæ у.

– Хорз, – загъта ус. – Æрмæст уæртæ денджызы мæхи ахсон, науæд пыхцылсæр æмæ тугæйдзæгтæй демæ куыд ацæуон?

Сылгоймаг денджызмæ бацыд, йæхи дзы баппæрста æмæ уайсахат гуылфы аныгъуылд.

Уастырджи бамбәрста, сайд ыл кәй әрцйд, уый әмә ард бахордта, усәй йә маст кәй райсдзән, уый тыххәй.

Әхснарты усән қасдәр рәстәджи фәстә райгуырди дыууә фырты, уыдон дәр – фаззәттә: Уырымәг әмә Хәмыц. Тыхджын гуырдтә рауадысты. Фатәй әхсынәй әмбисонд уыдысты. Сә фыды хуызән тызмәг рахастой әмә әнәхъән дәлдон бәстәйы әдасәй цәуын никәйуал уагътой. Се ‘ппәт дәр сә тарстысты. Устытә донмә нал уәндыдысты, Уырымәг әмә Хәмыц-иу сын сә дурынтыл фәттә суагътой.

Иуахәмы иу идәдзы дыууә чызджды әд дурынтә дондзау рацыдысты. Фаззәттә сә ауыдтой әмә сын сә дурынтә фатәй ныцъцъәл кодтой. Дыккаг хатт дәр та рацыдысты, фәлә та сын ләппутә сә дурынтә асастой. Әртыккаг хатт чызджытимә сә мад рацыд әмә Уырымәг әмә Хәмыцән бафидис кодта, дурынтыл уә тых әвзарыны бәсты уә фыды цәрәнбәстә куы бабәрәг кәниккат, зәгъгә. Уә фыды мәсыгәй, дам, уын фаджысдон чи сарәзта, уыдонимә, дам, фәлтау бавзарут уә тых.

Дыууә ләппума усы ныхәстә хъыг фәкастысты, сә мадмә бацыдысты әмә йә фәрсынц, нә фыд чи уыд әмә кәм царди, зәгъгә. Мад фыццаг нә разы кодта, фәлә сын фәстагмә хабәрттә радзырдта, денджызәй сә рахуыдта әмә сын сә фыды хәдзар бацамыдта. Хәдзар әцәгәй дәр уыдис, уыцы ус сын куыд загъта, афтә әнәзылд, чъизи. Ләппутә йә ныссыгъдәг кодтой, йә фаджыс ын хъәуы цәрджыты ердотәм фәкалдтой. Сә фыдыфыд Уәрхәг ма әгас уыди, фәлә фырзәрөндәй бакуырм әмә әвәгәсәгәй йә буар сгам. Ләппутә йә ныхсадтой, ног дарәс ыл скодтой, әмә Уәрхәг Уырымәг әмә Хәмыцы мадәй бинонтә загъта. Цас рәстәг рацыдаид, Хуыцау йә зонәг, фәлә сын иуахәмы ләппу райгуырд әмә йыл ном сәвәрдтой – Цыбәлц. Фәлә Цыбәлц йе ‘фсымәрты хуызән хәрзконд, хъаруджын әмә арәхстджын нә рауад, әвәццәгән, йә фыд әгәр зәрөнд кәй уыд, уый тыххәй. Уырымәг әмә Хәмыц раздәрау фыдуаг уыдысты, әгас хъәу дәр сә әмризәджды рызтысты.

Рәстәг цыдис. Иуахәмы фаззәттәм сә мад бадзырдта әмә сын зәгъы:

– Әз рынчын дән әмә тагъд амәлдзынән. Куы амәлон, уәд-иу мә әртә ‘хсәвы бахъахъхъәнут. Ләгтыдзуарәй хәс дарын әмә мә мәрды дәр йә маст исдзәни.

Ләппутә йын йә фәдзәхст сәххәст кәнынай зәрдә ба-

вæрдтой. Ус амард, æмæ йæ зæппадзы бавæрдтой. Фыццаг дыууæ ‘хсæвы йæ Уырымæг æмæ Хæмыц бахъахъхъæдтой. Æртыккаг æхсæв Цыбæлцы рад уыд. Уый куы бафæллад, уæд уайтагъд афынæй. Уастырджи зæппадзмæ бахызт æмæ усæй фæхындылæг кодта. Уый фæстæ йæм бауагъта йæ уырсы, стæй та йæ егары. Æфсымæртæ уыдæттæн ницы базыдтой. Цасдæр рæстæджы фæстæ сæм Сырдон фæхабар кодта, уæ мады зæппадзæй сывæллоны кæуын, байраджы мыр-мыр æмæ къæбылайы рæйын цæуы, зæгъгæ.

Æхсæвы Уырымæг ацыд æмæ зæппадзы æцæгдæр ссардта чызг, байраг æмæ къæбыла. Бамбæрста, Цыбæлцы бон кæй не сси сæ мады бахъахъхъæнын. Фæлæ ма цы гæнæн уыд, æмæ чызг, байраг æмæ къæбыламæ зылын райдыдта. Чызг ахæм диссаджы саурæсугъд разынд, æмæ йæ рухсæй хурыл талынг æфтыдта. Ном ыл сæвæрдтой Сатана. Байраг сси æмбисонды хъулон æфсургъ, дугъы йæ фат не ‘ййæфта. Къæбыла та афтæ басгуыхт, æмæ-иу цуаны йæхæдæг хъæддаг сырдатæ ахста. Ном та йыл сæвæрдтой Силæм.

Сатана Уырымæджы бауарзта æмæ йын лæгъстæтæ кæнын райдыдта, ракур мæ, зæгъгæ. Уырымæг нæ разы кодта, кой дæр æй нæ уагъта, адæм, дам, ныл сæхи худæгæй схæсдзысты. Уæд ын Сатана ахæм зонд бацамыдта: хæрæгыл фæстæрдæм сбад æмæ афтæмæй хъæуы уынгты ацу. Уырымæг йæ коммæ бакасти. Сæхимæ куы ‘рбаздæхт, уæд æй сылгоймаг фæрсы, адæм дæм цы цæстæй ракастысты, зæгъгæ.

– Суанг ма мыл дуртæ дæр худтысты! – дзуапп радта лæг.

– Уæдæ ма дыккаг хатт дæр бафæлвар.

Ацыди та Уырымæг. Куы ‘рбаздæхт, уæд Сатанамæ дзуры:

– Дыккаг хатт афтæ тынг нал худтысты!

– Ноджы ма иу хатт ацу! – дзуры та Сатана.

Уырымæг та хæрæгыл фæстæрдæм сбадт æмæ уынгты араст. Фæстæмæ куы ‘рбаздæхт, уæд афтæ, кæсгæдæр, дам, мæм ницуал ракодта.

– Уæдæ мæ мой куы суай, уæд дæр афтæ уыдзæни: фыццаг ахуддзысты, стæй банцайдзысты, – загъта йын Сатана.

Уырымæг сразы Сатанайы ракурыныл. Æмæ фæсмон нæ фæкодта. Ахæм ус дыккаг нал уыди. Мæйтæ, хуртæ дзы кастысты. Хæрдгæхуыдтæ кæнынмæ, хæдзары мимæ йæ ничи æмбылдта. Арахъхъ уадзын, бæгæны фыцын, къуымæл кæнын фыццаг

джы-фыццаг уый базыдта. Зондæй йыл цавæрфæнды нæлгоймаг дæр нæ фæтых уыдаид. Зæххы хин æмæ арвы кæлæн кæй хуыдтой, уыцы Сырдоны бон дæр нæ уыди Сатанайы амбулын.

Йæ мойæн Сатана ныййардта дыууæ фырты – Созырыхтойы æмæ Сосланы. Хæмыцæн дæр уыд ус æмæ йын райгуырди лæппу – Батырадз.

НАРТЫ АГ

Нартæм уыди бæгæныфыцæн егъау аг. Нæ йыл фидыдтой, хатгай-иу се ‘хсæн радзур-бадзуртæ рауад, уæлдайдæр-иу, уыциу рæстæг цалдæры куы бахъуыд, уæд. Уымæ гæсгæ сфæнд кодтой: аг ахæм лæгæн раттæм, йæ мидæг цы дон уа, уый йын æрмæст ныхæстæй чи рафыцын кæна. Æрæмбырд сты æмæ аг Тарпы цъитийæ байдзаг кодтой. Стырæй-чысылæй кæмæ нæ фæдзырдтой, иу ахæм нал баззади, фæлæ аг рафыцын кæнын никай бон баци. Боныцъæхтæй изæрдалынгтæм ахаста сæ быцæу. Батырадз уыцы рæстæг цуанæй здæхт æмæ, адæмы æмбырдæй куы ауыдта, уæд сæ фæрссы, уæ быцæу цæуыл у, зæгъгæ. Нарт ын хъуыддаг бамбарын кодтой. Батырадз сын дзуры, ныууадзут аг раздæрау иумæйагæй, ма йыл хъаугъа кæнут, зæгъгæ. Фæлæ уыдон сæхи фæнд атардтой æмæ хатынц Батырадзмæ, цæмæй уый дæр бавзара йæ тых.

– Уæдæ мæ Хуыцауы фыдæх уæд, – загъта Батырадз, – æз иу мæнг ныхас дæр куы зæгъон. Цуаны уыдтæн, иу бæрзонд хохы суангыл фæцæйцыдтæн æмæ дзы авд Уациллаиы амардтон.

Куыддæр уыцы ныхæстæ загъта, афтæ, аджы цы их уыд, уый æвиппайды атади.

– Иннæ суангыл фæцæйцыдтæн, – дзуры дарддæр Батырадз, – æмæ дзы авд Уастырджийы амардтон.

Агæй уæлæмæ тæф цæуын райдыдта – иууылдæр уыдтой: дон стæвд ис.

– Æртыккаг суангыл фæцæйцыдтæн æмæ дзы авд Мыкалгабыры амардтон.

Батырадз йæ ныхас кæронмæ нæма фæцис, афтæ агæй фыцгæдоны æртæхтæ фæйнардæм хауын райдыдтой. Лæппу аг сита æмæ йæ сæхимæ ахаста.

Нартæм ноджы уыдис, агæн йæхи æмбæрц нуазинаг кæм цыд, ахæм кæхц. Æмæ сфæнд кодтой уый дæр сæ тæккæ сæрæндæрæн

раттын. Кæхц йедзаг уыд алыхуызон зариаг кæлмытæй, уæртджынхæфсытæй æмæ æндæр ахæм æлгъаг хилæгойтæй. Гъемæ йын афтæмæй йæ нуазинаг чи банызтаид, хъуамæ кæхц уый бауыдаид. Нарт иууылдæр сæ хъару бавзæрстой, фæлæ нуазинаг баназын йæ къухы никæмæн бафтыд: куыддæр-иу сæ исчи кæхц йæ дзыхмæ схаста, афтæ та йыл-иу зариæгтæ, уæртджын хæфсытæ æмæ кæлмытæ сæхи ныццавтой. Уыцы рæстæг та дын Батырадз цуанæй куы ‘рбацæйцæуид. Нарт æм æрхатыдысты, бавзар ды дæр дæ тых, зæгъгæ. Батырадз кæхц йæ дзыхыл сдардта. Æлгъаг хилджытæ йыл сæхи рауагътой. Фæлæ сæ Батырадзы дзыхмæ чи куыд æввахс кодта, афтæ сæ уый радыгай йæ болат рихийæ цавта, æмæ-иу хилджытæ тугæйдзæгтæй кæхцы бын æмбæхсынмæ фесты. Афтæмæй Батырадз кæхц бындзарæй банозта, йæ сæрыл æй æркодта æмæ йæ сæхимæ ахаста.

УÆЙЫГ ÆМÆ ДАРЕДЗАНТÆ

Иуахæмы Даредзантæ балцы ацыдысты. Æрæхсæв сыл, фæлæ уыдон уæддæр сæ цыды кой кодтой. Уалынджы се ‘рцытæ цыдæр хъæбæрыл фæхæцыдысты. Даредзантæм уый диссаг фæкаст æмæ сфæнд кодтой боны æрбарухсмæ банхъæлмæ кæсын. Куы сбон, уæд сæ дисæн кæрон нал уыди: талынджы сæ фæндаг уыди астæуыстæджы зыхъыртыл.

«Уагæры ахæм егъау стæг кæмæн уыди?» – хъуыдытыл фесты бæлццæттæ æмæ фæстагмæ Хуыцаумæ скуывтой:

– Хуыцаутты Хуыцау! Ахæм амонд саккаг кæн æмæ ацы стæг кæй у, уый удæгасæй нæ разы фестæд, æрмæст цæстæй куыннæ уына, афтæ!

Хуыцау сын сæ куывд фехъуыста: базмæлыди, банкъуысти сæ алфамблай бæстæ, æмæ Даредзантæн сæ цæстыты раз уæйыг райгас и. Бирæ ракас-бакæс æм фæкодтой, дисæй йыл бирæ фæмардысты, стæй та Хуыцаумæ скуывтой, æххæст ма йæ йæ цæстæй дæр ракасын кæ, зæгъгæ. Уæйыг ракасти. Фыццаджыдæр йæ цæст æрхæцыди, фаджыс кæдæм аластæуыд, ахæм хуымыл.

– Уый та циу? – бафарста уæйыг быдырмæ амонгæйæ.

– Уый хуым у, – загътой Даредзантæ. – Фаджыс æм аластой хъацæнæн.

Уæйыг, æвæццæгæн, нæ бамбæрста Даредзанты ныхас, æмæ

йын уæд биноныгæй радзырдтой, хуым куыд кæнынц, куыд тауынц, най куыд кæнынц, уыдæттæ.. Уæйыг уыдæттæ кæй не ‘мбæрста, уый Даредзантæм диссаг каст æмæ йæ бафарстой, уæдæ дæ рæстæджы та цы хордтой, зæгъгæ. Уый бахудт æмæ загъта:

– Мах-иу, армыдзаг сыджыт систем, ныллæмæрстам-иу æй, æмæ уый сойæ цардыстæм иннабонæй- иннабонмæ, – дзуапп радта уæйыг, стæй загъта, цæмæй цæрут, уый, дам, ма мын фенын кæнут. Уыдон æм кæрдзын радтой. Уый йæ йæ рахиз армы ныхъывта, æмæ дзы туг рахъардта.

– Æрмæст амæй у уæ цард? – афарста уæйыг.

– Нæ, – дзуапп радтой Даредзантæ. – Йемæ ма цыхт дæр фæхæрæм.

– Равдисут-ма йæ, – загъта уæйыг.

Уыдон æм цыхты бæсты стыр урс дур тыхтæ-амæлттæй батылдтой. Уæйыг та уый дæр йæ къухмæ систа, ныллæмæрста йæ, æмæ дур лыстæг змис фестад.

– О æнамонд адæм! Адæттæй цæрут? Ауадзут мæ, ауадзут мæ тагъддæр! Дуне фендæрхуызон!

Бæстæ та банкъуысти, ныккъкъæс-къæс кодта. Даредзанты цур фæлдæхтæй лæууыди астæуыстæг.

АМЫРАН УÆЙГУЫТЫ КУЫД ФÆЦАГЪТА

Иуахæмы Ростъом цуаны ацыди, саг амардта, иу лæгæтмæ йæ бахаста æмæ физонджытæ кæнынмæ бавнæлдта. Физонджытæ куы срæвдз сты æмæ, гъа, ныр хæрын райдайон, куыд загъта, афтæ йæм лæгæты талынг къуымæй ссырджын ус рахызти. Ростъом æй физонæгæй суазæг кодта. Куы бахордтой, уæд ын ус загъта, мемæ бацæр, зæгъгæ. Лæг æмбæрста, цыдæр фыдбылыз æм кæй кæсы, уый æмæ фыццаг нæ куымдта, фæла йæ ус куы нал уагъта, уæд йæ фæндыл сразы. Лæг цæмæй тарст, уый йыл æрцыд; уайсахат йæ уд систа. Куы мард, уæд ма ссырджын усæй ракуырда, цæмæй сæ фыртыл Амыран-ном савæра. Усæн лæппу куы райгуырда, уæд ыл æцæг ахæм ном савæрдта.

Амыран йæ сабийæ фæстæмæ цуан кæныныл фæцалх æмæ æхсæвæй-бонæй æнцад нæ бадтис. Иу хатт та цуаны ацыд æмæ хъæды хæтгæйæ хъуыдытыл фæци. «Ныр кæдæй цуан кæнын, –

загъта йæхицæн Амыран, – æмæ иу лæгыл дæр нæма сæмбæлдтæн. Уæвгæ ма цыма искуы адæм ис?» Амыраны тынг фæндыд уыдæттæ базонын. Саг амардта, йе ‘ккой йæ скодта, сæхимæ æрцыд æмæ йæ мады фæрсы, мæ фыд чи уыди, зæгъгæ. Мад ын иуцасдæр нæ хъæр кодта хабар, фæлæ йæ фырт куы нал уагъта, уæд ын æй сæрæй кæронмæ радзырдта. Уæд Амыран йæ фыдæлты бæстæ агурыныл ныллæууыди. Бирæ бонтæ аивгъуыдта, хæтæнты бирæ фæхатт æмæ иуахæмы иу хъæумæ бафтыд. Уынгты фæцæуы æмæ уыны: устытæ стыр цуайнагимæ архайынц, сæ хид сæ къæхты бынæй кæлы, афтæмæй. Амыран сын «уæ бон хорз» загъта, стæй, цы ми кæнынц, уымæй сæ бафарста. Уыдон ын радзырдтой, Ростъом æнæбæрæгæй куыд фесæфт, адон йæ фæстæ иунæгæй куыд базадысты æмæ авд уæларвон уæйыгæн хъалон куыд фидынц. Афтæмæй кæддæр Ростъомæн сæхæдæг фыстой хъалон. А изæр дæр та уæйгуытæ æрцæудзысты, æмæ сын устытæ хæрд, нозт цæттæ кæнынц.

– Ау, æмæ уæм иу лæг дæр нал бæззади? – бафарста Амыран.

– Ис, Усаби, зæгъгæ, фæлæ уый цæй лæг у – тæнзæрдæ, усай æвзæрдæр!

Амыран ракуырдатæ, цæмæй йын иу æхсæв фысым фæуой. Уыдон ын загътой, сæ хæдзарæй уазæг кæй никуы аздæхтой, фæлæ Амыранæн, уæйгуытæ йæ куы бахæрой, уымæй тæссаг кæй у. Амыран сын дзуапп радта, ма мын тæрсут, зæгъгæ. Устытæ йæ мидæмæ бахуыдтой. Лæг сæ фæрсы, а хæдзары хæцæнгарзы мыггагæй исты ис æви нæй, зæгъгæ. Уыдон æм Ростъомы хæцæнгарзтæ равдыстой. Амыран Ростъомы æхсаргард ракуырдатæ æмæ къæбицы бамбæхсыны бар райста. Устытæ йын йæ фæндыл дыууæ нæ загътой.

Уæдмæ уæйгуытæ дæр фæзындысты. Сæ иуæй иннæ стырдар. Хæдзар сæ хъæр-хъæлабайæ байдзаг. Хæрынтæ, нуазынтæ байддыдтой. Куы бахордтой, куы банозтджын сты, уæд сæм Амыран æхсаргардæлвæстæй рагæпп ласта æмæ сæ цæгъдынтæ байддыдта. Æхсæз дзы сæ мидбынæтты æрфæлдæхтысты. Æвдæмыл базыртæ уыд, цар срæмыгъта æмæ уæларвмæ атахт. Устыты цинæн кæрон нал уыд, уазæгæн арфæтæ кæнынмæ фесты. Амыран Ростъомы фырт у, уый куы базыдтой, уæд сыл цыма базыртæ базади. Фæлæ сæ цин бирæ нæ ахаста. Æгасæй чи баззад, уыцы уæйыг сын æнцой нæ лæвæрдта: сæхицæй кæнæ-иу сæ фосæй исчи быгъдæг ран куы аздад, уæд ыл-иу

базырджын уәйыг йәхи рауагъта, уәләрвтәем-иу әй ахаста әмә-иу әй уым бахордта. Иуахәмы Усабийы дәр аскъәфта.

Амыран бирә рахъуыды-бахъуыды фәкодта, уәйыджи куыд амара, ууыл әмә фәстагмә әрымысыд: аргәвста дзыгуын, лалымыстыгъд әй акодта, йә хуылфмә бабырыд әмә йә цыппәртыл доны былмә рацыди – дон нуазыны ‘фсон.

Уәйыг әй бафиппайдта, дзыгуын әй фенхәлдта әмә йәм йә цәст дардта. Куыддәр дон нуазынмә йә сәр әркьул кодта, афтә йыл фатау йәхи рауагъта, йә бәрзәйыл ын фәхәст әмә йә ахаста. Йә хәдзармә стахти, дзыгуын кәрты әрәппәрста, йәхәдәг мидәмә бацыд.

– Уер-уер, әна, куыд ныффәлладтән! Ахәм амәддагыл никуыма фәхәст дән!

Мад кәртмә рауад, афтид царм куы федта, уәд әй систа әмә йә иуварс фехста. Амыран кәрты иунәгәй куы базад, уәд дзыгуыны царм ракъәртт кодта әмә әддәмә рахызт. Усаби йә цуры кауы михмә бастәй ләууыд, әргәвдынмә йә хастой. Амыран уый фәстә әрәмбәхсти.

– Мәнә ай хоныс хорз амәддаг? – бафарста мад дзыгуыны царммә амонгәйә.

Уәйыг дисәй амарди, фәлә дзы иуцасдәры фәстә хабар ферох.

– Цәй, әмә нә хаст уацайраджды аргәвдәм! – загъта уәйыг йә мадән әмә Усабийырдәм араст. Куыддәр әм бахәццә, афтә йәм Амыран уыциу гәпп раласта, әмә хъәбысәй хәцын райдыдтой. Уәйыджи ссырджын мад рауад әмә-иу, йә фырт кәдәм әрцәйхауд, уым фәнык әркодта, Амыран кәдәм хауд, уым та – дон. Фәлә уәддәр Амыран уәйыгыл фәтых әмә йә аргәвста. Стәй ссырджын усы йә къубаләй ацахста, исбонь хорзәй уә хәдзары цы ис, уый радзур, науәд дә хурх кәнын, зәгъгә.

– Фыццаджы-фыццаг де ‘хсәз фырты әнәбазыртәй зәхмә куыд тахтысты? – бафарста йә Амыран.

Ус рагъәныл ауыгъд ронмә бацамыдта. Уыцы рон-иу уәйгуытә бынмә раппәрстой, әмә-иу зәххәй уәларвы онг сә размә уәрәх фәндаг февзәрди. Стәй ус Амыранән иу бәндән радта. Уымә ахәм миниуәг уыд, әмә-иу дзы цыфәнды уәззау уаргъ куы бабастаис, уәддәр-иу дзы уәз нал уыд.

Амыран ссырджын усы ныххурх кодта, уәйгуыты хәдзары

исбонай цы ссардта – се ‘ппæт дæр уыцы бæнданæй бабаста, Усабийы йемæ ракодта, рон раппæрста æмæ йыл зæхмæ æрфардæг. Дæлæмæ куыд хызт, афтæ рон дæр йæ фæдыл тухгæ цыди.

ЧЪЫНДЫ ХЪÆЗДЫГ

Иу лæгмæ уыди бирæ фосы дзугтæ. Азæй-азмæ йын кодтой ноджы фылдæр, уымæн æмæ дзы сæныччы хъус дæр никуы фæхъаудта. Фæстагмæ йын афтæ бирæ систы æмæ йæ бахъуыди фыййæутты стыр къорд баххуырсын, фæлæ уыдон бон дæр нæ уыди фосы дзугтæм зылын. Хъæздыг лæг алы бон дæр цыди цуаны æмæ-иу фыййæуттæн бафæдзæхста, цæмæй фосæй сырдатæ кæнæ исты æнаккаг адам ма адавой. Цуаны-иу фæци цалдæргай бонтæ, фæлæ-иу фылдæр хатт æрбаздæхт афтидармæй. Искуы иу хатт-иу маргъ кæнæ сырд дæр амардта. Уæд-иу фыййæуттæ цинай амардысты: фыдызгъæлы хъæстæ-иу фесты. Сæ фосдзугтæй сæм ницы хауди, сæ хицау дзы гыццыл сæныкк аргæвдын дæр нæ уагъта. Афтæ дæр-иу рауади: фыс фæмæлы, фæхæдмæлæй йын тас у. Фæлæ йæ хъæздыг лæг аргæвдын нæ уагъта, кæд та ногæй йæ къахыл слæууид, зæгъгæ. Фыс-иу ныххæдмæл æмæ-иу æй куыйтæн æппарын бахъуыди, уæдæ цы уыдаид.

Иуахæмы та хъæздыг лæг сыстад æмбисæхсæв æмæ цуаны ацыди. Зымæг уыд, æмæ бæстæ митæй нæ зынди. Лæг иу суангыл куыд сцæйхызт, афтæ æваст фæлæууыди: къæдзæхы фæстайæ йæм кæйдæр хъæрзын æрбайхъуысти. Цы йын базоннын хъуыди, хæйрæг аргæ-арын кæй хъæрзы. Йæ цухъхайы фæдджийæ иу гæбаз раскъуыдта æмæ загъта: «Афтæ æнцонай куыд ныййарай, ахæм амонд дæ уæд!»* Хъæрзын фæсабыр. Цуанон йæ фæндагыл ацыди. Уалынды райхъуыст æбуалгъы цъæхахст. Цуанон, хъæр кæцæй фехъуыст, уыцырдæм фæкаст æмæ ауыдта: йæ цурты митыл æрбазгъоры хæйрæг, йæ хъæлæсы дзаг хъæр кæны, фæсте та йæ æрбаййафынц бирæгътæ. Лæджы цурмæ куы ‘рбахæццæ, уæд йæ лæппын йæ къухтæй æрхауди. Бирæгътæ йыл сæхи андзæрстой. Лæг сæм топп фæдардта æмæ

* Фыдæлтæ куыд дзырдтой, афтæмæй æхсæвыгон иставæр маргъ куы уаса, уæд, дам, хæйрæг аргæ фæкæны. Ахæм сахат хъуамæ дæ фæдджи аскъуынай æмæ зæгъай: «Афтæ æнцон дын уæд!» Хæйрæгмæ мæсты чи у, уый та хъуамæ исты хъæбæр дзаума райса, тыххæстыл акæна, ома хæйрæгæн афтæ зын уа. Чиныг саразджы фиппаинаг.

сæ фехста: бирæгътæ фæйнæрдæм апырх сты. Хæйрæг уый куы ауыдта, уæд фæстæмæ раздæхт. Йæ лæппыны систа, æнæзонгæ лæгмæ баздæхт æмæ йæ сæхимæ ахуыдта. Хæйрæджы хæдзармæ куы бахæццæ сты, уæд лæгмæ дзуры:

– Ме ‘фсымæртæ куы базоной, мæ лæппыны мын фервæзын кодтай, уый, уæд дын алы лæвæрттæ кæндзысты, фæлæ-иу дзы мацы баком, æрмæст-иу дзур: «Мæхион мын уадзут».

Хъæздыг лæг хæйрæджы ныхæсты апп нæ бамбæрста, фæлæ уæддæр «хорз», зæгъгæ, загъта.

Бацыдысты хæдзармæ. Æфсымæртæ сæ хойы къухты хæйрæджы лæппын куы ауыдтой, уæд æм фæлæбурдтой æмæ йæ фырцинæй куы сæ иу аныхуыры, куы сæ иннæ. Афтæ йæ радъгай се ‘ппæтдæр ныхъуырдыг æмæ та-иу æй фæстæмæ сæппæрстой. Сæ фаг ыл фæцин кодтой, стæй фæстагмæ лæдждæр бафиппайдтой æмæ фæрсынц сæ хойы, ай чи у, зæгъгæ.

– Ацы цуанонæн стыр арфæ ракæнут, – загъта хæйрæг. – Ай куына уыдаид, уæд мæнæн хъæбул нæ уайд, сымахæн та хæрæфырт: дæргъдымтæ мæ расырдыг, мæнæн фыртæссæй мæ саби мæ къухтæй æрхауди. Уыдон ыл сæхи андæрстой, фæлæ сæ ацы цуанон фехста æмæ фæпырх ысты.

Æфсымæртæ сæ уазæгыл тынг фæцинтæ кодтой, хорз æй фæдтой. Стæй йæ фæрсынц, дæ дзæбæхтæ дын цæмæй бафидæм, цы дын балæвар кæнæм, зæгъгæ.

– Мæхион мын раттут, – дзуапп радта уазæг.

Хæйрæджыты мад уыцы ныхæстæ куы фехъуыста, уæд арф ныуулафид, æвæццæгæн, цæуылдæр батыхсти. Хæйрæджытæ сæхи ‘взагыл аныхæстæ кодтой æмæ уазæджы фæрсынц, æвзистæй дзаг голлаг нæ бакомис, зæгъгæ. Лæг ницы дзуры. Уæд ын йæ разы сызгъæринæй дзаг голлаг æрæвардтой. Уазæг æрттивгæ сыгъæринтæ куы ауыдта, уæд йæ цæстытæ сæ къуырфытæй рацæйлиуырдыг, цы акодтаид, уый нал зыдта. Кæй фервæзын кодта, уыцы хæйрæгимæ фемдзаст ысты. Уый йын цæстæй амонь, мацы баком, зæгъгæ. Хъæздыг лæг, цыма йæ æцæг нæ фæндыд, уыйау сабырæй загъта:

– Мæхион мын раттут.

Æфсымæртæ карæдзимæ бакастысты.

– Уæдæ дæхион дæхи уæд æмæ йæ парахатæй фæлхас кæн! – загътой уазæгæн æмæ сæ къухтæ ауыгътой.

Зæронд хæйрæг ныррызт æмæ нырдиаг кодта:

– Цы сарæзтат, мæ хъæбултæ! Мæ зæронды бонты мын мæ фæстаг ныфс куы айстат! Куы амæлон, уæд ма мын хист та цæмæй скæндзыстут?

– Ма тыхс, æна, – зæрдæ йын бавæрдтой йæ фырттæ. – Ау, дæ хисты фаг нæм нал разындзæни?

Хъæздыг лæг сæхимæ æрбаздæхти хъæлдзæгæй. Фыййæуттæм раздæры цæстæй нал касти. Куыддæр æрбацыд, афтæ йæ фыццаг ныхас уыд:

– Кусарт акæнут æмæ нæхи хорз фенæм.

Фыййæуттæ кæрæдзимæ бакастысты, цы загъта, зæгъгæ. Хъæздыг лæг та ногæй афтæ:

– Цæмæ ма кæсут, исты аргæвдут æмæ сихор скæнæм.

Фыййæуттæй иу ацыд æмæ иу мæллæг сæныкк æрбахаста.

– Ай циу? – фæхъæр ыл кодта хæдзары хицау. – Æнæхъæн дзуджы уымæй хуыздæр не ссардтай?

Фыййæуттыл ноджы стырдæр дис бафтыд æмæ иу фыс æрбаластой.

– Ай нын цы фаг у! – сæ кусæрттагыл та сын нæ барвæссыди хъæздыг лæг.

Фыййæуттæ та азгъордтой, иу стыр нард фыс æрбаластой.

– Уый æндæр хъуыддаг у! Рæвдз æй аргæвдут æмæ нæхи хорз фенæм!

Уыцы бонæй фæстæмæ хъæздыг лæг йæ исбонмæ бынтон æндæр цæстæй кæсын райдыдта: цуаны нал цыди, йæ хæдзармæ уазджытæ хуыдта, йæхæдæг дæр цыд уазæгуаты. Уæлдай бузныг дзы мæгуыртæ уыдысты. Æнæхъæн зылды иу ахæм адæймаг нæ разындаид, хъæздыг лæг стыр хорзы кæмæн нæ бацыди. Фыййæуттыл дæр амондджын замантæ скодта: алы бон дæр сæ зæрдæйы дзæбæхæн хордтой ногæргæвст фысы фыд æмæ-иу хатгай сæ сæртæ нынкъуыстой, цымæ нæ хицау къæссавалдæхт цæмæн фæци, зæгъгæ.

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ - 85 АЗЫ

САСТ АРДЫНЫ ХЪАРÆГ

* * *

Зарæг нывæндгæйæ
Зæрдæ цæмæн риссы?
Хорз зарæг афтæ арф
Риумæ цæмæн хизы?

Уыдон кæрæдзийы
Хуылфы цæвæрдæ и:
Зæрдæ ис зарæджы,
Зарæг та – зæрдæйы.

ÆРДЗ АМÆ АДÆЙМАГ

Хæхтæй æрбазынæг рухс хуры тын,
Арвыл фæскъæвда сырх-хъулон æрдын,

Уалдзыгон быдырты кæрдæджы цъæх,
Цины цæссыгау æрттиваг æртæх,

Райсомæй хъæдгæрон мæргъты пæр-пæр,
Хохы фæсахсæвæр дæтты уынæр,

Цъити-къæдзæхты рæгъамад æвзист –
Уыдонæй аив, рæсугъддæр цы ис?!

Фæлæ куынæ уайд адæймаг, уæд
Цымæ, кæй хъæуиккой уыдон æппæт?!

* * *

Кæуыл æрцыди цинад, хъыг,
 Æппæтдæр чи бавзæрста царды,
 Уый уæгъды не ‘руадздзæн цæссыг,
 Хъæрæй уый не скæудзæни мардыл.

Мæсыг нæ амайдзæн дзыхæй,
 Нæ зæгъдзæн хъал лæгæй: «Тæхудйаг!»,
 Ыстæй йæм ницæйы тыххæй
 Æваст нæ фæзындзæни худæг.

Уый никуы бахæрдзæн мæнг ард,
 Уый дард зын фæндагыл нæ кæлдзæн.
 Куы уа йæхи зæрдæ æнкъард,
 Уæддæр кæндзæн æмбæлтты хъæлдзæг...

МÆГУЫР

Куы царин æз æрмæст дзул æмæ цайæ,
 Уæддæр мæ сæры рухс хъуыдытæ гуырид...
 Йæ дзыпп тыппыр кæмæн нæ уа æхцайæ,
 Æз ахæмты нæ нымайын мæгуырыл.

Мæгуыр у уый – йæ цæргæ-цæранбонты
 Йæ исбоныл кæмæн вæййы йæ катый,
 Хæрамдзинад кæмæн сæвзæрд йæ зонды,
 Æфсымæрыл дæр чи рацæудзæн сайдæй,

Кæмæй у рох йæ уды цур йæ бæстæ,
 Кæмæн у уазал, их-къæрттау, йæ зæрдæ,
 Æмæ, кæнæ тæссæй, кæнæ æрмæстдæр
 Æххуысæнхъæлæй чи дары «хæлæрттæ».

...Куы царин æз айдагъ дзул æмæ цайæ,
 Уæддæр мæ сæры рухс хъуыдытæ гуырид...
 Йæ дзыпп тыппыр кæмæн нæ уа æхцайæ,
 Æз ахæмты нæ нымайын мæгуырыл.

УЫЛÆНТÆ

Комы гуылфгæнгæ, сæр-сæргæнгæ тагъд,
Уылæнтæ, абухгæ згъорут сымах.

Цавæрдæр суцца тых уе змæлды ис,
Къæйдуртæ фестынц уæ хъæбысы змис.

Сбады уæ сæрмаæ уæ пырхæнтæй мигъ,
Зилæнты байгæрдут къæдзæхы тигъ.

Арс дæр ма стæрсы уæ абухтæй, арс...
Зæрдæ дæр уымæн у, зæрдæ, уæ фарс.

Уый дæр, сымахау, нæ зоны æнцой,
Æмæ йын уымæн у адджын уæ кой.

* * *

Мæ фыд йæ ивгъуыд бонты цытæн
Нæ дардта цухъхъа æмæ хъама,
Сæрыстырæй йæ сау бæрцытæм
Нæ амьдта егъауист къаммæ.

Нæ уыд æвзистарæзт йæ рон дæр, –
(Нæ тарст йæ æмзæрæдты фауæй),
Уæддæр æй хъæу хуыдтой ирон лæг,
Ирон – зæрдæ æмæ æгъдауæй.

Æз ын йæ дзырд мæ зæрдыл дарын:
«Уындæй нæй кад, мæ хур, нæ зæххыл.
Цæмæй дæ хоной адæм уари,
Хъæуы дæу уый тыххæй ыстæхын!»

ФÆНДЫР

Сæмбæлди фæндырдзæгъдæг хæхбæсты,
Фысымтæн æй ацæгъдын фæндыд.
Æмæ цинтæ, сонт фæрстыты фæстæ
Бацагуырдат уыдонæй фæндыр.

Арæхстгай йын арæзта йæ хъистæ...
 Уалынмæ чысыл саби фæзынд,
 Уазæг æй, йæ мидбылхудгæ, систа,
 Райдыдта йæ алцæмæй фæрсын.

Æмæ загъта: «Мæнæ и уæ фæндыр –
 Уый æмгæрон не ‘руадздзæни маст,
 Хаттæй-хатт мах кафын дæр нæ фæнды,
 Фæлæ саби ацаразы хъазт».

ЗОКЪО

Ныккаст фæскъæвда зæхмæ хур,
 Рæвдыдта обауы цъæх боцъо.
 Æмæ нæ цæстыты хæд цур
 Ысуади зæххы бынæй зокъо.

Уыд диссаг ме ‘мбалæн йæ цин,
 Йæ къух-иу зокъойыл æрхаста,
 Уый йемæ хъазыныл фæци,
 Чысыл хъæмпыхалæй йæ барста...

Фæлæ мæнæн – куы зæгъон раст –
 Нæ ради зокъойæ мæ зæрдæ,
 Зыдтон: уый фæвзæрди æваст
 Æмæ та бамбидзæн изæрмæ...

БУЛÆМАРГЪ

Æмбисондмæ гæсгæ

Фæдзурынц: иу хъæлдзæг сæрд, дам,
 Уыд райгонд булæмаргъ йæ куыстæй:
 Йæ аив зарæджы зæлтæм
 Лæмбынæг дун-дунетæ хъуыстой.

Уый хардзау халонмæ фæкаст,
Æрбадт бæрзонд нæзы бæласыл
Æмæ, ныхъуыргæйæ йæ маст,
Хæр-хæрæй булæмаргъмæ уасы:

«Æрвылбон не ‘нцайы дæ зард,
Мæн та мæхинымæр дæ мæт и, –
Цы зарыс? – рухс бонты дæ цард
Мæнау куынае уыдзæн дæргъвæтин...»

Ыскаст æм булæмаргъ бынай,
Æнцадгай батылдта йæ базыр
Æмæ йæ дзыхыдзаг хъæрæй
Ныххудти халоны ныхасыл:

«Бæргæ, куы мын уайд царæн
Æнустæ рухс царды тæмæнты,
Фæлæ мæ иунæг бон дæр мæн
Цæрын хæдмæлхорæй нæ фæнды!»

* * *

Лæг фæразы йæхи уды рисæн,
Лæг фæразы хъыгæн æмæ низæн,

Фæлæ, оххай, куыд зын у фæразын,
Искуы исчи куы стыхса дæ разы,

Ды зын сахат йæ уæлхъус куы лæууай,
Æмæ баххуысхъом уымæн куынае уай.

* * *

Зæрдæ! Ды æвдисæн
Дæ мæ цин, мæ зынаен.
Æз цагъдын дæ хъистыл,
Æмæ кæд сæ зыланг

Искæйы рæвдауа,
Уæд рæстмæ стæм, науæд
Сты дзæгъæл нæ зæлтæ,
Æмæ зон, мæ зæрдæ:

Цас уой ‘лвæстдæр хъистæ,
Уыйбæрц тонынц тагъддæр,
Фæлæ уыйбæрц искæй
Агайы сæ цагъд дæр...

МÆ ХÆЛАРÆН

Дæу уæларвы æмбæрц систой,
Дæу æнæрхъуыдыйæ сдыдтой
Рог, кæрæдзимæ гæстæ.

Æз æрлæууыдтæн сæ ныхмæ,
Æз æрлæууыдтæн дæ ныхмæ,
Æмæ загътон, раст циу, уый...

Суæнт ныр иууылдæр дæ ныхмæ,
Дæу æнæрхъуыдыйæ фауæнт,
Хъус-хъусæй кæнæнт дæ кой.

Æз æрлæудзынæн сæ ныхмæ,
Æмæ раздæрау дæу тыххæй
Æз зæгъдзынæн, раст циу, уый...

ХÆРÆГ ÆМÆ БИРÆГЪ

Фæсвæд ран баззад хæрæг
Æмæ ныцъфынд фыртæссæй, –
Цæмай йæ, сырды куыд хæры,
Уый ма уына йæ цæстæй...

Æмæ цъынд хæлцмæ бирæ
Куыд фæкастаид бирæгъ?

Фæлæ йын хус кæрдихæй
Йæ фæстаг къах куы хордта,
Уæд æм æнцад ныджджих и
Æмæ хъуыдытæ кодта:

Цæссыг нæу тæдзынæджы дон,
Фæлæ хъыджы бон нæу æххуыс,
Æмæ ныййарæгæн бынтон
Мæнæй рох байдыдта йæ хуыз.

Æрмæст мыл иу æхсæв æрцыд
Мæ фыны цавæрдæр бæллæх:
Хъæдæй мын амадæуыд цырт,
Лаууыд кæуæг мæрддзыгой рæгъ,

Æмæ хуыссыдтæн æз æнцад,
Æгомыг мидрызтæй рызтæн,
Мæ уæнгты нал æнхъæвзта цард,
Æмæ йæ рагфæудыл тыхстæн...

Фæлæ æваст æрбайхъуыст дис,
Йæ куыдæй мæрддзыгой фæхъус, –
Мæнырдæм сабыргай цыдис
Бæрзондгомау фæлмæндзаст ус...

«Азырхан!» – сирвæзти мæ хъæр,
Мæ мадмæ баппæрстон мæхи...
Фæлæ уыд уыцы цин æгæр,
Мæ хъæрма фехъал дæн...
Кæм и?!

Нæ, нæ... Æгъатыр у хъысмæт,
Æмæ нæ райгас уызæн мæрд...
Фæлæ йæ хъæбулы тыхстмæ
Кæсын нæ бафæрæзта мад!..

ГУТОН ÆМÆ КАРД

Æрымысыдтæн
Стъалыты зынг-хуртуан,
Тыгъд арвы бын цъæх фæсалай хуыссæн,
Сæнтсау хуымгæрон ауæдзæй ист гутон,
Æлвæст кардау – тæмæнкалгæ æфсæн...

Уый уыд фæсхæст.
Хæмпæл ныккæнды фæрсты
Зылд халасбæх, хуыррыттытæгæнгæ,
Дзырдта мæ фыд цæйдæр тыххæй йæ хъæстаг:
«Лæг кардхæстæн нæ райгуырди бæргæ!..»

Рæудымгæ мигъты арвы риуæй марзта,
Æрдæгсыгъд стъалы ратаhti ныллæг,
Æз тарбынмæ хъуыдытæгæнгæ кастæн:
«Уæдæ, цыма, цæй тыххæй райгуырди лæг?»

Мæнмæ зынди,
Цыма сырх мæнæу тауынц
Ирон зиууæттæ æврæгъты æхсæн,
Æмæ хуыссы тæмæнкалгæ фæсауæдз
Æрдæгкъахыр мæй – хуымæй ист æфсæн..

ЗЫНГ

Цæхæр-нæмгуытæ схъиудтой дард,
Хæдтæхæг судзгæ зылд...
Фæлæ цæмæй ыскæной арт –
Нæ уыд хæдзары зынг.

Сылаг-мигъ фæздæгæй ныббур,
Кæйдæр бынхæдзар сыгъд...
Фæлæ кæрæдзимæ зынггур
Хъуызгæ цыдысты сых.

Мæйдар æхсæв хъæу бонау зынд,
Сырх пиллон уагъта арв...
Фæлæ фæсахсæвæр сæ зынг
Фæнычы норстой арф, –

Цæмæй куы хæссой райсом дард
Ног нæмгуытæ цæхæр,
Уæд къухтæ хъарм кæнынæн арт
Уа ныккæнды уæддæр...

АРГЪАУ

Цæстыл уайы рог фын:
 Ме ‘взонг бонты уалдзæг, –
 Хъисуадул зæронд фыд,
 Урс рихиты андзæвд.

Бонвæллад уæрджитæм
 Мæйы айдæн рахауд.
 Æмæ, ехх, фæрнджындæр
 Дуне фестад аргъау!..

Халонбадæн къæйыл
 Аргъæутты бæстæйы,
 Талынгмæ бæлгæйæ,
 Рувас хурмæ срæйы.

Донбеттырты комы
 Саудалынг мæйдары
 Узал къада-доны
 Арс æнгуырæй дары.

Худы фæрвы хихæй
 Æхсæрæг йæ мидбыл.
 Рагæпп кодта тигъæй
 Здыхстсыкъа дзæбидыр...

Паддзахы рæсугъд чызг –
 Йе ‘мхъæздгуыты фауæн –
 Радта уарзты хъусцæг
 Артзæрдæ фыййауæн.

Раст лæг фос фæкодта,
 Хин лæг арты бахауд..
 Ехх, мæ сонты бонтæ –
 Хъулонбазыр аргъау!..

РОМАНТИКОН ÆМДЗÆВГÆ

Æз мæхи дæ хъарм æрттыл,
Ир, цъындæй нæ мысын.
Мæн ныййардта арвæрттылд
Цъитийы хъæбысы.

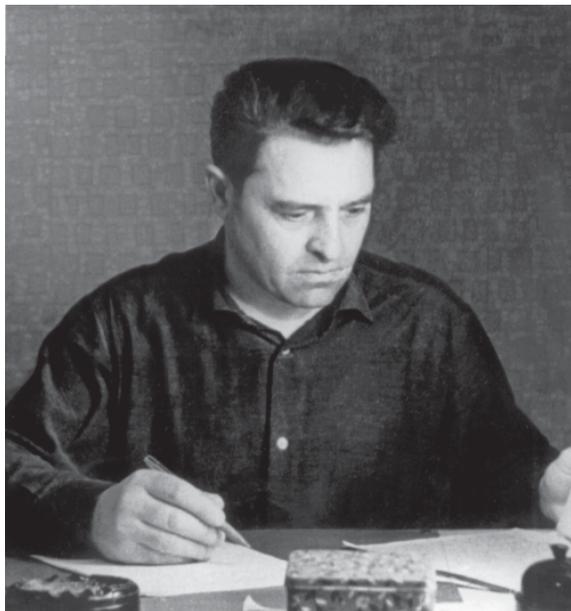
Урс æврæгъты базы бын
Хурмæ судзгæ 'ртахæй
Донхауæны базырыл
Дунемæ фæтахтæн.

Æз фæдадтон уады риу,
Мемæ сты æмкарæн
Мастисæг уагъд фаты ниуд,
Саст æрдыны хъарæг.

Æмæ басыгъд тарсты зын,
Тугдадзинты баззад:
Ме сфæлдисæг – уарзты зынг,
Дард сагъæсы азæлд.

СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 95 АЗЫ

ДЗЫЛАР

Радзырд

Алеццайæ дзæгъæл хуымæтæджы не ‘ппæлдысты зылды: «Чи? Алецца? Уæллай уый дын иу хъæуай иннæмæ сырдонцъиуы цæст фендзæн. Сохъыр куы уа, уæддæр æй раиртасдзæн»... Уыцы курдиат ыл сабийæ зынын райдыдта, æмæ та-иу сыхы устытæ афтæ: «Уæ, æнæнтыст макуы æрбауай, Алецца, – уыцы хуызæнæй дæ мады гуыбыны фараст мæйы куыд бафæрæзтай, – ахуыргондæй куы рагæшп ластай?!»

Æцæгæй дæр ын хуымæтæджы цæст нæй. Хъомгæсæй кусы æмæ йæ цæстæнгас æрмæстдæр фæзилын куы бафæразы, уæд æм æнæуынгæ бæхбарæг хабар æрбаскъæфы: «Рæгъауай иу дæр хъуыд нæй. Хи-зынц æмæ сæ чи цæуыл хæст кæны, уыдæттæ æууылынц. Сынæрцæгъдджытæ дæр дзы ис... тæнæг ацæуджытæн сæ тæнтæ бахаудысты». Кæнæ: «Уæртæ йедты дыгæрддыджы астæуыхъæдæн йæ тæккæ рагъыл галбындз абадтис... Тугцъирæн судзин ын, магуыр, йæ буары ныссагъта æмæ ма стурæн цы гæнæн уыдис: къæдзил хæрдмæ систа, афтæмæй йæ къæхтыл хæдгæхæджы мотортæ фæвзæрд æмæ ныббындз. Чердæм, уымæн, æвæццæгæн, фосы Фæлвæра дæр ницы зоны. Уыцы дзуарæн йæхиуыл дæр хуыздæр бон нæй: алы хуы, алы хæрæг, алы богъатæ йедтæм кæсын хъæуы æмæ, марадз цу, аххæсс сыл»...

Фәлә Алецца әххәст йә рәгъауыл. Ме ‘стур де ‘вджид уыдис әмә хизәнәй нал әрбаздәхт зәгъәг ын нукуы ничи фәцис. Ахәм цәсты хицау дын йәхи азымы әфтауы... Омә, йә бындар фәуа, уынагты фендәуыд, фәлә дзы уый хуызән нукуы әрцыд.

Айфыццаг дын сә сәргъы камән ләууы, уыцы хъомы сихорафон цәугәдоны былмә баскъәрдта – сә ривәд кәнын афон вәййи уәд. Йәхәдәг хәрисбынмә бацыд әмә уәлбылаумә схызт. Хурмә цалдәр хатты скаст, стәй хинымәр скарста: «Мәнән дәр ламаз кәнынән йә тәккә рәстәг у»... Куыддәр йә зонгуытыл әрләууыд, афтә кәсы әмә дын дәлә әрхы чидәр гәнгәлытә тоны. Астигъы сә, цәхх сыл айзәры әмә әмпулы. Алецца йәм уәлбыләй дзуры:

– Гъәй! Чидәриддәр дә – уәхсчытыл әрмәстдәр худән хәссыс къуыдыр, сәры бәсты?! Искуыма, гугын, гәнгәлы цәххимә хәрдәуыд?! Әви дәм саси куы фәзына, уымәй тәрсыс?

– Дзәгъәл бәр-бәр куына кәнис «Хе»-йы хицау! – Сыхъуыстис әрхәй. – Дәхәдәг дәр стур куына уаис, уәд хъомтә нә хизис!

Хуымәтәджы хъыг нә уыдис Алеццайән. Раздәр әм хъуыды февзәрд: «Гъеныр мә цы рын тылдта, цәмән әм сдзырдтон? Уадз әмә хиза. Уый фәстә әнә сынәр цәгъдгәйә йә ахсәнәй мәлынмә куы әрцәуа, уәд бар-әнәбары цәудзәнис хъомты дохтырмә». Стәй иннәрдәм фәци: «Фәләуу ма, фәләуу: уыцы әнәуаг дзыхәй мәм фәстәмә дзурын чи уәнды, уый кәцы у? Хуыцауыстән, ныртәккә йын ләдзәгәй йә дәлбазыртә әнә аныхгә нәй хуыйы хъыбылән».

Хъомгәсән мәстәй йә фәсонтә их аисты, йә цәсгом та судзгә скодта. Хъәубәстә йә әнә авджы дзәгәй барәвдаугәйә хъомыл әхситт кәнын куы нукуы рауагъта, кад ын куы ис, уәд әй гәнгәлыгуыбын цәй фәдыл бафхәрдта? Бәрз ләдзәгмә әркаст – саст ма уәд...

Йәхиуыл сабыргай схәцыд әмә йәхи әрхырдам ныйиста. Хинымәр уынаффә хәссыс цәугә-цәуын: «Әваст әй фәсутыр кәндзынән иу хафтәй, науәд йә зәнгты фидар магъз камән ис, ахәм куы разына, уәд дзы мәхи гәбәтмә дәр әрхәудзән»... Уалынмә кәсы әмә дын – хорз зонгә, нәлгоймаджы ном хәссәг фәрсаг хъәуәй – Макъаты Сыха. «Агъәц, ай йәд

куы у. Сыха... Кæддæр сæм къæймæдзид, руд хъæдуры фыхæй дæр ма бахордтон... Æниу йе ‘фсины къухты фæрцы цы суадон фæкъæртт ваййы æрхуы хæтæлы хъуыраей! Мыд, мыд!..»

Дыууæ нæлгоймаджы кæрæдзимæ куыд æввахсдæр кодтой, афтæ сæ иу иннæмæ джихтæ кæнын райдыдта. Æнхæлмæ кæсынц: чи сæ раздæр бахуддзæн? Сыхайæн кæд йе ‘цæгæй нæ уыдис, уæддæр фæраздæр. Хуыцау дæсны, цæмæн, фæлæ йын уый рагацау хъуыдыгонд уыдис. Æрдæбон хъомгæсмæ карды фындзыл æхсыст ныхæстæ куы æппæрста, уæддæр ын уый хъуыдыгонд уыдис. Зыдта йæ: Алеццæмæ зыбыты иунæг хъæндзинад йедтæмæ кæй нæ ис, уый. Дуцгæ хъуццытæ хизынмæ чи раскъæры, уыцы æнæбайрайгæйы æфсинтæ йын алыхатт «цъæхæй» рæвдауæн рахæссынц, æмæ хизæнуæттæм дæр нæма ныххæццæ ваййы, афтæ сыкъадзæфæй минутæй-минутмæ ламаз кæнын райдайы. Сæрдасæндзæф никуы фæцис йæ цæсгом, афтæмæй йæ уадултæ æмæ йæ роцъо коса сты – алы бон сæ армыгъæпæнтæй дауы æмæ ныллæгуын сты, – схон дур дæр ма куы бахсийы...

– Алецца! – Фæхъæр дын ласта Сыха. – Æ, мæ кæнæг иунæг хуыцау, мæнæ цæййæстæ ныцци! Стæма, мæ хъæбысы дæ акæнон. – Æмæ йыл æцæгæй дæр æртыхст. – Кæдæй-уæдæй ма!

– Сæттыс мын сæ! – Ныккæрзыдта Алецца.

– Кæй, цы сæттын? – Йæ хъæбысæй нæма феуæгъд, афтæмæй йæ афарста Сыха.

– Мæ магуыр стджыты, æнæбайрайгæ фæуай!

– Гъемæ гъеныр æгас цу. Кæрæдзийы къухтæ райстой. Кæрæдзимæ фаззæтты каст кæнынц. Сыха йæ гæдыныхæсты æварæнтæй исы æмæ исы. Цы уыд, цы нæ уыд, уыдæттæ йæ дзураен сыхырнайæ лæхуры. Хъомгæс «о, о», зæгъгæ, разыйæ йæ сæр батилы. Æ-гæды, ахæм дæсныйæ сæ срацугъы Сыха.

– Бирæ кæсагахсæн къутутæ фæдавам иумæ, мæнæ мæнгард! – Алецца бахудтис, кæд уыцы хъуыддаджы фæдыл иумæ донмæ никуы ныххызтысты, уæддæр. Куыдæй, алыхъæуккæгтæ куы уыдысты, уæд? Фæлæ, æвæццæгæн, къутудзуанæй, æцæгæйдæр, сыгъдæг нæ уыдис, æмæ йæ цæстытыл ауадис иу цау.

– Уæд дын иухатт сæумацъыккæй, – райдыдта хъомгæс, – цъыккæй, зæгъгæ, дзæбæх дæр нæма æрбарухс ис, афтæ фæраст дæн. Цæугæдонмæ куы ныххæццæ дæн, æрмæстдæр уæд æррухс. Джетæгъæзы къуту кæм æвæрд уыдис, уый зыдтон æмæ йæ дæ

цуры æрвдзæф хæрис чи у, уый бынæй слухтон. Тел баст ыл уыдис æмæ ма донмæ хизын дæр нæ бахъуыд. Слухтон дын æй, и! Мæ кæнæг иунæг хуыцау, бæстæ æнæхъанæй пæр-пæр сси! Сардзантæ æмæ хуыдзыхтæ сæ гæндзæхтæ сцагътой. Цины гæггуыри ма улафæн хъуырма сгæпп ласта: уыдон, зæгъын, куы скъæй кæнон, уæд хуыцау кæсдзæнис æмæ – мæнмæ. Уалынмæ дын кæсын, æмæ къутуйы байбынæй калм рабырыдис. Дынджыр, дынджыр! Мæнæ гадюкæ кæй хонынц, ахæм. Уæ, уызын дыл сæмбæла, кæд кæцæй уырдам бабырыдтæ! – Мæ уд мын ауайын кодта. Фæцагайдтон дын, и! Фæстæмæ фæкæсын дæр нал бауæндыдтæн.

Аразгæ худтæй бакъæцæл Сыха.

– Ныууагътай кæсæгты?! – афарста.

– Уæдæ сæ йæд кодтон... Уыдоныл ма дын уыдтæн?..

– Канешнæ, калм фæхæцын дæр зоны. Фæлæ акса: куы арæхсай, уæд дзы тæссагæй тæпп дæр ницы ис. Мæ фыдыстæн, æз æй æрдумæ дæр нæ дарын... Фæлауу, дæ хорзæхæй, ма ма фæкъуыхцы кæн... цы фæрсынмæ хъавыс, уый æмбарын. Цæуылнæ дзы тæрсын? Уымæн, æмæ калмы хæстæн йæ хос мæхимæ ис... Гъæй, лæууойтæй стæм, æви цæуылнæ æрбадæм?

Куы æрцæйбадтысты нæууыл, уæд Сыхайы дзыппæй сау авг æрхауд. Йæ хъуыры нартхоры хъузг тъыст. Мидæгæй дзы цы ныккодтой, уый нæ зындис, фæлæ Алеццайæн цас зын бамбаринаг уыдис, уыцы хъузг хуымæтæджы тъыст кæй нæу, уый. Джихæй йæм кæсгæйæ баззадис, стæй йæ Сыха се ‘хсæн куы æрæвæрдта, уæд хъомгæс йæ комыдæттæ нынныхъуырдта.

– Хуыцау хорз, æмæ фæлмæныл æрхаудис, æндæр ма хуын зæххы хай кодта, – бафиппайдта Сыха. Æвдисын æй нæма хъуыд, фæлæ ма йын цы гæнæн уыдис. «Раздæр уал æй сцыбæл кæндзынæн» – ахæм хъуыдыйыл хæст уыд. – Калм дыл фæхæцыдис, зæгъгæ, уæд бавдæл æмæ раст йе ‘взæгтæ кæм фæцавта, уыцы ранмæ дзыхæй фæлæбур, йæ марг ын рацъир æмæ йæ рату кæн. Хъуытапп Пехуымпарыстæн, залиаг калмæй дæр нæ тæрсын æз.

– О! – Нал фæлаууыд хъомгæс. – Æмæ дыл фæсте куы фæхæца, уæд та?

Аккаг дзуапп раттыныл хъусæй афæстиат ис Сыха, фæлæ та уæддæр зæгъинаг йæ былалгъыл абадт, æмæ фæрæвдз:

– Уæд æндæр искæмæн зæгъ æмæ дын æй уый рацъирдзæн.

Алецца уадаёйсарай дэр йае цастангас авгай нэ сискъуид-та, ныр дэр аем касы, афтэмэй дзуры:

– Ёниу мын исчи тыппыр куы ныууид амае йае нытьтэпп ласынма бирэ куынаеуал хъауид, уаддэр ын йае хъадгоммае мае харантэ ардарин. Тпу!.. Йад та?.. Ныхас дэрдтыл аенхъавзаг у... Далае уыцы авдгы хуылфы цавэр донгъад ис?

Сыха дзуапп раттынмае нэ бафэстиат:

– Уэллэй, ахам у, ахам, амае йае куыддэр судзгэ спичкае бахэссай, афтэ топыхосау ныггуйпп ласы. Ёппэлгэ дзы нэ канын, фалае, йае хиардыстан, не ‘фсины хуызан хэтэлы хъуырай арахъхъ ничи ратэдзын кэндзэн. Цавэрдэр сусэгдзинад ын зоны амае йае манан дэр никуы загъта – йае хэрз мойан... Гъе, армаст ахуыйан най амае дзы куыдтатэ нуаздыстэм...

Алецца йае байхъуыста амае хинымэр сдзырдта: «Харэг арфыссай кәннаеуадае, стэй уад дае усэй аппэл!..»

– Амае йын цы хъауы – йае хадэг хорай конд наеу? – зэггы хъомгас, авдгы къармаг афтаугайае. Къухай афэлвэрдта амае йын: куынае куымдта, уад ае йае дандагаеи сыфтыдта. – Дае мад, дае фыдыстан, бэлдайае йае ныккъуырдтат, аеи йын цавэр аендэгъд ныккодтат?

– Йае таф ма цаеуа, аенасэрызонд, амае йае хъару ма сэтта. Дэхимае акъэмсгэнинагаеи ницы ис, хъомгас куы хуыйныс, мачи дае уа?

– Мэрдырох мыл бахаецыд амае мае хызын нахимае ферох ис... Цаеи, аенауидэр ацаудзэн!..

Хъомгас авг йае дзыхыл сдардта амае хъуырттытэ райдыдта. Расидын дэр дзы ферох. Раст зэггын хъауы, рох дзы нэ фаэцис, фалае аенае къабэраеи кэцы задмае фехъуыстаид йае сидт? Ёмбисмае йае ныххаэцэ кодта. Цасгомы цъар нынцъылдта, цастытэ цъынд, ныккэрзыдта, афтэмэй авг Сыхамае дары.

– Аназ дзы, стэй уад дае цасгомы царм ныкклэш кән. Жароба цымыс, аеи?.. Манан хуыпп сканан дэр най – хоста нуазын. Стэй уый мае хуын куы у, уад аеи махадэг цъирын?

Уыди – нэ уыди, уаддэр Сыха Алеццайан авг раафтид канын кодта. Хинымэр дзуры: «Гъе, гъе, уый дын мае зэрды уыдис... Ныртэаккае дае тамакойыл уагъд куы аербырса, уад даеи аз бакасдзынан, бынсаф... Уый фастэ мае-иу агур».

Алеццайæн йæ цæстытæ тартæ кæнын райдыдтой. Сыстынмæ хъавы, фæлæ йæ зæхх йæхимæ æрылвæста, æмæ слæууын нæ фæразы, – æрхауы. «Цæй-ма, кæд ныддæргъ уыззынæ?» Фыццаг хынымæр, стæй æргомæй зæгъы Сыха:

– Дæхи уал æруадз, дæхи, Алецца. Уый йæ кæнæгæн дæр нæ бары æмæ иучысыл баулæф. Дæ хъомтæн боныгон бирæгътæй тас куынæ у, мыййаг.

– Нæ бары, и?! – Хъомгæсæн ма афтæ афæрсын йæ къухы бафтыд, æмæ уыйадыл ныддæлгоммæ нæууыл. Фидар ын у, æмæ чысыл куы афынæй уа, уæд та йæ чемы æрцæудзæн. Уайтæккæ дæр йæ хуыр-хуыр ссыд.

Сыха сындæггай сыстадис æмæ раивгъуыдта. Иу бæрæг къудзийы бын ын сæрбос æмбæхст уыдис, æмæ йæ фæндаг ууылты акодта. Фæлæ йæ нал ардта. Æрдæг хъæлæсæй æлгъыста: «Оу, дæлдзæх дæ хуыцау фæкæна, кæд цы æрбадæ! Гъеныр ай мардæрцыды хъуыддаг нæу: гæрчъздухæнæй аласон стурь?»

Иу каст къудзиты бынмæ кæны, иннæ та хъомгæсырдæм – ма райхъал уæд – йæ хъуыддаг фæсыкк уыздæнис. Æдас нæу æмæ йæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп цæуы. Цыма йын ныртæккæ исчи йе ‘счылты нортæ скъуындзæн, кæнæ йын йæ тыллы дзомс æруадздзæн, афтæ йæм кæсы. Уæддæр цы скарста, уыцы хъуыддаджы тæфаг тыхджындæр у, æмæ дарддæр йæ кæнонтæ кæны. Сæрбос кæй нал ары, уый тыххæй мæстæй скъуыны. Кирдз цырыхъхъы тыст къах дард фæхæссы æмæ та йæ къудзийыл бауадзы. «Сымах дæр æмæ уе ‘рхъуыдыгæнæджы дæр арв ныххойæд!» – Абухы пыхсыты. Фæрсырдыгæй йæм исчи куы кастайд æмæ куы хъуыстаид, уæд нал фæлæуыдаид æмæ йын загътаид: «Дæ къæбæр дын байстой, æви сæ цæуыл хойыс? Теуата куы уаиккой, уæд дыл сæ сæтæй хæрв савæриккой».

Æппынфæстаг ыл йæ цæст æрхæцыд. Лæбурагау æй фелвæста, ныззылдта йæ æмæ сæрбосы кæроны тъæпп фæцыдис йæ фæсонтыл. Æндæр хатт ногжы тынгдæр рамæсты уыдаид æмæ йæ ныддывытт ластайд, фæлæ йæм ныр уыцы цæф хъаргæ дæр нæ бакодта. Уæдæмæ ма цинай дæр амард. Хъомгæсмæ фæстæмæ фæкæс-фæкæсгæнгæ, гуыбыр-гыбырæй хъоммæ фæраст. Чи сæ хизы, чи хуыссы æмæ сынаер цæгъды. Йæ цæстæнгас сыл ахаста. Дыгæрдыгыл, æви уаныгыл бафтауа сæрбос? Æмæ сæ цы уæлдай ис? Кæуыл дзы æрхæст уа, уый йæ амæттаг. Рагъæй сæ, мыййаг, куынæ сгардзæнис.

Сындаггай баввахс стуртæй иумæ. Сыкъатæм гæсгæ гайлаг у. «Гыс, гыс, гыс», – дзуры йæм, фæлæ уæныгæн йæ цæстытæ цы ваййынц, уымæй ноджыдæр ныхъхъоппæгдæр сты, тарстхуызæй кæсы: æвæццагæн æй бамбæрста, сæ гæс кæй нæу, уый. Ныр ын сæрбос йæ сыкъатыл бафтауа, зæгъгæ, афтæ фæтæррæст ласта æмæ ныббындз. Æддоз фæлæууыд, разылдис æмæ ма уырдыгæй дæр «тпуйналат» кодта йæ цæстæнгасæй. Фæлæ уæдмæ Сыха æндæр стурмæ байста йæхи. Æрмахуыр разынд, æмæ сæрбос æфтаугæйæ йæ сынæр цæгъдын дæр нæ ныууагъта. Æрмæстдæр йе ‘рагъыл уисы къæрцц куы сæмбæлд, уæд фестадис æмæ йæ Сыха аскъæрдта.

Цы йæ фæкæна? Сæхимæ йыл ахъæр кæнид æмæ уый тæссаг у – бирæты фыдæхы бацыдис æмæ йыл ныхас бахæсдзысты. Габрелмæ та йæ сæмбæлын кæнын хъæуы. Зиан арæх у æмæ та йæ зианджынтæй искæмæн æхцайыл баивдзæн... Фæлæ æхцамæ ма ныхила, уый дызæрдыггаг у... Нæ, баптист уæвгæйæ ахæм хъуыддæгтæ йæ сæрмæ не ‘рхæсдзæн. «Уæвгæ уыдон сусæгæй архайын ахуыр сты», – йæ зæрдæ йæм сдзырдта Сыхамæ. Уæддæр йæ фæндон нал аивта æмæ фæсвæдты-фæсвæдты стуримæ Дæллагхъæумæ фæраст.

Уæдæйсарæй арвыл æнхъизæгау кодтой урс-урсид æврагътæ, ныр ныссуйтæ сты æмæ тар хуыз сæвдыстой. Цæхæр кæлмытæ гуырын сыл райдыдта. Ставд цæссыгтимæ гуыппытæ æмæ гæрæхтæ райдыдтой. Сæлхæр дымгæ срауче æмæ цæуыл æмбæлдис, уыдоны уыгъта, стæрдта сæ, цавта. Сыхайæн йæ нымæтхуд фелвæста æмæ йæ кæдæмдæр ахаста. Къæвда йын йæ даст сæрыл цъыччытæй ралæууыд. Кæд ма къухы бафтыдаид, уæддæр йе ссарыныл нал уыд: уæныг уарынай ратыхстис æмæ йæ куы иуырдаем аласы йæ фæдыл, куы иннæрдæм. «Зæххыстæн, – хъуыды февзæрд Сыхайы къоппдаст сæры, – Хуыцау дæр, æвæццагæн, хæсты рæстæжы гестапойы куыста, æндæр ын уæдæ уыдон цы митæ сты?..»

Цырыхъхъытæ донæй байдзаг сты æмæ Сыха стурæ фæстæ, сæрбосыл хæцгæ, куы азгъоры, уæд сæ хъустæй пæллахъ кæнын райдайы. Уæладарæс буарыл ныннихæст. Узал уæнгты иннæрдæм хизын райдыдта.

Гъе, ахæм хуызæнай Габрелты дуармæ балæууыд. Сæ кулдуар гом разындис æмæ Сыхайы бадзурын, кæнæ хойын нæ бахъуыдис. Стурæ баскъæрдта æмæ йæ сарайы æрбаста. Габрел

æй, æвæццæгæн, рудзынгæй ауыдта. Голлагæн йæ иу къуым иннаы атыста, сæр æмæ дзы фæсонтæ æрæмбæрзта, афтæмæй Сыхайы размæ рауадис. Ис та дзы: уæныджы æрбауæй кæндзæн æмæ та йын Сыха æрмæджы æхцайæ иу-цасдæр авæрдзæн. «Йæ уырзтæ сыл куы аздаиккой – цы чысыл рæвдауæн авæры, уый дæр зыр-зыргæнгæйæ. Цыма йæ нæ зоны, адавынæй давæггаг бамбæхсын, кæнæ ауæй кæнын зындæр кæй у, уый». Арæх дзырдта Габрел йе ‘фсинæн.

– Æгас цу, Сыха! – Салам радта хæдзары хицау.

– Арфæгонд у... Æнæбайрайгæйы къæвда мæ æрцахста.

Габрел уæныджы рагбыл йæ армытæпæн ахаста.

– Хорз у. – Зæггы хъæлдзæгхуызæй. – Йæ къаддæр дзы сыгъдæгæй сæдæ æвдай килæйы фыдызгъæл уыдзæнис. Никуы фæрæдытæн бакæстгæйæ.

– Куыд тагъддæр, афтæ, Габрел. Цасыл, уый дын амонын нæ хъæуы... – бафæдзæхста Сыха.

– Еуæ, агъуыстмæ рæвдздæр рацу æмæ дæ дарæс уæддæр басур уа... Салдаты постмæ куы фервитынц, уый ныхæстæ мын цы кæныс, фыццаг хатт архайæм иумæ? Нæ мады мад Далитханыстæн, тæккæ райсом дзы туг уагъд уыдзæнис æмæ йæ Хъуыдатты зæронд усы хисты чылауиты арахъимæ смæрдздысты. Цалдæр хатты мæм æрцыдысты, кусæрттаг нын ссар, зæгъгæ. Зæрдæ сын бавæрдтон æмæ нæ фæрæдытæн...

Сыхайæн мидæггаг уаты хуыссæн бакодтой, æмæ йын цалынмæ æфсин йæ дзаумæттæ итуйæ хус кодта, уæдмæ уым бæгънæгæй ныххуыссыдис.

Бастад, йе ‘уæнгтæ æрлæмæгъ сты. Адджын фынаы ауыдаид, фæлæ йæ нæ уагътой алыхуызон хъуыдытæ. Ноджы ма кæйдæр хæдзары – мадардбæгънæг. Алецца сæфт стур бацагурынмæ хуыцауæн æлгъыст у æмæ, мыййаг, уым куы æрбалæууа, уæд – мардæрцыды хъуыддаг. Фæдсмудгæ куына рацæуа, уæд та хъæусоветмæ банымудздзæн, Сыха мын барæй нозт бадардта æмæ куы афынаы дæн, уæд кæйдæр стур асæрфта, зæгъгæ. «Æмæ дзы цы рабулдзæнис æнæсарызонд? – Хинымæр дзуры Сыха. – Тыхбегара йыл нæ уыдис, цæмæн ныххырхта? Стæй ма сын зæгъдзынæн, мыййаг, мæм куы фæсидой уæд: худæгæй скъуынын кæнут! Арв æмæ зæхх кæрæдзийы хостой æмæ ма уыцы хъаймæты заман адæм дæр куы ныдздзæгъæлтæ сты, уæд фосæн цас диссаг у галиумæ арæдийын? Хъыс-хъысæй хорз

йæхи бафсаддзæн, стæй йын уæд бар-æнæбары йæ аргъ æр-фиддзæн».

Габрел ын йæ дарæс бахаста. Æфсин сæ диссаджы тагъд арæвдз кодта. Йæ мой дзы хуымæтæджы нæ фæзæгъы: «Не ‘фсин арт у, арт». Арынг исын æй нал бахъуыдис: цæхæраджынтæ конд æм уыдис, фысы фыдæй лывзæ фых...

Сыха тагъдгомау ахæрдтытæ, анызтытæ кодта, арфæйы ныхæстæ загъта, æмæ Габрелы зæронддæр уæлдзарм худ йæ сæрыл æрсагъта. – Хъусыс, – хæдзары хицаумæ дзуры. – Дæ гал æмæ дæ уæрдон макæмæн ратт – иннæбон дæ дæрддзæфмæ цæуын хъæудзæнис зындæр стуримæ. Рагæй йæм мæ комыдæттæ уайынц, æмæ йын ныууадзæн нал ис...

Æмæ, раст зæгъын хъæуы, йæ ныхасæн фидар хицау разынд: æхсæвæртæ уыдаид, уæд Къадаты хъæумæ адардта. Уымæй дæр фистæгæй. Уый дæр ын рагацау хъуыдыгонд уыдис: исчи йыл куы фембæла, уæддæр æй мæйдары нæ базондзæнис.

Сидзæргæсы хæдзары комкоммæ сусхъæд бæласы бын слæу-уыдис æмæ æнхъæлмæ кæсы, фæтæген цырагъ йæ цæст кæд æрцъынд кæндзæн, уымæ.

Дзæнæгайæн дæр хæст цы фæцис, уый фæцис: артын дзыхæй йын йæ мойы аныхъуырдта æмæ мæгуыр сылгоймаг æнахъом сабиимæ баззадис самандурæй амад хæдзары. Сæ мулчы тæккæ зынаргъдæрыл «Машкæйы» нымадта. (Дуцгæ хъуг сæм уыдис æмæ йæ афтæ хуыдта). «Дæ мæрдтыстæн, Дзæнæга, хæрдзтæ йыл цас бакæныс, пайда дын уыйбæрц радты?» – Арæх-иу афарстой сидзæргæсы. Стурæй йæ зæрдæ рухс уыд, æмæ кæд-дæриддæр цæттæ уыд дзуапп раттынмæ: «уый нæ дарæг куы у, уæд цытæ дзурыс?!»

«Оу, дæ фарсылæвзаг дæ тъæнгтыл ныннхæса, ды ма искуы куы ныххуыссай!» – Хинымæр æлгъиты Сыха. Дзæнæга та æрмгуыройæ кæрдзинаг ссадта. Хæсты фæстæ дæр ма цалдæр азы дæргъы къæбæры хъуыддаг кадавар кæм нæ уыдис æмæ алчидæр нымад æфсиртæ згъæлста, йæ цæхæрадоны-иу цы нартхор æрзадис, уымæй. Дзæнæгайæн дæр бонтыл уæрст уыдысты тыллæджы æфсиртæ – бон дыууæ.

Сыхайы æндæр мæт дæр нæй ууыл хъуыды кæнын йедтæмæ. Хъуджы куы раскъæрид, уæд цæуид, уыдон сыдæй дæр амæлæнт.

Æппынфæстаг Дзæнæгайы хæдзарæн йæ рудзгуытæ фæкуырм сты. Æваст куыд бахъуыза къæрных, цалынмæ афынæй уой,

уæдмæ? Мæнæ-мæнæ æдас нæу: мыййаг куы фæхъæр уа. Дзæнæга æнæнхъæлæджы куы рагæпп ласа æмæ фæдис куы сиса. Фыдуаг сты уыцы хъæуы цæрджытæ: нæ сæ аирвæздзæн æмæ йын йæ бæрзæйыл куы æрхæцой, уæд бабын – тæрхондоны размæ уал æй уыргдзæф фæкæндзысты. Мæгуыр хæдзары куыдз нæй, æмæ уымæй фæкъаддæр вæййы Сыхайы тасдзинад. Дзæнæгайæн цæхæрадоныл каутæ сбийын нæ бантыстис æмæ уыцы тыгъдæй лæууы хæдзарæн йæ чъылдымырдыгæй. Уыдæттæ цалдæр хатты сбæрæг кодта æмæ йын зындгонд уыдысты. Уæдæ ма уæд цæй рæуæдхъус у, «цуаны» размæ рæвдз куына уа, уæд. Иуахæмы къæппæджы куы фæцæйхауд, уæдæй фæстæмæ хъавгæдæрæй, сæрхыстдæрæй архайын райдыдта. Хырхыны дæсныдзинад ноджы хуыздæр базоныныл æй йæ хæйрæджы хай бафтыдта. Æрмæст æм ахæм хъуыды никуы æрцыдис: «Фæлæуу-ма, ме сæфты къахыл цæмæн ныллæууыдтæн? Кæддарты дзæбæх бынæтты куы уыдтæн, æууæнк мыл куы уыдис?..»

Цæхæрадæтты æрбахъуызыд Сыха. Йæ хуыфын тыххæй уромы. Спичкæ ссудзæн ын нæ уыдис æмæ тамако нæ адымдта. Хъуг, æвæццæгæн, йæ тæккæ фынайыл уыд, фæлæ йын Сыха йæ бос хъæдын цæджындзæй куы хæлдта, уæд арф ныуулафыд æмæ йæ фындзы хуынчытæй уæлдæфы æхситт райхъуыст. Гæрз æлхынцъ баст уыдис æмæ, марадз зæгъай, кæд райхалын куымдта. Рæстæг тæхы, æмæ цас фылдæр фæстиат кæны Сыха, уыйас йæ хъусты гуыр-гуыр, йæ зæрдæйы гуыппытыл æфты.

Стур, æнæмæнг, æмбары смыстæй æцæгæлоны. Хъуг сыстæдис йæ бынатæй. Фæлæ сабыр уыдис æмæ нæ сагъуыд. Уæдмæ бос дæр феуæгъд. «Хе» – бынтон ныллæг хъæлæсæй сдзырдта Сыха, æмæ хъуг йæ фæдыл араст. Хъæуы æдде куы фæуид, уæд ыл æмбæлæг нал фæуыдзæн æмæ йæ фæд фесæфдзæн. Иу æнæмонд куырысдзау æнæнхъæлæджы йæ размæ ма фæуæд, æндæр уыцы афон быдырты кæй цы хъуыддаг ис? Æниу ыл чифæнды куы фембæла, уæддæр дзы тыхстæй мæлы. Хъуджы паспорт дзы, мыййаг, куына агурдзæн. Стур æнафоны скъары æмæ бирагътæй хызт уæд... Уыцы æнæбайрайгæйы сырдатæ йæ хъуыдыйы дæр бæргæ нæ уыдысты, фæлæ йæ хъæуы куыйтæ йæ хурхы онг скодтой. Куы йæм иу ранæй ралæбурыиц, куы иннамæй. Ноджы йæхимæ нæ, фæлæ хъугмæ лæбурынц. Уый дæр фестæлфы, æмæ Сыхайы йæ фæдыл ахæссы, фæцæй йын лидзы. Лæгæн йæ хид йæ къæхты бынæй ахъардта. Æндæрæбон

уыцы стыр къæвдайы дæр йæ хæдон афтæ тынг нæ ныххуылыдз. Хъæуæй куы ахызт, уæд ыл цыма æмбисæхсæв хур æркаст, йе ‘ккойæ уæззау уаргъ æрхауд, уыйау йæ уд æрцард. Тынг æвзæртæй куыйты ном ссардта, аивæй сдымдта, чысыл аулæфыд, стæй та дарддæр «ахе» кодта. Æнамонд стур мæлæты хорз дæр цыдис йæ фæдыл. Иу æвзыст дæр æм нæ бахъуыд, цалынмæ Габрелты дуармæ бахæццæ сты, уæдмæ.

Габрел дуархостмæ уайтагъддæр рацыдис: зыдта йæ, Сыха æнæ фæзынгæ нæ уыдзæн, уый æмæ æдгæртæ хуыссыдис тыхтиныл. Фанар дæр нæ ахуыссын кодта, æмæ йæ ныр йемæ райста. Дуар куы байтыгъта, уæд Сыха æваст тызмæгæй сдзырдта. «Адде кæн иуварс дæ цырагъ, гугын!»

Уыцы афон Сыха нæ нозт, нæ хæрдыл сразы. Ныффæллад æмæ куыддæр йæхи æруагъта, афтæ асалд. Æрмæст уый размæ бафæдзæхста: «Тынг раджи-иу сист. Мæн дæр райхъал кæндзынæ».

Сахаты дзæнгæрæг цыппарыл куыд ныццæгъда, афтæ йæ сарæзта Габрел, Уæддæр æй иннæ хæттыты хуызæн хуыссæг не ‘рцахста. Афынæй-иу, стæй та-иу фехъал, хойрагъта уазалгæнæны хуызæн. Уый дæр акусы, фенцайы, стæй та акусы.

Цыма йæ гобаны бын тыхджын цъæт æлхъывдæй æвæрд уыдис æмæ ныр феуæгъд, уыйау фæгæпп ласта йæ хуыссæнæй Габрел дзæнгæрæджы хъæрмæ. Фæдисонæй йæ дзаумæттæ акодта. «Атт, фæсте дæ æрбасурынц», – хуыссæгхъæлдзæгæй бафиппайдта æфсин æмæ уый дæр рабадт. Хионы цæстæй кæсын æм райдыдта, фæлæ уæддæр худинаг у – хистæр нæлгоймаг уæддæр нæу Сыха? Цæмæн дзы хъуамæ ахæсса хъаст.

Хъуг сарайæ ныууасыд. Бæрæгдæр-иу æй уыцы афон дыгъта Дзæнæга. Сайæн дæр ын уæд лæвæрдта. Габрел йе ‘фсинмæ дзуры: – Цы фæдæ, цы?! Дæлæ уыцы хъуджы радуц. Хъæрмуст донныл цъата дæр азмæнт æмæ йын уый дæр авæр, тæригъæд у...

Æфсин æнæ исты зæгъгæйæ фæраст. Æрмæст хинымæр афарста: «Йæхимæ бауадздзæн?»

Бауагъта. Хайыр фосы мыггаг разынд. Цинкæ бедрайы дзагмæ бирæ нал хъуыд, уыйбæрц æркодта æхсыр. Дзæнæга та йæ уæрджытæ хоста, сыхыл хъуыстис йе ‘рдиаг. Чидæртæ йæм æрбамбырд æмæ йын лæгъзæй дзырдтой: «Фæлæуу уал, Дзæнæга, кæд суæгъд ис æмæ уартæ искуы хизы, уæд та»... Æмæ сын дзуапп лæвæрдта:

– Ёмæ уæдæ ныры онг цæуылнæ искуы феуæгъд ис?

Сыха æмæ Габрел сарамæ бацыдысты. Стуры алыварс æрзылдысты. Хæдзары хицау, мидбылты худгæйæ, стыр разыйæ бафиппайдта:

– Уæллæй, сæ хæртгæй у! Дзæвгар райсдзæн... – Стæй дзылармæ фæкомкоммæ ис. – Мæнæ цы рæсугъд дзылар у! Тынг сфидауид мæ галыл... Уæд та йæ сæрбосæй баивиккам...

Сыха дзылар рафтыдта æмæ йæм æй баппæрста: «Гъа, дæ мæрдты къоти дзы ссар. Хъуджы скъæты бакæн. Къуырийы бæрц æй фæдарын хъæуы. Агурдзысты йæ, æмæ фæхъæрæн бирæ нæ хъæуы. Ёрмæст хъусыс: иу минут дæр æй холлагæй цух ма ныуадзут, науæд йæ уасынæй нал æнцайдзæн æмæ адæм фæгуырысхо уыдзысты».

Габрелты хæндыгыл ма авд цыхты бафтыд. «Машкæйы» уаймæ куы акодтой, уыцы бон æфсин мæрдджыны хуызæн уыдис. Ай-гъай: ахæм æхсыры суадон дæ кæрты февзæрæд, стæй цалдæр бонмæ фæцыдæр уæд! Бæргæ, йæ бахуыскъмæ, йи фæдарæн куы уыдаид, фæлæ сæ фæхъæры бæсты Хуыцау æнæ урсагæй амарæд. Ёниу дын Сыха уыйбæрцытæ æнхъæлмæ кæсы. Афойнадыл æм æхца куынæ радтай, уæд хæрæгхæлмагæй тынгдæр хæрын байдайы йæ армытæппæн. Йæ цæстытæ ныуурс вæййынц.

Дыууæ боны размæ Габрел æлхæнæгимæ фидарæй бадзырдта, æмæ йæм ныр «Машкæйы» фæкæны, галуæрдоны фæстæ бастæй. Фæндагыл хинымæр дзуры: «Ацы Сыхайы гиауыримассыдз мæ æгæды цады ма ныуудайа?.. Гъы, иу стур дæр ма райæд кæн... раскъæр... Фæлæ съл уый рад рауагъта. Ды дзы æхца скæн, мæнæй уый, æмæ йын сæ йæ къухмæ банымай. Акса: ссардта мын туттсæр!.. Мæ фыдыстæн, мæ къах дæр ын нал авæрдзынæн, стæй мæ хæдзары къæсæрæй нал æрбакæсдзæн. Мæнæн згæхæрд капечытæ авæры, йæхæдæг та гуцъула нытътъыссы йæ дзыппы... Хуыцауыстæн, уый ахæм чъындыйы мыггаг у, æмæ сыдæй мæлыс, зæгъгæ, уæд дын зæронд кæрцæй бас дæр не 'рæвæрдзæн дæ цуры... Сайын нæ сахуыр дæн æмæ йæ ныронг никуы афæлывтон, фæлæ мын ацы хатт æхцайæ æнæ фæцъипп ласгæ нæй. Ахæмæй цы ратонай, уый дахи... Давыс, уæд дæ давæггаг дахæдæг уæй канын дæр зон, куыдзæй гуыр!.. Мæ хъуыдыйы чи нæ уыдис, ахæм митыл мæ баифтыгъта»...

Æлхæнæг нæ фæсайдта. Ёфсин хъут куы æрдыгъта, уæд цинаей амард, æмæ цас æмбæлдис, уый се 'вæрд æхцайæ Габрелы къухтæм анымадтой. Хæрд, нозтæй дæр ма йын салам загътой.

Беслæныхъæуы базар сæумæрайсомæй йæ тæккæ артуадзгæйыл ваййы, уый Габрел зыдта æмæ ууылты сыскъæрдта йæ гал. Уым æй суæгъд кодта æмæ йын йæ дзылары бос цалхы дæндагмæ æрбаста. Йæхæдæг иу исты хæдзары дзаума æлхæнынмæ адæмы гуылфæнты фæныгъуылд.

Дзæнæга дæр уыцы райсом йæ хъæбулимæ базары уыдис: уаййаг фосмæ бакæса, кæд, мыййаг, æнæнхъæлæджы сæ дарæг хъуг уыдонимæ разынид. Æнæуи дæр ын цæугæ уыдис: лæппу йæ къæхтыл цы скодтаид, уый йын нал уыд, æмæ кæд чысыл дæрдджын батинкæтæ асламæй балхæнид – нæуджыты фаг кæм ис æхца.

Разил-базил æмæ радзур-бадзурæй бастадис Дзæнæга. Æппынфæстаг фæхæст. Уайгæнæгæн æхца куыд лæвæрдта, афтæ йæм лæппу æрбазгъордта. Йæ чысыл уд сцæйхауд, афтæмæй мадмæ дзуры:

– Дзæнæга, уæртæ уым иу галы сæрыл «Машкæйы» дзылар конд ис!

– Æцæгæй? – Афарста мад.

– О! Цом æмæ йæм бакæс.

– Мæгуыры бонтæ, мæнæ æцæг нæ хъуджы дзылар! – Мæсты-хуызæй ныддис кодта Дзæнæга.

– Рафтауæм æй, Дзæна.

Цалынмæ мад дузапп лæвæрдта, уæдмæ Габрел æрбацыд. Йе ‘лхæнæггæгтæ гуыфæйы нывæрдта æмæ дзылары бостæ халынвæнд кæны.

– Хорз лæг, дæ галы сæрыл цы дзылар ис, уый дын кæм уыд?

Габрел дзыххæлиуæй аздад. Йæ зæрдæ йæм фæкъæпп кодта: «Æвæцæгæн хъуджы хицау у...»

– Куыд кæм уыдис? Рардæуыд мын æй...

– Нæ хъуг кæм ис, абырæг?! Цæмæн нæ бабын кодтай, дæ бындур хæрзхæлд бауа?!

Лæппу дæр ныккуыдта: «Ралас нын нæ «Машкæйы!»

Хъæрмæ милицæйы кусæг сæ уæлхъус февæрд. Адæм дæр æрбамбырд сты.

– Цы хабар у? Базар уæ сæрыл цы систат? – Афарста милицæйы кусæг. Хъуджы давд ын зындгонд уыди, хицауы номыл цы хъаст бацыдис, уымæ гæсгæ.

– Хъасболат, – Дзæнæга дзуры милицæйы кусæгмæ, – мауал æй агурут – мæнæ ис, нæ хъуджы нын чи адафта, уыцы куыдзы

хъыбыл! Уæртæ ма галы сæрмæ бакæс: йæ сæрыл «Машкæйы» дзылар.

– Арæппын... Мæнæ царциатæ... дæ сæрæн мацы зон, æмæ дыл тугтæ...

– Сифтындз ма дæ гал! – хъæддыхæй зæгъы Хъасболат. – Хайады дзурдзыстæм.

Дзæнæга æмæ йæ фырт дæр уæрдоны сбадтысты. Сылгоймаг нæ куымдта, æз, дам, абырæджы уæрдоны нæ бадын. Фæлæ уæддæр Хъасболаты ныхасыл сразы – иумæ галуæрдоны милицæйы хайадмæ бацыдысты.

– Æмбал хицау! Къадаты хъæуæй цы хъут адавдæуыд, уымæн йæ дзылар мæнæ ацы гражданины галы сæрыл разынд. Хъуджы хицау Дзæнæга дæр йæ лæппуимæ дæлæ къæлидоры лæууы. Ахсгæ дæр æй уыдон æркодтой базары.

Милицæйы хайады хицау Габрелы афарста:

– Кæм дын уыдис уыцы дзылар?

– Рардæуыд мын æй.

– Чи? Ном, мыггаг ын нæй? – Фезнæтдæр хицау.

– Сыха.

– Кæм цæры?

– Горæты.

– Хъасболат, – дæлбармæ дзуры хицау, – мæнæ уыимæ машинайы абадут æмæ мæм æй тагъд сæмбæлын кæнут. Рæвдз! Галы – кæртмæ, суæгъд æй кæнæнт... Дзæнæга æмæ йæ фырты уал сæхимæ арвит, фæдзурдзыстæм сæм.

Сыха, кæй зæгъын æй хъæуы, ницыхуызы басастайд; исчи йæхиуыл комдзогæй цæуы. Фæлæ Габрел æнæ гал, æнæ уæрдонæй куы зайа, уымæй старстис, æмæ куыддæриддæр, цыдæриддæр уыдис, уыдон сæрæй бынмæ радзырдта. Йæхимæ азымджын нæ кастис.

Æмæ æрлæууыдысты адамон тæрхондоны раз. Сыха йæ рæдыд тыхст заманы аххос кодта, фæлæ йын уый цы хъуамæ феххуыс уыдаид? Хаст ын æрцыд аст азы ахæстоны фæбадын æмæ сидæргæсы хъуджы аргъ бафидыны тæрхон. Габрелæн та цыппар азы.

Милицæйы кусæг сæ куы рацæйкодта, уæд сæм Алецца йæ лæдзæгæй бавзыста æмæ дзуры:

– У-у, суккисинтæ!

КӘНЫН ДӘ РАЗЫ ЗОНЫГ

* * *

Әз дә «кәәдзәх» куы зәгъон, –
 Дзырдтай, – ды та мә «хох» зәгъ.
 Тәрс де ‘мгары фыдәхәй
 Әмә дә уәд йә хорзәх...

Фынджы сәрән цәхх баззад,
 Цәххау сыгъдыстәм иумә.
 Әрдхорддзинады нуазән
 Мах банызтам цәххимә...

Нә цәхх әмә нә кәрдзын
 Фәхордтам иумә адән.
 Куы сисынц фынг, уәддәр дзы
 Цәхх баззайы бәркадән.

Хәлайраг – цәхх, дәу мысын...
 Зәххыл нәу цард әнусмә...
 Мә цәстыгы сыг сысы,
 Йә цәхх ма судздән рустә...

* * *

Мах дын – цәджындзтә, ды – аххәрәг,
 Иумә ныл фидар хәцыс.
 Демә ныл не скәндзән ахәрәт,
 Астәуцәджындз дә – нә ныфс.

Мах дын – әндзәлмттә, сә уәлә та
 Ноджы уәладзәнтә уагъд,
 Уыдоныл калд та – әхсәлытә,
 Әлыг сыл – кьуләгәй над.

Ёлыгыл – кьæйтæ уæлувады –
 Иры тьæпæнсæр хæдзар.
 Уæлхæдзар хуртуан æнувыдæй
 Хъахъхъæны лæппу-бындар.

Зилгæ уæззау æлхуый рауадзы
 Уæлхæдзарбылæй гыцци.
 Аскъуыд тæбын æндах: «Марадз-ма!..»
 Ёлхуыймæ лæппу фæци...

Гайлаг рæуадæй бæрæг нæу, цы,
 Къодах – йæ фыццаг цафæй!
 Рауайæд ирæн æцæг лæг дзы
 Къонайы хъармы тæфæй.

Самайæм иумæ нæ мæсыг дæр,
 Хæдзарæн – фидар гæнах.
 Фæлæ-иу хъуысæд æппæт сыхтæй
 Дардмæ чындзхасты гæрах...

Фестæд дæ уæлхæдзар хъазты фæз,
 Зарæгæй тонæд дæ цар,
 Къæсæр æнкъарæд ныр уарзты уæз,
 Хизæд дыууæрдæм ыл фарн.

Мах дын – цæджындзтæ, ды – аххæрæг,
 Иумæ ныл фидар хæцыс.
 Демæ ныл не скæндзæн ахæрæт,
 Астæуцæджындз дæ – нæ ныфс.

* * *

Хур нæм ныккасти æдзынæг,
 Дзаг цастæй зæхмæ ныккаст.
 Ратагъд æрæгмæ тæдзынæг,
 Дысоны хъызтæй фæтарст?

Ёхсæвы ирды фæрчытæ
 Кодта къæркъадæвдæг хъызт,
 Фæлæ ныр ихын фæдджытæй
 Митдон уæгъдæвдæгæй мызт.

Хуры хъарм къулрæбын сæмбырд,
Цыма чырвазы – йæ пырд.
Æви фæтагъди æхсæмбал
Уымæн йæ цæхæрæй ныр?

Хурзæрин, мах дæр – дæ уазæг!
Кæрчытæн хурварс – дзæнæт.
Хурмæ – цъынд, дзуллагбадт уасæг,
Нал дзы ис кæрчыты мæт.

Цыма йæ сой ныссалд каркæн,
Мит хæры – урс фæсмæууад.
Зымæг, æртхъирæн нæм ма кæн,
Уалдзæджы тæф ныл ысуад!..

* * *

Бынхос нæ дæн, мæхъи,
Быны тулын нæ зонин.
Æз федтон дæу мæхи,
Кæнын дæ разы зонинг.
Дыууæ уды – æмдзаст,
Нæ фæразынц ысдзурын.
Цы у, цымæ, ныр уарзт?
Дзаг иу суадонæй дурын!..

ФЫН

Йæ барцæй куы хъазы
Емылыкк æфсургъ.
Уый кæмтты ныууасы,
Лæбыры чысдур.

Йæ сæфтчытæ дуртыл –
Ызных æмæ ‘хсон.
Нырма уал ын хур-тын –
Хæрдгæ хæрхидон.

Йæ барæг уал – дымгæ,
 Уырс уа æви ефс.
 Тызмæг арвæрттывдæй
 Нырма у йæ ехс.

Архъанæй йæ ‘рцахсон,
 Нæ йыл кæнын хæст.
 Йæ къæхтыл ын сахсэн
 Куы сæвæрин æз.

Куы – сиргæ, куы – цапуал,
 Цыппæрвадыгæй
 Тæхы, æхсæраппау,
 У уадæмдзутæй.

Кæд кастæн мæ уæны,
 Сах абадт мæ хъул.
 Фæхæст ыл дæн мæнæ,
 Лæг, зæгъын, лæг у.

Йæ фæстæгтæ ‘рсадзы,
 Армаццагæй арв
 Ныххойы, нæ уадзы
 Уый йе ‘рагъмæ саргъ.

Уыхерытæ, тухи...
 Æхтæнгтæ, бæргæ,
 Ахъаззаг нынтъухин...
 Дымитонг, мæргъгæ...

Мæ бон нæ цыд бæхыл,
 Фæнадтон-иу саргъ.
 Зæвæтдзæгъдæн. Зæххыл
 Куы сæмбæлд «хъочах»...

Мæ хъæдын сынтæгыл
 Мæхиимæ – хыл:
 «Ысбад уал хæрæгыл,
 Ыстæй та – бæхыл»..

* * *

Æрбадтæ дæ хъугæн йæ быны
 Мæхи арæзт бандоныл ды.
 Дыууæ урс æхснудгæ тæбынау
 Ныллæууыди æхсыр уырдыг.

Æхсырæй фæлмæнгонд фæдджытæ.
 Дæ уырзтæ сыл хъавгæ хæссыс.
 Йæ урс цæкуыпумпус фынчытæ
 Ысхæссы йæ сæрыл æхсыр.

Куы та фæци бонæн йæ урс хал
 Зынг хуры къуыбылойыл тыхт.
 Уыдзæн та нæ хæндыджы урсаг,
 Ахъаззаг ахуыйæнæн – цыхт.

Йæ род дæр сылуйæ ныллалым,
 Хъылдым кæны мады цæстмæ.
 Йæ мад та йæ бæркадæй хъал у,
 Фæци дзы суанг гæды хъæстæ.

Кæд афтæ зæрдиагæй рагæй
 Уый не сдæрдта къæртт цæхх? Ныххауд,
 Ныдздыхъхъ и йæ ардуан æвзагæй,
 Цыма йын ныр ыскодта ад.

Æрхуыссыд, ныууæфыд хъуг,
 Æрцыд, цыма, уымæн йæ уд,
 Стæй нал райхъуыст скъæтæй уынар,
 Æрмæст ма уый цагъта сынæр.

* * *

Сидзæр, дам, тагъд рæзы, сидзæргæнæг фæуа раууат!
 Сидзæры ном дыл нæ бауагътон бадын, мæ рæуæд.
 Хъæмпæй – дæ лыстæн,
 мæ гобанæй сæвджындæр ноджы,
 Мерс кæн фæлмæн хос, ды ма бавзар сидзæры стонджы.

Ницы ныууагътай дæ мадæй, кæныс æй цæрмыстыгъд.
Уый бузн цæстытæй кæй кæсыс, кæд уым и бæсты тых?
Буцæй дын дарын, мæ дзæбæх гоцо, цæхх мæ армæй,
Оххай, куы нæ фенин, систай йæ искуы дæ цармæй!

Уæдæ, цæй зын мын у ацы æнæрæвдыд царды!
Сидзæры хуызæн дзы абон мæхи æз куы хатын.
Астæр мæ, гоцо, æрфæлмæн уайд кæд мæ зæрдæ,
Стæй уæд, куыд фæзæгъынц,
Стыр Хуыцаумæ сты нæ фæндтæ.

* * *

Хурыскасты размæ дæр уал
Лæг сыхаджы фены.
Хурныгуылды фæстæ ма дæ
Фенын æз мæ фыны.

Фæскъулæй дæ дзæбуджы хост
Уыд мæнæн мæ сахат.
Кæд ныллæууыд уыцы райсом
Рæстæг дæр фыццаг хатт?!

Хъæсдарагыл куырдон дзæбуг
Баззæди фæрсылæй.
Хойгæ-хойын нал фесхъиудта,
Ныр лæууы æмырæй.

Акалд æмæ амардæн, дам,
Хос куы нæй Хуыцауæй.
Ацы царды никæмæн ис
Ирвæзæн адзалæй.

Ракалди зæронд тулдз бæлас,
Талатæ ысуагъта.
Цард цы у æндæр уæдæ ма,
Хорз фæд уый ныууагъта!..

Фæскъулæй та райсом раджы
Дзæбуджы хост райхъуыст.
Фезмæлыд та уый мæ сахат.
Лæппутæ, ут райгуыст!..

Хурыскасты размæ дæр уал
Лæг сыхаджы фены.
Хурныгуылды фæстæ та дæ
Федтон æз мæ фыны...

* * *

Ды нæ зоныс,
дæ зонд
цы фæкæнай,
фæлæ æз ныртæккæ
мæхи зондæй дæр
тыхсгæ кæнын.
Мæн ничи хъæуы
ныртæккæ,
мæхæдæг куыд никæйы хъæуын,
афтæ.
Нæдæр мæ де ‘лгыст хъæуы,
нæдæр
дæ арфæ.
Мæн дзурын фæнды æрмæст
мæ хъуг æмæ
мæ рæуæдимæ,
мæн дзурын фæнды æрмæст
мæ сагой æмæ
мæ цæвæгимæ.
Мæ цæвæг
рацагътон,
сдаудтон æй
сигацæй –
æмæ нæ уадзын мæ уыгæрдæн
зæритау,
скъæцæл.
Мæ цæвæг
æнæнхъæлæджы
мæлдзыджыты губаччы
фæсагъди,
цыма мæ зæрдæйы
суади.

Ёртылдысты
 сә «цыхтытә».
 Ныппырх сын кодтон
 сә хәндыг?
 Ныххатыр мын кәнут,
 мәлдзгуытә,
 әвзәрдзинад мә
 нә фәндыд.
 Нәй цард
 әнәфәкәугә,
 әнәсхүдгә.
 Фәкодтат мә,
 мәлдзгуытә,
 зәрдәмәхъусгә,
 зәрдәдзургә.
 Мән ничи хъәуы
 ныртәккә,
 мәхәдәг куыд никәйы хъәуын,
 афтә...

* * *

Мәгуыраё армгуырой хъыррыстгәнгә зил,
 Дзыккайә дәр тайәндәр куыд уа дә сир.
 Дә хъиутә хәр! Фиутәй у чидәр әлгъәд.
 Фәхъәуы йә хъауын, нә зоны әгъгъәд.
 Цард къахыр уәд! Бахәр, куыд ма фәуай хъуаг,
 Ёндәра куыд кәна дә хәринаг ад...

* * *

Горәты уынгә сты хасты хуызән,
 Алчи ныууагъта йә адджын хуыссән.
 Систәм нә базартәм ахәррәттыл,
 Цыма фәстаг бон у – ахәрәты.

Афәдз ныл цыма сыдымус уыдзән
 Къутуйы бын, стәм мәтыхты хуызән.
 Дзаг ысты хызынтә, фаг нәу уәддәр,
 Баззад ма базарты фалгәрәттә...

Абон мæ чыссæ æрцагътон æз дæр.
 Ма ‘рхауон райсом къæссадзæгъдæнтæм.
 Ма бацагурон мæ тъылланг хъæрхуыпп,
 М’ адджындæр хæринаг ацы зæххыл?..

Арæх ысвæйыинц нæ бæрæгбæттæ
 Хойрагсафæнтæ, къæбæрдæттæнтæ.
 Хъуамæ, дам, зонай дæ гуыбыны рындз,
 Науæд нæ фыдхæрд фыдрын у, зæгъынц..

Гуыбынæн – бирæ, зæрдæйæн – чысыл,
 Фагæй фылдæр ын куы вæййы цъыззытт.
 Не знæгтæм бирæ уæд, мах фæуæм хъуаг,
 Зæрдæйы быркуы уæд ысвæйы дзаг..

Фыццаг кæркуасæнтæй раджы ахызт.
 Фосы хицауæй æрæджиау сыст!
 Адæмы балвæста адджын хуыссæн.
 Сыст! Хъуг æнæдыгъдæй бахуыскъ уыздæн!..

* * *

Ахæр, ахæр, гоцо,
 цалынмæ
 дæуæн дæхи нæ бахордтой,
 уалынмæ!..
 Мах, дам, зормæтæ
 сырхытæ
 тынг уарзæм,
 бадардзысты дын де ‘ргæвдæнмæ
 тутгарз дæр.
 Уыцы æнæхуыцауыхæйттæ дæ
 ныккæндзысты
 хæйттæ-хæйттæ.
 Фынгыл сæ нæ ферох уыздæн
 гъæйтты рæгъ дæр.
 Сыхырмамæ
 æвдгай сыкъатæ
 æппардзысты.

Иу æртах сæ кæй не ‘рхауд,
уымæй сæхицæй
æппæлдзысты.

Ахæр, ахæр, гоцо,
цалынмæ
дæуæн дæхи нæ бахордтой,
уалынмæ!..
Уыдон къæркъуыр-риуæгънæг
не ‘взырынц.
Уыцы бирæгътæ
мæкъуыр-бирæгъы хай
не ‘ппарынц.
Уыдон не сты не ‘гъдæуттæн
иу зонæг, —
афтæмæй бирæ уарзынц
бурачьифых
физонæг.

Ахæр, ахæр, гоцо,
цалынмæ
дæуæн дæхи нæ бахордтой,
уалынмæ!..
...Царм ма дæ баззад
æмæ уый дæр цæххимæ
нæ батыхтой.
Уыцы цардсуртæ йæ
фаджысы сæрмæ
рангъыхтой.
О зыгуымдонмæ дæр уæ
ма бауагъдæуа,
къадзых
куыйдзыхтæ!
Фæлæ, дам, сæ хæс
сæхи цармттæй фидынц
бирæгътæ!..

Ахæр, ахæр, гоцо,
цалынмæ
дæуæн дæхи нæ бахордтой,
уалынмæ!

...О мæгуырæг!
Кæд дæ уæны кастæ
æмæ дæ хосæй дæхи
уымæн
азыдтай?..
Фæлæ мæгуыр уый у,
дæ уæн суæгъд кæнын дын
чи нæ базыдта!..

ЦГЪОЙТЫ Хазби

ДЫУУÆ РАДЗЫРДЫ УЙЙ ÆНХЪÆЛ ТА ЧИ УЫД...

Тауыр дохтыры ныхасыл цин кæна, æви нæ, уый нæма рахатыдта, æмæ ууыл сагъæсгæнгæ сæхимæ атагъд кодта. Фæндагыл дæр ма дохтыры ныхас зæлланг кодта йæ хъусты: «Дæ бонæй у, тагъд хъæбулхъæбыс бауыдзынæ!»

– Уый та куыд?! – фæрæвдз Тауыр. – Уымæн уæвæн нæй! Æз æнæзæнæг дæн. Мæ лæгæй дæр уымæн рахицæн дæн.

– Æмæ дын ныр лæг нæй? – афарста йæ дохтыр.

– Ис! Дыккаг лæг. Йæ ус амард, æмæ дзы йæ дыууæ æнахъом сабийы тыххæй смой кодтон. Æртæ азы дæргъы нын куы ницы уыд...

– Хорз, тынг хорз! Ныр та ма уын иумæйаг сывæллон дæр уыдзæн. Афтæ вæййы...

Уæддæр Тауыр нæ бацин кодта йæ уавæрыл. Мад кæй суыдзæн, уый йæм æххæстæй нæ бахъардта. «Æниу Батик æмæ Дзерæйæн сæ мад нæ дæн? Сæ нывонд фæуон! Афонмæ дæр та мæм æнхъæлмæ кæсынд, Фæссихорæй раджы аивгъуыдта. Бонизæрмæ скъолайы вæййынц, Нырма райдайæн кълæсты ахуыр кæнынц, ахуырмæ æнæзивæг сты. Фæскуыст уыдонмæ куы фæтагъд кæнын, хæдзармæ сæ раздæр æрбакæнон, зæгъгæ», – хинымæры дзырдта

йæхицæн. Ныр дæр йæхимæ йæ зæрдæ фехсайдта æмæ фæсси-
хор рагацау йæхи куыстæй ракуырдат дохтыртæм, цæмæй
сывæллæттæм ма байрæджы кæна.

Сидзæр магуыр у. Уæлдайдæр мадæй сидзæр, æмæ Тауыр
Майрæмы фæндоныл, фылдæр йæ цотæн тæригъæд кæнгæйæ,
сразы. Стæй, сылгоймаг куы у, уæд æй сывæллæтты барæвда-
уын, ау, куыд нæ фæндыд. Æрбахъæбыс сæ кæнын, сæ тыппыр
рустæн сын абатæ кæнын, семæ ахъазын. Раст зæгъгæйæ, тынг
тыхст, сæ мады фæстæ йæм, уый бынаты фенгæйæ, цы зæрдæйы
уаг æмæ цæстæй ракæсдзысты, ууыл. Хуыцауæй разы, семæ
иумæйаг æвзаг тагъд ссардта.

Дзерæ, Дзерæ. Уый хистæр у, стæй чызг йæ мадыл – бастдæр.
Бирæ хæттыты-иу адзæгъæл йæхимид, æвæццæгæн-иу йæ мад
йæ зæрдыл æрбалæууыд. Арф-иу ныуулафыд. Тауыр-иу æм
ахæм уавæры дзургæ дæр ницыуал скодта, йæхи-иу исты куыст-
мæ байста. Кæс æмæ та-иу уæд Дзерæ дæр йæ уæлхъус алæу-
уыд, йæ къух ын-иу фæрог кодта йе ‘ххуысы хайæ. Тауырзæт
йæ архайдæй, йæ иузæрддиондзинадæй æмбарын кодта, сæ мады
бынат сын тыхæй кæй нæ байста. Уый хъысмæты фыдæй афтæ
кæй рауад. Уый тыххæй-иу, изæры бинонтæ куы æрбамбырд
сты, уæд телевизорæй сывæллæтты кинонывы размæ афтæ
фæкодта: «Ныр та уал къамты альбомтæ рафæлдахæм, стæй
киномæ кæсдзыстæм». Уыцы ныхасыл-иу Дзерæ ныццин кодта,
альбомтæ хæссинмæ-иу фæци. Æмæ иумæ цин кодтой раджы
ист къамтыл. Уæлдайдæр та, сæ мадимæ иумæ кæм уыдысты,
уыдоныл, стæй – Тауыры къамтыл дæр. Кæимæты дзы уыд,
уыдонæй-иу æй хынцфарст кодтой, махæй дæм æввахсдæр исчи
ис, раст сæ цыма уый фæндыд базонын, уыйау.

Фæстагмæ иумæ бæрæг кæнын райдыдтой сæ мады уæлмæрд
дæр. Бафснайынц æй, дидинджытæ йыл савæрынц. Æмæ сын
мады ад кæнын райдыдта Тауырзæт. Ныр дæр цæмæдæр гæсгæ
фыццаджыдæр уыдоныл ахъуыды кодта. Цы хуызы йæ бамбар-
дзысты, йæ уавæр ын сæ зæрдæмæ куыдæй айсдзысты. Уæл-
дайдæр Дзерæ...

Æниу Зауыр та?! Йе ‘хсызгондзинад йæ фарсыл нæ хæцы
Тауырæн. Йæ уарзон адæм æй куыд айсдзысты. Майрæм дæр
æй, кæд ын цот кæй нæ уыд, уымæн бацагуырдат. Ныр куыд
ахъуыды кæндзæн?.. Æнæзæнæг кæй уыд, Зауыры хæдзарæй
уый аххосæй куы сыстад æмæ йæ цæгат куы бацагуырдат. Бæргæ

йæ нæ уагъта, лæуу, æнæцотæй дæр уарзонæй цæрдзыстæм, зæгъгæ.

– Нæ, нæ, Зауыр, мæнæн цот нæ цæуы, æмæ уый фыдæй, мæн аххосæй ды æнæзæнæг цæмæн хъуамæ уай! – уыд йæ дзуапп. – Æз уый мæхицæн нæ ныббардзынæн. Æндæр сылгоймаджы бацагурдзынæ, æмæ дæ уый самондджын кæндзæн.

– Æмæ ды та?..

– Æз мæ Хуыцауы цæфыл хъæцдзынæн.

– Æмæ нæ рæсугъд, цинæвдылд уарзондзинад та цы фæуыдзæн?

– Уый, уый мæ æрвиты дæ хæдзарæй. Дзуры мын: «Ныууадз æй, æнæ дæу йæ амонд фылдæр уыдзæн».

– Нæ бафæраздыстæм æнæ кæрæдзи, Тауыр! Цæргæ æмæ мæлгæ дæр – иумæ. Иумæ суанг институты бонтæй фæстæмæ баст стæм. Зауыр æмæ Тауыр, дам, уарзæттæ æмæ рифмæтæ дæр сты, уымæй-иу нæ мæстæй куы мардтой.

– Мæ зæрдæйы хъæдгом мын ма агай, Зауыр. Æндæр гæнæн нын нæй. Цæмæн дæ фæнды, цæмæй æз дæ разы иудадзыг къæмдзæстыг уон, мæхицæн мæ цард сæнад кæнон?..

– Нæ мæ фæнды!.. Хуыцау бахизæд... – Иу уысм фæхъус, стæй та йæ ныхас хъазынмæ аздæхта. – Уæдæ рифмæтæ фæхицæн уыдзысты?..

– Ахицæн уыдзысты!

– Рифмæтæ хицæнтæй нæ фидæуынц. Æз дæ никуы никæдæм ауадздзынæн, уый зон, – загъта Зауыр æмæ йæ йæ хъæбысы æрбакодта. Тауыры зæрдæ дæр та фæфæлмæндæр, йæ ‘нкъарæнтæ йыл фæтых сты, æмæ иу сыпп дæр нал скодта.

Ахæм ныхæстæ ма сæм иу æмæ дыууæ хатты нæ рауад. Æмæ, сæ ныхас цæмæй тызмæгмæ ма рахиза, уый тыххæй иу бон, Зауыр ма куысты уыд, афтæмæй Тауыр йæ ‘фсымæр Муратæн йæ дзаумæттæ йæ цæгаты балæууын кодта. Зауыры бинонтæ йæ кæугæ æмæ дзыназгæ рафæндараст кодтой. Зыдтой йын йæ хъуыды, йæ фæнд, йæ хæлар зæрдæйы уаг æмæ дзы йæ размæ ничи æрлæууыд, нæ дæ уадзæм, зæгъгæ. Тызмæг ныхас скæнын æм дзы никæй зæрдæ бакуымдта.

Уæд Тауырзæт цы ‘хсæв арвыста, ахæмтæ фыдгул æрвитæд. Йæ зæрдæ ихдоны ныххауæгау бампылд, æмæ йæм иу рухсы цъыртт никуыцæй уал калд. Уæды хуызæн йæхи иунагæй, æнамондæй никуы банкъардта, æмæ йæ кæуындзæг фемæхст. Йæ

жакъуырццай куыдмæ йæ мад райхъал сыхаг уаты æмæ йæм фæфæдис. Фæрсы йæ:

– Мæ чызг, цы кæныс, дæхи цауыл марыс?! Афтæ мын нæ дзырдтай, мæхи фæндонæй цауын, зæгъгæ...

– Омæ йæ, æна, уарзгæ кæнын, уарзгæ!..

– Æмæ уæд цæмæн рацыдтæ?!..

– Цæмæн! Цæмæн!.. Искæй сывæллæттыл-иу æй цингæнгæ куы федтон, уæд-иу мæ зæрдæ рацæйтыдта йæ тæригъæдæй. Авд азы фæцардыстæм æмæ... Мæн аххосæй æвæстаг цæмæн хъуамæ уа... Ныр кæд æндæр ус ракурин, æмæ йæ уый самондджын кæнид.

Мад йæ чызгæй ахæм æргом хъæддых ныхас фыццаг хатт фехъуыста æмæ иуцъусдуг фæкуыддæр. Стæй афтæ бакодта:

– О, дæ мад дæ нывонд фæуа! Куыд зæрдæхæлар, парахат æмæ рæдау уды хицау мын фæдæ... Дæхиуыл нæ хъуыды кæныс, фæлæ – иннæтыл. Ахæмты Стыр Хуыцау æнæрæвдыдæй нæ ныууадзы. Мæ ныхас дæ зæрдыл бадар! Ныр та дæхи æрсабыр кæн æмæ-иу гыццылæй мæ хъæбысы куыд абырыдтæ, афтæ та мæ гæбомæ – тагъд, мæ чызг!

Мад æй йæ хъæбысы æрбакодта, æмæ сæ иу сыбыртт нал райхъуыст.

Афæдз дæр нæма рацыд, афтæ Тауырзæты амонджытæ фæци. Зауыр та йæм æрбаздæхынмæ æнхъæлмæ каст, суанг уæдмæ Майрæмимæ куы цард, уæд дæр. Æмæ ус нæ куырдта. Ахæм тыхджын æмæ фидар уыд йæ уарзондзинад Тауырзæтмæ.

– Мæ чызг, мæ уд бахæрай, агурджытæ дæ куы ис, зæгъынц, уæд цæмæ бадыс ныр уал азы? – иу бон æруырдыг мад йæ чызгмæ.

– Æна, чи мæ агуры, кæй ма хъæуын уыцы хуызæнæй?! Лæппу мæн нал ракурдзæн – искæй усæй цы кæны. Уымæй дæр æнæзæнæг. Стæй йын мæхæдæг дæр нæ бакомдзынæн! Иннæтæй чи расыггæнаг у, æмæ дзы йæ ус тыхамæлттæй фервæзт. Ахæм мæн дæр нæ хъæуы! Иннæ – йæ ус, йæ сывæллæттæй ахицæн, йæ цоты сæр, ирон æфсарм ницæмæ даргæйæ. Ахæмæй алцæмæ дæр æнхъæлмæ кæс. Куы мæм фæмæсты уа, уæд та мæн дæр фæддæдуар кæндзæн. Æмæ та, æна, ам дæ фарсмæ æрбалаудзынæн. Адæм та атауыс кæндзысты: «Тауырзæт лæгтæ кæнгæ цауы. Тагъд та йын æртыккаг дæр уыздæн»...

– Нæ, нæ, нæ!.. Мæ чызг, уый дæ сæрмæ ма ‘рхæсс, – батыхст мад, – фæлтау мæ фарсмæ зæронд кæн.

Тауырзәтмә чындзы аңауыны фәнд нал уыд. Искәимә ма йә цард сбәтта, уымән амал әмә гәнән нал ардта. Майрәмы цотән сә мад фәндадҗы бәлләхы фәмард, йә ләппу әмә чызг әртәаздзыд әмә фондзаздзыдәй базадысты. Әвәгәсәгәй. Фыд кусгә кодта, әмә дыууә азы дәрҗы фыдымады әвдҗид уыдысты хъауы. Афәдзы фәстә Майрәмән хионәй, зонгәйә дзырдтой: «Сә мады сын нал раздахдзынә. Цы ‘рцыдис, уымән аивән нал ис. Дә цард искәимә баиу кән. Дә мады фыдәбонәй ма мар. Сывәлләттә әнцон хъомылгәнән не сты ахәм кары сылгоймагән. Стәй дәхиуыл дәр ахъуыды кән. Әнә усәй кәдмә цәрдзынә?!»

Майрәмән-иу уыцы ныхәстәм хъусын бәргә зын уыд, фәлә царды әцәгдзинадыл уыдысты. Әмә-иу хъуыдытыл бафтыд. Йә сывәлләтты мады рухс номы цур къәмдзәстыг уа, уый йә нә фәндыд, фәлә сын зәрөнд ус та кәдмә фәраздзән. Уымәй, скъолама куы баңауой, уәд та? Уәд мадмә уадзинаг нал сты, хъауәй сә ракәнын хъауы. Адәм сә цоты хәстәг хъаутәй ахуырмә горәтмә куы ласынц. Уәд адонән сә фатер ам горәты куы ис.

Царды уавәртә домаг сты әмә адәймадҗы гәркәйы хуынчты дәр аласдзысты. Майрәм дәр сразы ус курыныл. Фәлә кәй? Йә фәддҗийы бын ын чи бакәндзән йә сидзәрти, йә зәрдәйы хорзәхәй сә чи барәвдаудзән, чи сә әрбахъабыс кәндзән мадау? Кәм ис ахәм сылгоймаг, йәхимә ахәм зын хәс чи райса? Адәм хорз сты, амонымә та – рәдәнг. Бирәтә йын амыдтой чи йә хәстәдҗы, чи – йә зонгәйы. Әмә дзы кәмән йәхи нә бафәндыд, кәй та – Майрәмы.

Тауырзәт Майрәмән сразы дыууә хъуыддадҗы тыххәй. Иуәй, йә сидзәр цот мады рәвдыдәй кәй фәцух сты, стәй, йәхицән цот кәй нәй, уый тыххәй. Иннамәй та йәм, цәмәй Зауыр мауал әнхәлмә кәса әмә ус ракура. Майрәмимә баныхас кодтой, сә хъуыддаг фидыды фәстә әнәуәлдай мийә куыд бакәной, сывәлләтты зәрдәтә куыд нә фәриссын кәной, афтә. Иу хуыцауәхсәвмә баныхас кодтой... Уәд сәм Тауырзәт, кәимә йә фәнды, уыдонимә уазәгуаты куыд әрбаңауа. Уәдмә йә цоты дәр хъауәй бынтондәр сласта, хиуәттә фынгтә әрцәттә кодтой.

Хәәлдзәг изәр арвыстой уәд Майрәмы әмә Тауырзәты хиуәттә се ‘ртәуатон фатеры. Дзәрә әмә Батик дәр... Сә

хъæбсæй сæ дæлæмæ нæ уагътой. Афтамæй Дзерæ фæззæджы скъоламæ хъуамæ бацæуа, хъæбысы сывæллон нал у. Дызæрдыгæнгæйæ сæ рæвдыдта Тауырзæт дæр, фæлæ йыл фæиузæрдидон сты, йæ фæдыл зылдысты. Уымæн ахъаз кодтой хиуæтты ныхæстæ, митæ. Æмæ, адæм сæ хæдзæрттæм цæуын куы сфæнд кодтой, уæд сæ сæ фыды хо фæрсы:

– Фæнды уæ, ацæуæм, уый?

– Нæ! Нæ! Нæ! – дыууæйæ дæр æмхуызонæй сдзырдтой.

– Хорз, хорз. Махæн не ‘ппæтæн ам баззайæн нæй. Хуысгæ та кæм скæндзыстæм? Стæй нæ алкæй не ‘вдæлы. Мæнæ Тауырзæт баззайдзæн. Уый æвдæлы, фæнды уæ, баззайа, уый?

– Фæнды! Фæнды! – æмæ йæм сæхи байстой.

Уыцы ‘хсæв, стæй та хуыцаубоны иумæ фесты. Терчы былмæ дæр иумæ цыппарæй рацыдысты, парчы атезгъо кодтой. Изæры сын сæ фыд афтæ зæгъы:

– Тауырзæты махимæ цæрын фæнды æмæ та ахсæв дæр, стæй дæр ам уызæн.

Дзерæ æмæ Батик бацин кодтой æмæ йыл атыхстысты.

Уæдмæ сæрды фæстаг мæй дæр ралæууыд, æмæ Дзерæйы скъоламæ цæттæ кæнын райдыдтой уæлæдарæсæй, чиныгæй, тетрадæй. Уардита балхæдтой æмæ фыццагæм сентябры цыппарæй дæр хъæлдзæгæй ацыдысты скъоламæ.

Дзерæ фыццагæмтæм цæуын райдыдта, Батик та – рæвдауæндонмæ. Ныр сæ дыууæ дæр цæуынц скъоламæ. Кусгæ бонты сæ уырдаем райсомæй, изæрæй хæдзармæ кæны Тауырзæт. Афонмæ та йæм æнхъæлмæ кæсынц. Æмæ куыддæр кæртмæ бахызт, афтæ йæ рудзынгæй ауыдтой æмæ йæ размæ мамæ, мамæ кæнгæ Батик разгъордта, стæй та – Дзерæ дæр.

Тауырзæт дæр сыл бæргæ цин кодта, фæлæ йын дызæрдыг хъуыды æнцой нæ лæвæрдта.

Изæры Майрæм куыстæй куы ‘рбацыд, уæд уайтагъд банкъардта, Тауырзæт цæуылдæр кæй тыхсы, йæ чемы кæй нæй, æмæ алы хъуыдытæ йæ сæры зилдух кодтой: кæд æм фæсмон æрцыд – йæ раздæры лæджы æрымысыд, æви йын сывæллеттæ маст скодтой. Дзерæйы аивæй арафæрс-бафæрс кодта. Æмæ, уыдон ницы азымджын сты, уый куы базыдта, уæд æй йæ фыццаг хъуыды тынгдæр уырнын райдыдта, æмæ æрæнкъард.

Сывæллеттæ куы æрфынæй сты, уæд Тауырзæт дæр сæ уат бацагуырда. Майрæм ма иу чысыл телевизормæ бакаст, фæлæ

йæ ахсæв уый нæ агайдта, йæ хъуыдытæ йын иууылдæр Тауырзæт бацахста, ахæм хуызы йæ никуы федта. Уатмæ сындæггай бахызт, куыд æй нæ райхъал кæна, афтæ. Æмæ йæ хъустæ Тауырзæты арф улæфт ацахстой. Хъал кæй уыд, уый бамбæрста æмæ йæ афарста:

– Исты дæ риссы, дæ улæфт хъæрзыны хуызæн куы у?

– Ницы, – загъта Тауырзæт. – Абон дохтыртæм уыдтæн, æмæ...

– Æмæ дын цы загътой? – сонт фарст æй акодта Майрæм.

– Мæхимæ мæ зæрдæ фехсайдта æмæ сæм фæссихор бацыдтæн.

– Цæмæй фехсайдта? Цы дын загътой?! – стыхст Майрæм.

Тауырзæт иудзæвгар фæхъус, стæй дзы æрæджиау сирвæзт:

– Æнхæлцау, дам, дæ...

Майрæм уаты рухс ссыгъта, Тауырзæты йæ хъæбысы фелвæста, йæхимæ йæ нылхъывта æмæ хъæрæй сдзырдта:

– Æмæ ууыл æнкъард дæ?! Ууыл цин кæнын хъæуы! Цин!

– Сабыр. Сывæллæттæ райхъал уыдзысты... – афтæ ма бакодта Тауырзæт æмæ йе ‘муд æрцыд.

Рацыд дыууæ азы. Тауырзæт бады йæ сыхаг устытимæ сæ бирауæладзыгон хæдзары кæрты. Йæ сывæллон коляскæйы йæ разы фынай кæны. Фæссихорæй дзæвгар фæстæдæр уыд. Уалынмæ Дзерæ скъолайæ фæзынд, йæ пьартфель бандоныл йæ фарсмæ æрæвæрдта æмæ сывæллонмæ ныууырдыг. Уый дæр æй цыма зонгæ бакодта, уыйау фехъал, æмæ йæ къæл-къæл райхъуыст. Дзерæ коляскæ, сывæллонимæ хъазæн ныхас кæнгæ, кæрты къуымты дыууæрдæм ралас-балас кæны.

– Куыд ыл цин кæны!.. – сдзырдта устытæй иу.

– О, о, хæдзары дæр æй йæ хъæбысæй дæлæмæ нæ уадзы. Найгæ дæр æй йæхæдæг кæны, æз та йе ‘ххуысгæнæг вæййын, – загъта Тауырзæт. – Афтæмæй мын цас маст скодта, æнхæлцау дæн, уый куыддæр базыдта, афтæ. Æввахс мæм нал цыд, рæстмæ ныхас нал кодта. Цына хуызы йæ рæвдыдтон, фæлæ... Раст уын куы зæгъон, уæд-иу старстæн, куы райгуыра саби, уæд ын исты куы кæна. Фæлæ йæ арæндонæй куы ‘рбахастон, æмæ йæ куы федта, уæд къæссавадæхт фæци, уæдæй абонмæ йыл мæнай иузæрдиондæр у.

Тауыр Майрæммæ чынды ацыд ахæм зондæй тынгдæр, цæмæй йæм Зауыр мауал æнхæлмæ кæса æмæ ус ракура. Фæлæ уымæй ницы рауад: уæддæр ма йæ зæрдæ дардта, æндæр искæимæ бирæ

цæрын нæ бафæраздзæн, зæгъгæ, æмæ мæм æрбаздæхдзæн. Æрмæст сывæллоны райгуырдымæ йæ мæгуыры бон базыдта... Æмæ уæд хъуыддаг бакодта.

ХÆСТÆЙ ЛИГЪДОНТÆ

Гæбæр бæх, дам, гæбæр бæхыл йæхи хафы. Чи зоны, æмæ уымæн, æмæ сæ иннæ бæхтæ сæхимæ æввахс нæ уадзынц.

Æмæ уæдæ цы фæуой?!

Ацы æмбисонд адæмы царды рæстдзинад арæх не ‘вдисы. Гæбæр адæймаг гæбæр адæймагæй йæхи дæрдты фæласы, суанг ма кæрæдзийæн удхæссæг дæр фестынц. Уый кæрæдзийы удыхъæды аиппытæ, хъæнтæ, сæ раздæры рæдыдтытæ, лæмæгъдзинадтæ, зæрдæхудтытæ, фидиссаг митæ æмæ суанг фыдракæндтæ хорз куы зоной, уæд. Фылдæр дзы кæмæ уа, уымæн йе ‘нæуынон у иннæ. Йæ фенд дæр ын уæнгæл фесты. Уымæн æмæ, йæхи сраст кæныны охыл ын йæ цуры йæ митæй адæмы раз исты куы срацугъа, уымæй тæрсы.

Гъеныр райсæм Цъуцъыр æмæ Хуысийы. Сæ дыууæ дæр Фыдыбæстæйы Стыр хæстæй сæхи бааууон кодтой, адæм сæ дезертиртæй зонынц. Цъуцъыр æцæг дезертир у, йæхи фæсхох кæмдæр бамбæхста. Хуыси та æнæбары, йе ‘нæниздзинады тыххæй баззад фæсфронт.

Цъуцъыр æмæ Хуысийы хæст иу хъæууон скъолайы ахуыр кæнгæйæ æрæйæфта, хæстхъомæй, æстдæсгай азтæ сыл æйттæй цыд. Хуысийы бинонтæ уыцы хъæумæ хæхбæстæй раджы æрлыгъдысты. Цъуцъыр та дзы йæ хиуæттæм цард. Ам базыдтой кæрæдзи, æмæ хæстæджытæ дæр разындысты.

Хæст куы райдыдта, уæд сæ дыууæмæ дæр æрсидтысты, фыццаг Хуысимæ, стæй та – Цъуцъырмæ. Хуысийæн йæ ахсæн риссаг уыд, хæринаг ын нæ тад, æмæ йыл стæг æмæ царм йеддæмæ фыды мур стæм ран уыд. Хæстон комиссар Тембол æй уыцы хуызæнæй куы федта, уæд æм йæхимæ фæдзырдта. Æрфæрстытæ йæ кодта, æмæ иу коймаг разындысты. Загъта йын:

– Кæд дæ хæстмæ тынг фæнды, уæддæр дын нырма акæнæн нæй, де ‘нæниздзинад æмæ дæ уæзы фыдæй. Ацу æмæ уал дæхимæ дзæбæх фæкас. Стæй фендзыстæм.

Хуysi хæстмæ йæ былыцъæрттæ нæ хордта. Цингæнгæ сæхимæ æрфардæг. Уынджы йыл Цъуцъыр куы амбæлд, уæд ын йæ хабæрттæ иууылдæр ракодта. Тембол сæ коймаг кæй разынд, уый дæр ын нæ басусæг кодта.

Фæсидтысты уæдмæ Цъуцъырма дæр. Æмæ йæ уд йæ къæхты бынæй ауад. Уый æнхъæл нæ уыд. Ацы хъæуккаг куы нæ дæн, уæд мæ цæмæй базыдтой, зæгъгæ, сагъæсы бахауд.

Цъуцъыр сфæнд кодта хохмæ, йæ райгуырæн коммæ, алидзын. Фæлæ иуæй æрцахсынæй фæтарст, иннæмæй Хуысийы ныхас йæ зæрдыл æрбалæууыд, Тембол сæхирдыгон кæй у, уый. Уымæ сарæзта йæ ных.

– Лæппу, цæмæ ‘рбацыдтæ? – фæрсы йæ Тембол.

– Мæнæ, – æвдисы йæм йе ‘рфарсты гæххæтт.

– Æмæ цы? Ацу дæлæ иннæтимæ банхъæлмæ кæс.

Цъуцъыр æм хæстæгдæр бацыд:

– Суртæ кæнын... Стæй уæ хæрæфырт дæн, мæ мад сымахæй у, – йæ æрымысæггаг ныхæстæ ралæхурдта.

– Суртæгæнаг? Æмæ дæм дохтырæй гæххæтт ис? – йæ сау цæсгоммæ йын нымдзаст Тембол, афтæмæй йæ фæрсы.

– Нæй...

– Уæдæ ныр куыд? Цы чындæуа? Адон, – рудзынгæй кæртмæ кæстæйæ дзуры Тембол, – райсом изæрæй Краснодары краймæ иу лæгхъуаг сæ куыд арвитон? Ацу æмæ уæ хъæуы хæстмæ цæуыны карæн лæппутæй искамæн зæгъ, хæстон комиссариадмæ дæм дзурынц, зæгъгæ. Дæхæдæг та къуыримæ дохтыртæй гæххæтт æрбахæсс!

Цъуцъыр цингæнгæ феддæдуар... Фæндагыл бирæ фæхъуыды кодта, йæ бæсты хæстмæ кæй арвита, ууыл. Йæ ныфс никæмæ бахаста... Фæстагмæ йæ сæры фæмидæг: «Цæй æмæ Хуысийæн зæгъон... Уæддæр уый нæ акæндзысты, æмæ мæм ничи фæхæрам уызæн».

Хуysi хабар куы фехъуыста, уæд уайтагъд Темболы уæлхъус балæууыд.

– Цæмæ ‘рбацыдтæ, лæппу? Цы дæ кæнын хъæуы, уый дын куы бацамыдтон!

– Цъуцъыр мын загъта, Тембол, дам, дæ агуры.

– Кæс-ма уыцы цъаммар, æдзæсгоммæ... Ацу æмæ йын афтæ зæгъ: «Къуырийы æмгъуыд дын радтон, æмæ, зæгъ, афоныл дохтыры гæххæттимæ куы нæ фæзынай, уæд дæм дыууæ салдаты

фервитын ахсынмæ. Ды та мын дæхи мауал равдис. Уæлæ дæ фыдæлты райгуырæн хæхтæм ахъуытты у... Дæхи дзæбæх кæн сыгъдæг уæлдæф æмæ сойджын хæринагтæй. Куы ма дæ фенон, уæд дæ уыцы хуызæнæй дæр хæстмæ фервитын! Бамбæрстай?!

– Бамбæрстон, – сирвæст ма Хуысийæ æмæ феддæдуар.

Æмæ уыциу цыдæй бараст Цъуцъыры хæстæджытæм. Изæр уыд, æмæ Цъуцъыры хæдзары байæфта. Фæсвæдмæ йæм фæдзырдта æмæ йыл уайтагъд йæхи андзæрста:

– Ды æдзæсгом æмæ æгъатыр дæ!.. Дæхи хæстæй æмбæхсыс, мæн та дзы тбысгæ кæныс!.. Худинаг дын нæу?.. Тембол дæ агуры, къуырийы æмгъуыдмæ, дам, рынчын кæй дæ, уый тыххæй гæххæтт куы нæ ‘рбахæссай, уæд, дам, дæм дыууæ салдаты фервитын ахсынмæ. Æмæ дæ хæсты цæхæры балæууын кæндзынæн..

Цъуцъыр ницы сдзырдта. Æмæ цы хъуамæ загътаид... Хуыси дæр иу чысыл æнæдзургæйæ алæууыд, стæй афтæ бакодта:

– Мæн дæр акæндзысты.. Иу чысыл, дам, де ‘нæниздинадмæ базил, хæххон уæлдæфæй сулæф, хæрдæй дæхимæ фæкæс... – Æмæ сæхимæ фæцæуæг.

Цъуцъыр та лæугæйæ баззад, мæт æмæ сагъæсы бын фæци, хъуыдыты аныгъуылд, йæхи цы фæкæна, дохтыры гæххæтт кæм хъуамæ ссара, чи йын æй ратдзæн ацы рæстæджы. Æмæ æвиппайды йæ хъусты ногæй ныззæлланг кодта Хуысийы ныхас: «Хæххон уæлдæфмæ сулæф», стæй йæхи æрфарста: «Цы кусын æз ам, ацы фыд рæстæджы мæ кæм бахъуыд ахуыр?.. Лидзгæ... мæ фыдæлты цæрæн бынат – хæхтæм, цалынмæ мæ хæсты гуылфæны нæ балæууын кодтой, уæдмæ».

Цъуцъыр уыцы бон бахæццæ Алагирмæ. Уым йæ хиуæттæм бахсæвиуат кодта. Стæй дыккаг, æртыккаг æхсæв дæр. Йæ фыдыуæзæгмæ нæ тагъд кодта: уырдыгæй дæр сидтысты хæстмæ. Æмæ уал фæззæгмæ ам искуыты куы афæстиат уайд – уыд йæ нысан. Уый фæстæ сæ уæлхох цæрæн бынатмæ цъиу батæхæг дæр стæм вæййы.. Иу дзæвгар рæстæг фæци Мызуры дæр, стæй та – Зæрæмæджы. Уæдмæ бæрзонд хæхтыл мит æрбадт. Æмæ Цъуцъыр дæр фистæгæй адардта йæ райгуырæн комбæстæм.

Хуыси дæр фæбæлццон ис. Хохы сæ хæдзар раджы ныккалд, фæлæ йын дзы нырма хиуæттæ уыд. Уыдон æй суазæг кодтой, фæлæ сæ æртæ къаннæг уаты сæ сывæллæттимæ

сæхæдæг дæр нæ цыдысты. Æмæ уæд сæ фарсмæ хъæуы библиотекайы æрцард. Сынтæг дзы сæвардта, пец дзы уыд, суг, сæнар – фаг. Хæргæ йæ хиуæттæм кодта.

Райдайæны Хуысийæн ницы куыст уыди, хæдзары зылдтытæм фæкæсынæй дарддæр, æмæ чингуытыл йæхи ирхæфсын райдыдта. Иууылдæр йæхи бар уыдысты. Хæсты заман ма чыныг кæй хъуыд?! Нæлгоймаг ахуыргæнджыты хæстмæ акодтой, æмæ хъæуы скъола дæр нал куыста.

Иуахæмы Хуысийæн йæ хиуæтты зæронд лæг афтæ:

– Сосе, хъусыс мæ (Хуыси къæсхуыр кæй хаста, уый тыххæй йæ афтæ хонын райдыдтой. Æмæ йыл йæхæдæг дæр сахуыр). Æз дæумæ дзурын, Сосе, дæумæ. Ам дæ иу бон хæсты балæуын кæндзысты. Фæлтау уæлæ фыййæуттæн æххуыс кæн. Уыдонны хæстмæ нал кæнынц. Æфсады, дам, дзидзайæ чи æфсаддзæн...

Хуыси уайтагъд сразы йæ хистæры ныхасыл. Фос дардтой бæрзонд хæхты рæгътыл, фаллаг коммæ акæсæн кæцæй ис, ахæм рæтты дæр. Зымæг та сæ-иу æртардтой уæтæртæм. Æмæ сæм уым дæр кæсын, зылын хъуыд, бирæгътæй сæ хъахъхъæдтой. Афтæ иу аз, дыккаг, æртыккаг. Уæдмæ фашисттæ дæр сæргой фесты.

Иу сæрдыгон бон та Хуыси хохы фахсыл фосы фæдыл тынг бæрзонд ацыд. Фыййауы лæдзæг йæ къухы, дыууæ егъау куыдзы фосы алыварс зилдух кодтой. Уалынмæ дзы иу рæйгæ рагъмæ ныййарц. Иннæ дæр – йæ фæдыл. Хуыси сæ фæдыл кæстæйæ баззад, цы бафиппайдтой, зæгъгæ. Уалынмæ астæумæ кæрдæджы æхсæнæй кæйдæр удаист хъæр райхъуыст:

– Дæ куыйтæм фæдзур! Бахæрдзысты мæ! Ма сæ байрайай!

– Мила! Мила! Къобор! Къобор! Ардæм! – фæсидт сæм Хуыси. Дардмæ суыдта æнæдаст лæджы. Хæстæгдæр æм куы бацыд, уæд æм уый йæхæдæг сдзырдта:

– Оу мæнæ дисса! Уый Хуыси куы дæ! Кæцæй фæдæ?

– Æз фосимæ дæн, фæлæ ды та кæцæй фæдæ, Цъуцъыр?!

Цъуцъыр-иу æртæ азы зымæг-зымæджы дæргъы сæхимæ уыд, сæрд та – Арсы лæгæты цард. Зымæг бирæ хæссы сæ комы. Мит сæм æнæвгъау ныууары, æмæ сæм цъиу батæхæг дæр нал вæййы. Уыцы афон Цъуцъыр ницæмæй тарст æмæ йæ мады фарсмæ хъарм, æдас бынаты цард. Хъæуы устытæй йæм иутæ хæлæг кодтой, иннæтæ – масты. Уыдонæй кæмæн йæ лæг уыд хæсты, кæмæн та – йæ фырттæ. Ай та, дам, ам æмбæхсы. Уæлдай диссагдæр

æмæ фидиссагдæр та сæм фæкаст, гуырдыиаг милиционертæ сæм куы фæзындысты сæ фыййæутты агураг, уæды рæстæг. Йæ мад сæ куы федта, уæд æрдиаг кæнын райдыдта, мæ лæппуйы мын ахсдзысты, зæгъгæ. Цъуцъыр уайтагъд йæ уавæрыл асагъæс кодта æмæ йæ мадæн афтæ:

– Гыцци, кæугæ ма кæн, фæлæ цалынмæ хъæумæ не ‘рбахæццæ сты, уæдмæ ма мын дæ ногдæр къаба æмæ сæрбæттæн авæр.

Ус æм сæ кæцæйдæр радавта:

– А, мæ къона. Цы сæ кæныс?

– Цы, уый ныртæккæ фендзынæ.

Къаба йæ уæлæ æркодта, сæрбæттæн æрбаста æмæ йæ хæлаф феппæрста. Мад æм кæсгæйæ баззад. Уыцы заманы сæм сæ сыхаг ус Нетъа æрбауад æмæ, Цъуцъыры къабайы куы ауыдта, уæд йæ дзых хæлиуæй аздад.

– Уый та цы у? – æрæджиау сдзырдта. – Нæлгоймаг къабайы?..

– Милицæйы æрбацæугæ нæ федтай?! – фæрæвдз æм мад. – Куы мын æй æрцахсой, мæ бон бакæла! – сæрдиаг та кодта.

– Гуырдыиаг милиционертæ дæлæ сæ фыййæутты агуырдытой. Махмæ сæ ницы хъуыддаг ис, æмæ дарддæр ацыдысты.

Цъуцъыры къабайы сæр бæргæ нæ хъуыд, фæлæ цы ‘рцыдис, уымæн хос нал уыд. Æмæ уыцы бонæй йæ фæсномыг ссис Къаба. Устытæ йæ йæ фæсвæд сусæгæй афтæ хонын райдыдтой. Фæлæ йæм уæддæр бахæццæ сæ ныхас, æмæ сæ йæ маст куыд райса, уый агуырдыта.

Уыцы бон Цъуцъыры ныхъхъуыды кæнын кодта йæ уавæрыл æмæ-иу хохаг цыбыр сæрды рæстæг йæхи айста фæсхъæуæй бирæ дарддæр, хъæу æм хорз кæцæй зынд, ахæм рæттæм, æхсæвиуат та кодта Аууон лæгæты. Бонизæрмæ йын ницы куыст уыд æмæ хохаг кæрдæджытæ, зайæгойтæ, гагадыргътæ æмбырд кодта. Фылдæр – хæрынæн бæзгæтæ. Уæдæ цæмай цардаид. Искуы-иу хатт-иу æхсæвы тары сæхимæ дæр кæрдзынмæ бауад. Рагфæззæг-иу сæхимæ æрхаста хус кæрдæджытæ æмæ сын сæ нæмттæй устыты фарста. Фыста сæ йæхимæ. Æмæ æрмæст уыдоны нæ, фæлæ – гуырдыиаг фыййæутты дæр. Ныр сын зæрондæй сæ номхыгъд куы скодта, уæд ын дзы гуырдыиаг нæмттæ дæр уымæн ис.

Цъуцъыр даргъ хæххон зымæгты тынг хорз базыдта сылгоймаджы куыстытæ дæр хыссæ ракæнынæй суанг къуымæлы онг, хъуг, сæгъ, фыс радуцынæй цыхт бацахсыны онг. Уæдæ

æнхъызæн уа, зад скæнын, скъудайы, цилы æмæ дын цынае цаехджыны дæсны у, хæндыджы цахæм дон кæнын хъæуы, цаехх – цас. Ацы хъуыддæгтæм устытæй зæрдæргъæвддæр разынд. Æмæ-иу æй арæх фæрсгæ дæр акодтой, йæ зæрдыл хорз лæууыд алцыдæр.

Устытимæ йæ хъуыддаг бæргæ хорз цыд, Къаба йæ куы нæ хониккой, уæд. Уыдон хæсты фæстæ дæр адæймагæй хынджылæг кæндзысты, сæ лæгтæ, сæ фырттæ куы сыздæхой, уæд мын фидистæ кæндзысты, зæгъгæ. Æмæ сын сæ ныхмæ цы æрæвæра, ууыл арæх хъуыдытæ кодта. Гуырздиаг фыййæуттимæ-иу дзы лæугæ кæй ауыдта, ууыл-иу æй уайтагъд æрбаймысыд. Уый тыххæй фыййæуттæй арæх куырда сæ дардмæ кæсæн бинокль. Уымæй кæсгæйæ йæм йæ хъæу, йæ армыгъæпæны цыма ис, афтæ зынд, уыдта дзы, устытæ цытæ куыстой, уый. Æмæ сыл фантазитæ кодта. Сæ лæгтæн, фырттæн сын цы дамтæ дзурдзæн, уыдæттæ.

Уыцы фантазитæ Цъуцъыры уæд нæ бахъуыдысты, стæм нæлгоймаг ма æрыздæхт хæстæй сæ хъæумæ. Йæхæдæг дæр уырдыгæй йæхи райста быдырмæ. Цæттæдзинады аттестат самал кодта, ахуырмæ бацыд. Стæй кæмыты куыста, уым йе ‘мкусджытыл хахуыртæ фысгæйæ йын-иу фæпайда сты ног фантазитæ мысынæн – фæлтæрддзинад æм уыд. Сæ быны сын йæ мыггаг никуы бафыста, хæстæй йæхи бамбæхста, уый раргомай тæрсгæйæ. Ныр, æцæг хæстонтæ ма иугай куы сты, дезертиртæй дæр чидæртæ сæхи хæстонтæ кæй скодтой, уымæ гæсгæ фæныфсджындæр. Уый дæр базмæлид, хæстоны ном балхæнид, фæлæ йын йæ хабæрттæ Хуыси хорз зоны æмæ йын йæ фидиссаг адæмыл ныхъхъæр кæндзæн. Гъе уымæ гæсгæ йæм йæ маст фыцы, йе нæуынон дзы федта. Йæ фенд нæ, фæлæ йын искуы газеты йæ æмдзæвгæйы сæрмæ йæ ном, йæ мыггаг куы фены, уæд æй ныззыгъгъуытт кæны. Кæд æй нал уындзæн, хæсты рæстæг дæр мæлынай тæссаг кæмæн уыд, уыцы Хуыси, уымæ æнхъæлмæ кæсы. Фæлæ сæ чи фæраздæр уыдзæн, уый та...

ПРОЗАЙÆ ФЫСТ ÆМДЗÆВГÆТÆ

МÆНÆЙ-ИУ ФЫЛДÆР ФÆЦÆР

Дæлæ кæнай, уæлæ кæнай, фæнда дæ, ма, уæддæр дæ иу бон чындызы хызы бын æрлæууын хъæудзæн.

Мæныл та тæккæ уыцы бон ихкъæвда сæх-сæхæй ныууардзæн, æмæ мæ рухс бæллицтæ бацарæфтыд уыдзысты, сидзæртæй аззайдзысты.

Фæлæ цы мæ бон уыдзæн хъысмæты тæрхоны ныхмæ?.. Ницы.

Дæуæн та мæ хуыздæр арфæ уыдзæнис, цæмæй дын къухылхæцæгæй йæхæдæг нылæууа нæ тæхгæ-нæргæ сыгъзæрин Уастырджи, кæнгæ мад та дын суа Мады-Майрæм, чындызхæсджытæй та дын фæцæуой хохы æмæ быдыры зæдтæ, мæй та дын хуызисæг уæд.

Ивгъуыйдзæн рæстæг. Æз Уастырджимæ кувдынæн, цæмæй кæддæриддæр дæ рахиз фæрсты цæуа, Мады-Майрæмæй та курдынæн, цæмæй дæ фæхайджын кæна сыгъзæрин коцораджын лæппутæй æмæ цыкурайы фæрдгуыты хуызæн чызджытæй.

Фæдзæхсдзынæн сæ хохы æмæ быдыры дзуæрттыл, цæмæй сæ царды æнæнхъæладжы æнкъуыстытæй хъахъхъæной.

Мæйдар æхсæвты-иу дæм сагъæс æмæ 'рхæндæг куы бахъуызой, уæд-иу мæйæн нылæгъстæ кæндынæн, цæмæй-иу дæ уæрæх уат ныррухс уа...

Цæй, хæрзбон-иу рау. Æз дæр архайдзынæн, цæмæй дæу фылдæр уынон, уый тыххæй бирæ фæцæрыныл. Фæлæ-иу ды уæддæр мæнæй бирæ... бирæ фылдæр фæцæр...

ФЫД

...Фыд, дам, кæддæриддæр йæ фыртæн ныххатыр кæны. Ныххатыр кæн, мæ фыд, мæнæн дæр!.. Дæ бирæ писмотæн дын кæй никуы радтон дзуап, дæ хæстон æмгæрттæн кæй никуы бакæстæ мæ фыстæг...

...Цы тынг мæ-иу фæндыди алы хабæрттæ дæумæ, хæсты быдырмæ, ныффыссын. Фæлæ...

Фæлæ фондзаздзыд лæппуйæн кæд нæ вæййынц дамгъæтæ «тæргайгопп». Нæ мын кастысты æппындæр коммæ. Иу дамгъæ дзы иннæуыл кодта былысчыл. Æмæ-иу уæд мæ къухы æнгуылдзтыл бахæцыд ризæг, фемæхстысты-иу мæ цæссыгтæ æмæ-иу сын нал æмæ нал уыд бауromæны хъомыс.

...Ныр бæргæ базыдтон, о, мæ фыд, фыссын. Дамгъæтæ дæр мын нал кæнынц тæргай. Гъе рмæст æй нæ зонын, кæдæм дæм ныффыссон, уый: æнæбæрæгæй куы фесæфтæ...

КÆЛМÆРЗÆН

Фынайæ мæ хъæццул ахауд зæхмæ. Ихæнæй мардтæн, гæрттгæртт кодтон. Мæ фыны мæм æрбацыд мæ мад, йæ хъарм къух мын мæ ныхыл æрæвæрдта, фæлмæн мæм бахудт æмæ мæм рæвдаугæ хъæлæсæй сдзырдта:

– Ма тыхс, мæ къона... Æз дæ ныртæккæ схъарм кæндзынæн.

Йæ сæрæй йæ чырынтæ кæлмæрзæн систа æмæ мæ уым банорста. Ахæм хъарм æмæ адджын фынай уæдæй нырмæ никуал бакодтон.

Райсомæй куы райхъал дæн, уæд кæсын, æмæ æцæгдзинадæй мæ хъæццул – зæххыл. Уат – ихы къæрттау уазал. Мæ уæлæ та – ницы. Æрмæст æз æппындæр уазал нæ хатыдтон...

АРФÆ

Иу ахæм бон дæр ныл нæма скодта, æмæ нæм дæ кой ма райа, дæ фæлмæн бахудт, дæ рæвдаугæ ныхас дын ма арымысæм.

Мæнæ та ацы зымæгон изæр дæр бадæм дæ афтид сынтæджы уæлхъус æмæ дæ мысæм... Мысæм...

Уалынджы æз æнæнхъæлæджы æрыхснырстон. Сыхæгты ус мын ме уæхск хъавгæ æркъуырдатæ æмæ афтæ:

– Дæ мады ‘рцыдмæ дзæбæхæй фæцæр, мæ къона...

Ныррухс мæ сонт зæрдæ: бауырныдатæ мæ, цыма искæд бон уый æцæгдæр æрцæудзæн...

НЫЙАРÆДЖЫ КЪУХТÆ

Адæймагæй йæ царды хабæрттæ æмæ цаутæй бирæтæ рох кæнынд. Фæлæ уыцы бон...

Мады мæлæн бон...

...Хуыссы мæ мад йæ мæрдон рæсугъд фæлыст чырыны. Устытæ бадынд йæ цуры. Иу ын дзы адзæбæхтæ кодта йæ къухты ‘вæрд. Фæлæ та уымæн йæ галиу къух сындæггай йæхи бæрзонддæр систа.

Афтæ йын цалдæр хатты сраст кодтой йæ къухтæ.

Уæд нæ сыхы хистæр ус Дона арф ныууæфыд æмæ сабыр хъæлæсы уагæй загъта:

– Нæ уын сраст уыдзысты Æчеоны (ома мæ мады) къухтæ. Уый фараст хъæбулы схаста йæ хъарм хъæбысы æмæ, мæрдтæм цæугæйæ дæр, уыцы фæрнджын къухтæ сæ ахуыр нæ халынд. Мæрдты фæндагæй дæр ма йæ хъæбултæм ивазы йæ къухтæ...

УАЗÆДЖЫ АРГЪ

Фæрсы мæ мæ нана:

– Цы кусыс, уый мæ хур? –

– Мæнæ дуарыл цæсткæсæн æварын...

– Æмæ дæ цæмæн бахъуыд уый та?

– Исчи нæм куы ‘рбахойа, уæд-иу æм раздæр ацы чысыл цæсткæсæнæй акæсдзыстæм, æмæ...

Мадæн йе ‘рфгуйтæ фæтар сты:

– Уый æнхъæл дын нукуы уыдтæн, мæ хур, æмæ ды дæ уазæгмæ, зæрдиагæй йын æгасцуай загъыны бæсты, сусæгæй дуары хуынкъæй кæсдзынæ.

– Омæ, ам горæты, бирæтæ... – мæ дзыхы ныхас нал бадт.
 – Ам... Горæты... – бахъуыр-хъуыр кодта уый. – Дæ зæрдыл æй дæ тьымы-тьымамаæ дар: ирон хæдзар йæ цæхх, йæ кæрдзын уазæгæн радауæй дæтты... Стæй дæм уæд та дæ фыд мæрдтæй фæстæмæ раздæхт, æмæ уæд уымæ дæр дуары хуынкъæй кæсинаг дæ?..
 Æз ницуал сдзырдтон. Цæсткæсæн бырондон къæртайы æнæвгъау ныппæрстон.

ЗÆНÆДЖЫ ЗÆНÆГ

Иу райсом та, лæппу фынджы уæлхъус йæхи нывыл кæй нæ дардта, уымæ гæсгæ йыл мæ тъæпæн къухы цæф ауад.

Нана æнæдзургæйæ сыстад. Ахызт балкъонмæ. Йæ фæлурс, æнцъылдтæ рустыл æрфæд кодтой цæссыджы гагатаæ.

– Цæй, æнахъомы ничи ракъæрцц кæны, – мæхи рæстытæ кæныныл схæцыдтæн.

– Хъæбулы хъæбулы æфхæрд куыд тынг риссы, уый мæ хур, æрмæстдæр уæд бамбардзынæ, æмæ дæхицæн цоты цот куы фæзына...

МÆРДТЫ ДÆР НÆЛГОЙМАГ ХИСТÆР У

Нана, сæххæст дын кодтам дæ фæстаг курдиат дæр: нæ хъæубæсты цæрæццаг фæсивæд дæ кад æмæ радимæ сæмбæлын кодтой де ‘нусон зæххы хайыл, баныгæдтой дæ нæ фыды фарсмæ.

Фæлæ мæм иу хъуыддаг диссаг кæсы: æмхуызон, æмиас цыртдзæвæнтæ уын куы ныссагътам, уæд дæуæн, цымæ, ныллæгдæр цæмæн разындис?..

Фæрсæгау дын дæ цыртдзæвæны къаммæ нымдзаст вæййын. Æмæ мæм цыма афтæ сдзурыс: «Мæрдты дæр, мæ хур, ирон æгъдаумæ гæсгæ хъуамæ сылгоймаг йæ сæры хицауы бæрзонддæр кæна...»

ÆНÆБОН

Ехх, ныййарæг мад, ныййарæг! Цал хатты-иу фæкалдтæн æмæ ахаудтæн, цал... Алкæддæр-иу мæ цырд фелвæстай. Фæлæ ды æрмæст иунæг хатт æрхаудтæ, æмæ мæнæн та дæу сисын куына бацис мæ бон, куына...

НАРТХОРЫ ХУЫЗТÆ

Мæ биойнагимæ нæ машинæйæ рафардæг стæм Сау денджызы былгæронмæ улæфынмæ.

Дыккаг бон мах нæхи сыгътам хурмæ горæт Джубгæйы пляжы.

Диссаджы рæстæг! Æнæмæтæй хуысс сыгъдæг змисыл æмæ куы дæ иу фарс бадар тæвд хуры тынтæм, куы иннæ, цас дæ фæнды, уыйбæрц дæхи най хъарм денджызы уылæнты. Ис рæстæг сабыргай ахъуыды кæнын цардыл, куыстыл, нæ бæстæйыл, Ирыстоныл.

Æрмæст-иу бæсты сабырдзинад фехæлдтой уæйгæнджытæ æмæ сæудæджергæнджытæ. Уыдон-иу адæмы ‘хсæнты зылдысты æмæ-иу сæ хъæр «Мо-ро-женое!», «Пон-чи-ки!», «Ку-ку-ру-за!» дардмæ хъуыст.

Уæлдай цъæхснагдæр хъæлæс уыд иу стыртагонд, хурмæ тынг чи ныссау, ахæм ацæргæ сылгоймагæн. Йæ уæлæ цигайнаг дарæс, йæ къухы хаста асыччы хуызæн стыр хызын. Пляжы иу кæронæй-иу рацыд иннæ кæронмæ хъæргæнгæ «Ку-ку-ру-за!».

Бæргæ, ма зардыл æрлаууыд, Ирыстоны-иу хъуыдыдытæ куыд хордтам, уый, фæлæ ацы сылгоймагæй хъуыдыды балхæнын нæ бауæндыдтæн.

Иу рæстæджы та нæм куы ‘рбахæстæг,

уæд мæ хъустыл ауад йæ ног сидт: «За-ман-куль-ская ку-куру-за!».

Æз æй уырыссагау афарстон:

– Уый цавæр нартхоры сорт у?

– Тынг хорз у, – цæсты фæныкъуылдмæ загъта уæйгæнæг.

– Фалæрдæм куы цыдтæ, уæд дæ нартхор хуымæтæг хæдæв-зæрдау куы уыд. Уым дын йæ хуыз аивта?

– Дæу цы хъуыддаг ис? – мæсты дзырд мæм æрбакодта уæйгæ-нæг.

– Мæсты ма кæн, – фæлмæнæй йæм сдзырдтон æз. – Заман-хъуйлаг нартхор нымад у тынг хорзыл, æдæрсгæ уæй кæн. Æр-мæст ма мын зæгъ, цас дын бафыстой æхца, дæ нартхор цæмай «заманхъуйлаг» суа, уый тыххæй?

– 500 сомы, – сабырæй загъта уæйгæнæг. – Мæнæн цы уæл-дай у, мæ нартхор кæцон у, уый? Хорз уæй кæнæд, æндæр! Бирæ дзурыны бæсты балхæн иу æфсир дæхицæн, – аскъуыд-дзаг кодта уæйгæнæг æмæ, хъæргæнгæ, ацыд дарддæр.

Уæлдай дисы бахаудыстæм, иу-дæс минуты фæстæ ацы сыл-гоймаг фæстæмæ куы ‘рбацæйцыд, уæд. Ныр та йæм разынд «Ног-ир-ская ку-куру-за!».

Раст æй ныр та ногирæгтæ баххуырстой афтæ хъæр кæнын.

Æвæццæгæн, уыцы бон Джубгæйы куы улæфыдаиккой нæ Ирыстони хицауадурзаг патриоттæ, уæд ма фехъуыстаиккам ноджыдæр нартхоры ног хуызы ном – «Ку-куру-за Мам-су-ров-ка!» дæр.

ХÆСНАГ

Мæн æмæ Балашихæйы царæг Дзгойты Феликсы фæцæйла-ста йæ машинæйы нæ хæлар Еналдыты Барис. Цыдыстæм нæ хистæр Феликсы дачæмæ æмæ нын бирæ цымыдисон хабæрттæ дзырдта фæндагыл раздæры царды нывтæй. Барис, æрыгондæр лæппулаг, быцæу кодта Феликсимæ. Алкæмæн дæр сæ уыдис йæхи хъуыды раздæры царды тыххæй.

Уалынмæ дын Феликс ацамыдта иу хæдзармæ:

– Ай ирон лæджы хæдзар у.

– Цæмай йæ базыдтай? Æви йæ хицауимæ зонгætæ стут? – афарста йæ Барис.

– Нæ, зонгætæ не стæм. Бакæсут ма йæм æдзынæгдæр: йæ

архитектурæ, йæ арæзтмæ гæстæ уый ирон лæджы бæстыхай у.

Хæдзар цыма иннæ хæдзæрттæй ницæмæй хицæн кодта. Йæ разы арæст цы дыууæ-æртæ уæладзыг хæдзæрттæ-коттеджтæ æрцыдысты, уыдон уыдысты бирæ стырдар æмæ рæсугъддар. Ацы хæдзарæн та уыд дыккаг бæстыхай – сара.

– Нæ, – нæ разы кодта Барис, – кæцæй фæзынд ам ирон хæдзар? Стæй уырыссæгтæ сара скæнын нæ зоныц?

– Уæдæ схæснаг кæнæм, – хъæбарæй загъта Феликс. – Чи фембылд уа, уый фыс акусарт кæнæд цæл кæнынмæ. Мæнæ нын, – ацамыдта сæрæй мæнырдæм, – уый та æвдисæн.

– Хорз, – сразы ис Барис дар, – кæд уыцы хæдзар ирон лæджы у, кæнæ йæ ирон сарæзта, уæд æз фынг æварын!

Нæ фæндаг сарæзтæм, Феликс ирон хæдзар кæй рахуыдта, уымæ.

Куы йæм бахæцца стæм, уæд дыргъдоны федтам хæдзары хицауы. Урссæр зæронд лæг цыдæртæ архайдта фæткъуы бæласы бын. Феликс æм хъæрæй бадзырдта:

– Дæ бонтæ хорз, ирон лæг!

Уый фæзылд, стæй нæм æрбацыд:

– Здравствуйте! Только я не осетин.

Дарддар ныхас цыд уырыссагау.

– Уæдæ йæ куыд базыдтай, мах дæм иронау кæй сдзырдтам, уый? Дæ хæдзары конд-арæст нæм фæкаст ирон хæдзары хуызæн...

– О, æз ирон нæ дæн, фæлæ бирæ азты фæцардтæн Дзæуджыхъæуы æмæ, кæд иронау нæ сахуыр дæн, уæддæр ирæтты ныхас мæ бон у раиртасын. Ныртæккæ мæ бинонтимæ цæрын Мæскуыйы. Æцæгдар ацы хæдзарæн ис ирон хæдзар схонæн. Мæхæдæг цæрын фынддæсæм уæладзыджы æмæ мæ дачæйы нæ хъæуы уæладзыгон хæдзар. Куы йæ арæзтон, уæд мæ зæрдыл дардтон ирæтты хъæуон сараджын хæдзæрттæ. Рацæут нæм мидамæ, – хуыдта нæ, фæлæ йын арфæтæ ракодтам æмæ рацыдыстæм нæхи дачæмæ.

Феликс дар æмæ Барис дар уыдысты цыдæр хъæлдзæг.

– Фæлæуут-ма, – дзурын сæм æз, – афтæ æнхæлдтон, æмæ уæ иу уæддæр æмбылды кæндзæн æмæ æз физонджытæ хæрдзынæн. Æмæ уæ уæдæ чи фæхæрд?

– Ничи! – загъта райгондæй Барис. – Хæдзары хицау ирон нæу!

– Ӕз хæдзарæй дзырдтон, уый ирон хæдзар у, зæгъгæ, æмæ йæ уæхæдæг фехъуыстат йæ аразæгæй, уый ирон хæдзар кæй у, уый, – Феликс дæр нæ саст.

Абон дæр ма быцæу кæнынц.

КИШЛАХЪ МÆСКУЫЙЫ

Иу изæр нæм Ирон хæдзармæ (афтæ хонынц Мæскуыйы ирон æхсæнады культурон центр) æрбацыд иу сылгоймаг.

Йæ бакастмæ гæстæ йын зæронд схонæн нæ уыд, фæлæ уыд пенсиисæг. Йæ уæлæдарæс зынаргъ нæ уыдис, фæлæ йыл аив фидыдтой, йæ сæрыл сылгоймаджы худ-шляпæ. Йæ къухы гæххæттыты тыхтон.

Кæд ирон сылгоймаг уыд, уæддæр æм ме ‘мкусджытæ, раздæр æй чи зыдта, уыдон дзырдтой йæ ном æмæ фыдыномæй уырыссаг æгъдауыл.

Гъемæ йæ æз дæр схондзынæн уырыссаг номæй, зæгъæм, Ларисæ Ивановнæ. Ныр цалдæр азы æмбырд кæны æрмæг ирæтты истори æмæ культурæйы тыххæй. Кæмфæнды куы ссары мыхуыры дыууæ рæнхъы дæр скифты, сæрмæтты, аланты, ирæтты тыххæй, уæд сæ йæхимæ æрфыссы, йæ сæрмагонд папкæйы сæ савæры. Йæ бæллиц – хъуамæ рауадза Ирыстоны историйыл ног чиныг.

– Ирон адæм сты дунейы æппатæй рагондæр адæм, – дзырдта Ларисæ Ивановнæ.

– Ма кæ, – нæ фæлæуыдтæн æмæ бадзырдтон æз ног историкмæ, – нæ ахуыргæндтæ афтæ фыссынц, зæгъгæ, нæ фыдалтæ – скифтæ – фæзындысты 7 æнусы мах эрæйы агъоммæ. Рагон Египеты (Мысыры) паддзахад та фæзынд 25 æнусы мах эрæйы агъоммæ.

– Ӕмæ цы ‘мбарынц нæ ахуыргæндтæ? Стæй æз афтæ зæгъын, æмæ Рагон Мысыры дæр ирæттæ цардис!

– Уый та куыд?

– Бакæс ма Сфинксмæ! Йæ къам ын искуы федтай? Ирон цагсом дæм дзы нæ зыны?

– Хатыр бакæн, нæ мæм зыны...

– Цытæ дзурыс?! – райдыдта мæсты кæнын Ларисæ Ивановнæ.

– Сыгъдæг ирон цагсом ын ис! Ӕмæ Нефертити та?

– Уый та цы кæны? Уый дæр ирон у?

– Ирон уыд, уæдæ цы уыд! Нырыккон ирон æвзагыл уый хуындæуайд АНÆ ФЫРТТÆ. Æвæццæгæн ын фырттæ нæ уыдис...

Ларисæ Ивановнæ йæ папкæ байгом кодта, дыууæ сыфы дзы систа æмæ мæм сæ радта. Уыдон уыдысты йæ историон æвдисæндартæ. Уый уыд уырыссаг æвзагыл фыст уацхъуыд «Где рос Христос?». Æмæ нын райдыдта дзурын, Æввахс Скæсæны дæр нæ рагон фыдæлтæ кæй цардысты, уый тыххæй. – Йесо Чырысти æмæ Мадымайрæм дæр уыдысты ирæттæ, – загъта ног «историк». – Иордан у Ирыдон, Кедрон у Хъæды рон, Иран у Иры ран æмæ афтæ дарддæр.

Ларисæ Ивановнæмæ гæсгæ Нарты кадджытæ сты Зæххы цъарыл æппæтæй дæр рагондæр эпос. Иннæ адæмтæ сфыстой уыдоны сюжеттæ.

– Мæнæ чиныг куы ныффыссон, уæд сæм бæрæг уыдзæн!.. – бартхъирæн ма кодта дунейы адæмтæм æмæ ацыд.

Мæн дæр æрфæндыд Ларисæ Ивановнæйы хуызæн исты æварæн бахæссын зонадмæ. Æмæ фидарæй зæгъын:

– Хуссар Америкы сыгъдбыдыр Наскайы цы нывтæ ис, уыдон сныв кодтой ирæттæ – Тарскæйы царджытæ Гæджиты Къоста, Хуыбецты Дата æмæ Хъоцыты Никъала. Уыдон уым уыдысты руванты æмæ, цæмæй ма фæдзæгъæл уой, уый тыххæй «нысантаæ» ныууагътой быдыры.

Нарты Сослан йæ фос хизынмæ атардта, Ганджы цæугæдоны фæрсты цы сæрваттæ уыдис, уырдаæм. Иу бон уый иу чысыл хъæуы рæзты куы фæцæйцыд, уæд ыл куыйтæ срæйдтой. Нæртон лæгмæ уый æгад æркаст æмæ йæ хъæлæсы дзаг ныхъхъæр кодта:

– Кæй куыйтæ рæйынц уый?!

Йæ хъæрма хъæуы царджытæ сæ хæдзæрттæй рагæппытæ кодтой æмæ фæдтой: сæ разы лæууы къæдзахи йас ирон лæг!. Ногæй та сæ хъæрæй бафарста Сослан:

– КÆЙ КУЫЙТÆ СТЫ?

Индуштæ фæтарстысты æмæ ризгæ сæ сæртæ батылдтой. Уымæй фæстæмæ уыцы хъæу схуыдтой КАЛЬ-КУТТА.

Дзауæй рацæуæг Къалаты Харитон тæрхъустыл цуан кæнын бауарзта Африкæйы тыгъд быдыры. Цæмæй уыцы быдыр бахъ-ахъхъæна æндæр ирон цуанæттæй, уый тыххæй фанеры гæбазыл ныффыста стыр дамгъæтæй «Къалаты Харитон» æмæ йæ æрцауыгъта бæласыл. Фæлæ йын æй кæдæмдæр фæхаста уад-

тымыгъ. Саст фанеры гæбæзтæй ма Харитон æрæмбырд кодта фыст «Къала. Хари.» æмæ сæ иу стыр михыл бахуыдта.

Чысыл рæстæг рацыд, æмæ Харитон астаумæ кæрдæджы ауыдта сæгуыты. Фехсынмæ йæ куыд хъавыд, афтæ уый æрбайсæфт. Фырмæстæй Харитон арт бандзæрста æгас быдырыл. Арт уæларвмæ хæццæ кодта. Афтæ замманайы сæрвæттæ цъыбыртты сыгъд баисты. Зындгонд англисаг фæндагон Левингстон куы бахаудис уыцы ранмæ, уæд федта уыцы сыгъд быдыр æмæ михыл фыст «Къала Хари».

Фæстæдæр уый йæ бондыжы ныффыста, КАЛАХАРИЙЫ сыгъдбыдыры кæй уыд, уый тыххæй.

Хиконд этимологтæ æмæ историктæ æцæг дæр кишлахъæгтæ сты. Абайты Вассо та афтæ загъта, уæд, дам, алы кæсаг дæр ихтиолог у. Уæдæ, дæ фыдæлтæ рухсаг, дæхæдæг нын бæззон у, зæгъгæ, уыцы фидис та алы скъоладзау дæр зоны.

Æрмæст уæгъды хиппæлойтæм ницы хъары..

Редакцияæ. Бузныг, Олег, Мæскуыйы дæр ма суанг иронау фыссын кæй зоныс, уый тыххæй.

НÆ РАЗАГЪДЫ ЛÆГТÆ

ХОЗИТЫ Петр

УАЛЫТЫ ВЛАДИМИРЫ ÆРТТИВГÆ СТЪАЛЫ

Фыццаг ирон профессионалон кинорежиссер Уалыты Владимир райгуырæд Тбилисы 1910-æм азы 23-æм июны. Йæ ныййарджытæ уыдысты Хуссар Ирыстонæй, Знауыры районы Дзæгъалкомы хъæуы цæрджытæ. Фæстæдæр æрбынат кодтой Гуырдзыстони сæйраг сахары. Сомбоны зындгонд киноархайæг фыццаг ахуыр кодта Тбилисы 104-æм ирон скъолайы, стæй та 59-æм астæуккаг скъолайы. Уыцы рæстæг киноаивад кодта йæ фыццаг къахдзæфтæ. Дзыллæты зæрдæмæ тынг цыди, сæхи йæм æппæрстой. Уæд равзæрд киномæ йæ цымыдис сомбоны зындгонд режиссерæн дæр – уый ахуыр кæнынмæ бацыди, фæстæдæр «Грузияфильм»-ы ном чи райста, уыцы Госкинопромы студийы дыууæазон курсытæм. Ам фæбæрæг йæ æвæджиауы курдиат. Бынтон æвзонг уыди, фæлæ йæ сæхицæн режиссеры æххууысгæнæгæй равзæрстой зындгонд режиссертæ, Марков æмæ Калатозов. 1930-æм азы Уалыйы-фырт йæ ахуыр адарддæр кодта Мæскуыйы, ВГИК-ы. Ам йæ ахуыргæнджытæ уыдысты киноы корифейтæ, Эйзенштейн, Всеволод Пудовкин, Александр Довженко. ВГИК-ы ахуыр кæнгæйæ, йæ курсон куыст уыдис йæ райгуырæн хъæуы тыххæй. Каст куы фæцис, уæд «Мосфильм»-ы киностудийы систа йæ фыццаг нывæфтыд фильм «Спинклер». 1936-æм азы йæ киностуди «Грузияфильм»-ы разамынд бахуыдта йæхимæ кусынмæ. Æмæ уым уыдис, цалынмæ йæ бон кусын уыди, уæдмæ.

Уалыйы-фырты сфæлдыстад уыди алыварсыг, ахсджиаг ын уыди царды алы къабаз дæр – хъæууон хæдзарадæй райдай æмæ спортæй фæу. 1947-æм азы йæ фильм «Ушба» ссис Венецийы 8-æм кинофестивалы уæлахиздзау. Уый уыдис стыр æнтыст.

Ирон темæйыл систа 300-йæ фылдæр кинонывы, сæ фылдæр – документалон. Æмæ уæддæр йæ сæйраг куыстыл нымад у фильм «Фатимæ». 1965-æм азы ацы киноныв ивд æрцыд ирон æвзагæ дæр.

Ирон культураёйы Уалыты Владимир трагикон фигура у, зæгъгæ, æвæццæгæн, афтæ зæгъгæн ис. Æппæты фыццаг уый тыххæй, æмæ йæ Ирыстоны, иугай адæймагтæ йеддæмæ, ничи зоны: йæхи дæр æмæ йе сфæлдыстад дæр. Æниу бирæтæ афтæ дæр зæгъынц, ома уый ирон культурамæ æппындæр ницы бар дары, кæм царди, кæм куыста, уыдон æй нымайæнт, зæгъгæ. Ахæм ныхæстæ арæхдæр кæнынц, Уалыйы-фырты сфæлдыстад дзыллæтæм кæй аххосæй нæ хæццæ кодта æмæ кæны, уыцы адæймагтæ. Культурæйы хъуыддæгтæ кæмæй аразгæ сты, хъыгагæн, уыдонæй сты уыдон. Цæмæн афтæ дзурынц, уый рæстмæ хъуыдыгæнæг адæймагæн зын бамбарæн у: кæд, мыййаг, сæ се нæфенды аххосæй, – нæ зонынц Уалыты Владимир чи уыди, уый, сæ интеллектуалон гæнæнтæ бынтон кадавар кæй сты, уымæ гæсгæ культураёйы хæзнатæн сæ бон аргъ кæнын нæу; кæнæ, чи зоны, сæ фырзивæгæй, – ницы сæ фæнды базонын, абон æз дæн, æмæ мæ уæлдай хъуыддæгтæ-сæрнизтæ ницæмæн хъæуы, райсом цы уыдзæн, уый та мын уæлдай нæу, зæгъгæ, ахæм хъуыдыгимæ куыстой æмæ ныр дæр кусынц нæ культураёйы архайджытæй бирæтæ.

Ирон адæмæн кад чи кæны, уыцы национ хæзнатæ амцæф-уымцæфтæй нæ, фæлæ æмткæй ног фæлтæртæм адæттыны традици Ирыстоны культураёйы нæма ныффидар. Куыд фæзæгъынц, уыцы механизм нæма кусы. Цымæ нæм ахæм хъæздыг кинематографи ис – Уалыйы-фырты сфæлдыстадыл былалгъ кæнæм.

Уалыты Владимир æнæдызæрдыгæй у фыццаг ирон профессионалон кинорежиссер. Гуырдызы кæд «Грузияфильм»-ы куыста, уæддæр йе ‘ргом æппындæр зæхт уыди ирон адæмы цардмæ, Ирыстонмæ. Йæ рæстæджы Цæгат æмæ Хуссары цыдæриддæр ахсджиаг хъуыддæгтæ цыди, уыдонæй йæ иуварсты ницы аивгъуыдта – се ‘ппæт дæр æвдыст æрцыдысты йе сфæлдыстады. Æнæхъуаджы йæ нæ рахуыдтой Ирыстоны азфыссæг. Уый æнцон нæ уыди. «Грузияфильм»-ы кус, уыцы зындгонд æмæ кадджын коллективы, æмæ дæ тематикон репертуар сæйраджыдæр ирон темæйыл араз – уый йæхæдæг нымаинаг факт у, фæзминаг алцæмæй дæр. Гуырдызстоны цал культураёйы архайæджы уыди – сусæг-æргом ирæттæ, зындгонд адæймагтæ, æмæ дзы чи лæггад кодта Ирыстонæн? Ничи. Йæ бирæ куыстытæй уæдæ куыннæ уыдаид идеологон заказтæ дæр, уæлдайдæр та Хуссар Ирыстоны тыххæй цы иста, уыдонæй, фæлæ уыдон иугæйттæ сты, режиссерæн та йæ куыстытæ сæдæгæйттæ сты: «Джимарайы хох»,

Уалгыт Владимир.

Владимир йæ куысты уæлхъус.

Киноныв «Фатимæ»-йæ.

1938-æм азы ист, «Бæрæгбон Аланты зæххыл», 1983-æм азы ист, Тугъанты Махарбеджы тыххæй фильм, 1976-æм азы ист, фильм Абайты Вассойыл, 1988-æм азы ист, «Хæхты райгуыргæ аивад», 1984-æм азы ист æмæ бирæ æндæртæ. Æмæ уæддæр историон кинофильм «Фатимæ», кæй зæгъын æй хъæуы, Уалыты Владимиры сфæлдыстады æппæты сæйрагдæр куыст у. Бæрæг куыд у, афтæмæй йæ систа «Грузияфильм» 1958-æм азы. Сцæттæ ис 1959 азы, Хетæггаты Къостайы райгуырды 100 азы бонмæ.

Фильм «Фатимæ» уыдис егъау фæзынд канд Ирыстоны нæ, фæлæ æнæхъæн Советон Цæдисы культурæйы царды дæр. Экраныл куы фæзынд, уæд ыл фыстой Цæгат Кавказы æппæт газеттæ, журнал «Советский экран» дæр ма. Афтæ ахаста цалдæр азы дæргъы. Йæ сарæзтæй 7 азы фæстæ ивд æрцыд ирон æвзагмæ. Мæнæ куыд фыста уæд газет «Рæстдзинад: «Кавказы трагеди фæдтой Францы, Венгрийы, Румыны, Англисы. 87 бæстæйы царджытæ фыццаг хатт базонгæ сты ирон цардыуагимæ. Уый тыххæй фыссынц нæ хæлæрттæ Болгари æмæ Чехийæ».

«Фатимæ» – сдзырдта иронау, «Фатима» на экраных Грузийы, «Поэма любви и свободы», «Фатима» в Лондоне», «Первый осетинский художественный фильм» æмæ ма цына сæргæндтæ уыди фильмы фæдыл бирæ уацтæн Ирыстоны, Гуырдзыстоны, Кæсæджы, Дагестаны, Уæрæсейы, стæй иуæй иу фæсарæйнаг газетты дæр. Ахæм хъомысджын информацион уылæн нæ мынæг кодта, «Фатимæ»-йы куы истой, гъеуæд дæр æмæ экраныл куы фæзынд, уый фæстæ дæр. Ногæй та стыхджын, иронмæ йæ раивыны фæстæ. Уый уыди 1965-æм азы. Дубляжыл куыстой Дзæуджыхъæуы. Текст сирон кæныныл архайдтой республикæйы зындгонддæр актертæ Цæгат æмæ Хуссар Ирыстонæй – Тæбæхсæуты Владимир, Гасситы Рая, Темыраты Давид æмæ æндæртæ. Хъыгагæн, сæ фылдæр не ‘хсæн нал сты. Сæйрагдæр персонажтæй сæ иуы – Ибрагимы – сирон кодта Уæрæсейы Федерацийы сгуыхт артист Тлаттаты Бексолтан, Сосланы ролы хъазæг Мамиаты Димитры та иронау сдзырын кодта Цæгат Ирыстоны адамон артист Мамсыраты Тасолтан. Уæдæй абонмæ кæд дзæвгар рæстæг аивгъуыдта, уæддæр сæ зæрдыл тынг хорз лæууынц Уалыйы-фыртимæ сæ фембæлдтытæ. Мæнæ цы зæгъы Тлаттаты Бексолтан, УФ сгуыхт артист:

«Валодяимæ æз базонгæ дæн, киноныв «Фатимæ» иронмæ куы ивтой, уыцы рæстæг. Тынг уæздан адаймаг мæм фæкасти

фыццаг боной фæстæмæ. Цалынмæ уым куыстам, уæдмæ дзы хъæрæй ныхас ничи фехъуыста, уыцы фæлмæн ныхас кодта алкæимæ дæр, æмæ йыл коллектив дæр тынг æнувыд уыдис. «Грузияфильм» тынг уарзта ирон æвзаг, стæй ирон аивад. Киноныв иронмæ раивыныл архайдтой Мерденты Юри, Темыраты Давид, Гасситы Рая, ноджы ма чидæртæ, се ‘ппæт мæ зæрдыл нал лæууынц. Рая Фатимæйы сдзурын кодта иронау, Темыраты Давид – Джамбулаты, æз та – Ибрагимы. Æмæ раст цыма мæхи удыхъæд уыди, афтæ æввахс æй райстон мæ зæрдæмæ. Куыст дæр, мæнмæ гæсгæ, хорз рауади». «Фатимæ» иронау тынг фæцыди адæмы зæрдæмæ. Раст, дам, цыма иронау ист у, афтæ рауади, зæгъгæ, дзырдтой се ‘ппæт дæр. «Фатимæ» гуырдзиагау куыд зæлы, стæй уырыссагау дæр, уымæй тыхджындæр æмæ зæрдæмæхъаргæдæр рауади иронау, -фыстой, фильм иронау экрантыл куы фæзынди, уый фæстæ алыхуызон газеттæ. Æмæ уый æнæмæнг уыди Валодяйы æнтыст. Йæ зонындзинæдты, йæ дæсны архайдты руаджы бафтыд ахæм æнтыст къухы. Ирон æвзаг, ирон культурæ иттæг хорз кæй зыдта, уый фæрцы. Уалыйы-фырт фыццаг ирон кино-режиссер у, – æмæ хъуамæ бæрзонд æвæрд уайд, йæ ном, йæ хъуыддæгтæ фæлтæрæй-фæлтæрмæ хъуамæ лæвæрд цæуиккой – афтæ æмбæлы. Афтæ æмбæлди нырмæ дæр. Йæ ном царæнбонты адæмы зæрдæйы цæмæй баззайа, йæ аивад ын цæмæй зоной æмæ нымайой, уый мæ фæнды. Уадз æмæ йæ номыл уа скъола кæнæ уынг дæр. Уый аккаг у Валодя».

Фильм «Фатимæ» легендарон канд уый тыххæй нæу, æмæ ирон поэзийы гени Хетаггаты Къостайы уацмысмæ гæсгæ арæст у. Æвæджиауы режиссерон æмæ актерон куыст дзы кæй ис, æрмæст уый тыххæй дæр нæ. Ацы кинофильмы архайдтой Ирыстон æмæ Гуырдзыстоны хуыздæр актертæ, кафджытæ, зарæггæнджытæ. Фатимæйы ролы та ахъазыд курдиатджын кæсгон актрисæ Тамарæ Кокова. «Фатимæ» ма легендарон у, ахæм диссаджы æнтыст ын кæй уыди, алцæмæй дæр фыццаг кæй уыди, уый тыххæй. Æмæ йæ диссæгтæ нырма нæ фесты – дзæвгар дзы ис, фæсэкран чи баззад, ахæм цымьыдисон хъуыддæгтæ. Цæвиттон, режиссер Уалыйы-фырты фæндмæ гæсгæ дыууæ сæйраг ролы – Джамбулат æмæ Ибрагимы хъуамæ ахъазыдаиккой бынтон æндæр актертæ. Уый тыххæй нын радзырдта Цæгат Ирыстон – Аланийы адæмон артист Мамсыраты Тасолтан:

«Фильм «Фатимæ» исын куы райдыдтой, уæд йæ режиссер

Уалыты Валодя æрбацыди ирон театрмæ, массовкæты чи архайдтаид ахæм адæм агурæг. Адæм ссарын, дам, тынг зын нæу, фæлæ мæн хъæуы сыгъдæг ирæттæ, зæгъгæ, уыди йæ ныхас. Хистæрæй - кæстæрмæ. Уæдыккон дарæсы куыд уыдаиккой, афтæ. Æмæ уæд иу-дзууæ къуырийы бæрц фæцыдыстæм Тырсыгоммæ, Окрохъана, зæгъгæ, ахæм хъæу дзы ис тынг рæсугъд бынаты. Долидзе сæйраг режиссерыл нымад у официалонæй, фæлæ дзы цы кусæг уыди, уый æз нæ зонын. Мах уыдтам æрмæстдæр Уалыйы-фырты. 1956-æм азы Валодя фыццаг хатт махмæ ирон театрмæ куы 'рбацыди, уæд Долидзе дæр йемæ уыди. Æдæппæтæй цыппарæй уыдысты, фæлæ, фильм исгæйæ, Долидзе цы архайдта, уый æз, æцæгдæр, нæ зонын, уымæн æмæ алкæимæ дæр Уалыйы-фырт йæхæдæг архайдта. 56-æм азы æз театры студийы ахуыр кодтон. «Фатимæ»-йы спектакль цыдис дзууæ театры дæр – ироны æмæ уырыссаджы. Джамбулат æмæ Ибрагимы рольтæ уырыссаг театры лæмæгъдæр уыдысты, ироны та уыцы рольты тыхджын актертæ архайдтой. Джамбулаты хъазыдис Таугазты Гаврил, Ибрагимы – Цæрукъаты Алыксандр. Мах та дзы, фæсивæд, массовкæты архайдтам. Иу заман спектакль куы фæцис, уæд нын фехъусын кодтой, йæ хæдзармæ уæ мачи ацæуæд, зæгъгæ. Уазджытæ нæм ис, æмæ, дам, нæ ныхасæн агурынц. Уазджытæ Гуырдызстыны киностудийæ разындысты. Сæхи нын куы бацамыдтой, уый фæстæ нын радзырдтой, мах «Грузияфильм»-ы «Фатимæ»-йы кино исынмæ хъавæм æмæ уый фæдыл æрбацыдыстæм спектакль фенынмæ – чи дзы хъазы, куыд, чи нын дзы бабæздзæн, зæгъгæ. Нæ зæрдæмæ, дам, тынг фæцыди, Фатимæйы ролы чи ис, уый, фæлæ мах бынтон æвзонг чызг агурæм, æмæ нын æрмæст уымæй фауинаг у – ахызт уыцы карæй. Фæлæ мæна дзууæ иннæ артисты чи сты, уыдон нæ сæ дзууæ дæр хъæуынц, æрмæст иумæ куыд хъазой, афтæ. Ам, спектаклы, цы рольты хъазынц, кинофильмы дæр нæ афтæмæй хъæуынц, зæгъгæ, Джамбулат æмæ Ибрагимы рольты. Ууыл ныхас ахицæн. Иуафон Таугазты Гаврилы Цхинвалы театр йæхимæ кусынмæ ахуыдта, Хуссар Ирыстон йæхи Тбилисы культурæйы декадæмæ цæттæ кодта, æмæ нæм рæстæгмæ фæкæс, зæгъгæ. Фæлæ хъуыддаг афтæ рауад, æмæ Гаврил уым кусгæйæ баззад. Уалынмæ «Грузияфильм» «Фатимæ» исын райдыдта. Гаврил кæм уыди, уый зыдтой, Алыксандры номыл та тел телы фæдыл æрвыстой Тбилисæй, фæлæ сын Алыксандр йæхæдæг ницы зыдта – нæ йын сæ схъæр кодтой.

«Фатимæ»-йы иронмæ Асаты Реуаз ратæлмац кодта. Мæ хъуыдымæ гæсгæ, хорз рауад. Фильм иронмæ куы ивтой, уыцы рæстæг æз телестудийы куыстон. Иубон мæ ныццауынын кодтой. Иу гыццыл роль дзы раивтон ирон æвзагмæ, Мамиты Димитр кæм хъазыд, уый. Кинойы уый хъæуыхицау у, заргæ дæр дзы кæны куывды, Уастырджийы зарæг. «Фатимæ»-йы иронмæ куы ивтой, уæд та ногæй сæмбæлдтæн Уалыты Валоджыыл. Аныхæстæ кодтам, йæ зæрдыл ын æрлæууын кодтон, кино куы истам, уæды хъуыдагæтæ. Мæ зæрдыл дзы цы бадардтон. Фæлмæн лæг, хъæр ныхас дзы никуы фехъуыстон».

Æмæ ма ноджы кинофильм «Фатимæ»-йы тыххæй ирон æвзагыл. Æвзонг æмæ астæуккаг кары фæлтæрæй афтæ зæгъæн нæй, фæлæ хистæртæй ацы кинонын иронау уæрæх экраныл чи нæ федта, ахæм, æвæццæгæн, зын ссарæн уыдзæн. Фенæн æй уыдис Дзæуджыхъæуы егъаудæр кинотеатрты, ластой æмæ йæ æвдыстой Ирыстоны алы хъæутæм дæр. Дзыллæтæ йæ сæ зæрдæмæ тынг æввахс кæй айстой, уымæн æвдисæн, йæ диалогтæ æмæ монологтæ адæмы 'хсæн базырджын ныхæстæ кæй систы, уый. Кæрæдзийы дзыхæй сæ истой. Фæстаг хатт ма йæ кæд æвдыстой, уый ныр зын зæгъæн у – чи зоны, 15 азы размæ, чи зоны, уымæй дæр фылдæр. Æмæ «Фатимæ» иронау фесæфт. Йæ кой, йæ хъæр дæр нал ис. Культурæйы официалон уагдæтты æвæрд кæм хъуамæ уайд, уым иу ран дæр нæй. Агуырдатм æй хæдзарон архивты дæр – нæ къухы ницыма бафтыд. Ахæм уавæр æрхæндæгыл æфтауы адæймаджы æмæ йæ дисы дæр аппары: уыйбæрц ныхас кæуыл цыд, уыйбæрц хъæру кæуыл бахардз, афтæ тынг чи рафидыдта, раст цыма иронау ист уыди, уыцы национ хæзнайæ иу къопи бавæрын дæр Ирыстонæн йæ бон нæ бацц. Æмæ уæд цæуыл хъуамæ дзурæм?

«Фатимæ»-йы æнтыст бафиппайдтой хицæуттæ дæр – 1961-æм азы Уалыты Владимирæн лæвæрд æрцыд Гуырдзыстоны республикæйы аивæдты сгуйхт архайæджы ном, уымæй иу азы размæ та райста Цæгат Ирыстоны Автономон Республикæйы Сæйраг Советы Цытджын грамотæ. Фыццаг стыр æнтыст та йын, кæй зæгъын æй хъæуы, уыдис 1947-æм азы. Гъеуæд йæ фильм «Ушба» цыбырметражон кинофильмты 'хсæн Венецийы кинофестивалы рамбылдта сæйраг диплом, ныртæккæ Гран-При кæй хонынц, уый. Æппæт адæттæ йæ зæрдыл хорз дары зындгонд режиссеры хæрæфырт Леонтьев Анатоли. Уый рагæй архайы

йæ номдзых мадыфсымæры ном сæнусон кæныныл, Ирыстоны йын йæ лæггæдтæн, бонифæстагмæ, цæмæй æмбалон аргъ скæной, ууыл. Йæ къухы цы ‘рмæг ис, уыдоныл ауды, фæлæ уыдон хæрз гыццыл сты, Уалыйы-фырты сфæлдыстадон бынтæ сæйраджыдæр сты Гуырдзыстоны архивты, æмæ уыдон цæмæй къухы бафтой, уый тыххæй хъæуы падзахадон æмвæзад æмæ падзахадон цæстæнгæс, хъæуы материалон фæрæзтæ.

Анатолийæ хуыздæр ничи зоны йæ мадыфсымæры цард æмæ сфæлдыстады тыххæй, хъомыл кодта йæ разы, суанг йæ амæлæты онг дæр уыди йæ фарсмæ. Гыццыл лæппуйæ хъазыди гыццыл Джамболаты ролы. Анатолийы ныхæстæм гæсгæ, йæ мадыфсымæр тынг æнувыд уыди Ирыстоныл, хорз ын зыдта йæ истори, йæ культурæ. Йæ мыггаг ын Валишвили куы ныффыссын кодтой, уæддæр уый тыххæй сразы, цæмæй йын бантыстаид йæ фыдыбæстæйæн исты саразын. Æмæ йын уый æнтысгæ дæр бакодта. Уалыйы-фырт æнæдызæрдыхæй у ирон кинематографийы бындуравæрæг. Йæ куыстытæ сты æнусы видеодокументтæ Ирыстоны царды, йæ истори, йæ культурæ, йæ номдзых лæгты тыххæй. Хъысмæт ын афтæ скарста, æмæ бахауд дыууæ арты ‘хсæн, фæлæ никуы сивта йæ зæрдæ йæ райгуырæн зæххыл. Æмæ йæ тынг фæндыд, цæмæй йын уыцы æнувыддзинад йæ адæм базыдтаид æмæ йын саргъ кодтаид. Æппæт адæттæ æмæ ма бирæ æндæр хъуыддæгтæ уыдзæн, Анатоли йæ мадыфсымæрыл цы чиныг фыссы, уым. Мæнæ цы зæгъы Леонтьев Анатоли йæхæдæг та йæ мадыфсымæры тыххæй: «Йæ царды фæстаг азтæ уæззау рауадысты. Æгъатыр низ ын йæ уæнгтæ сбаста – кусыны фадат ын нал лæвардта. Мæ мадыфсымæр бар-æнæбары хатдзæгтæ арæзта йæ цард æмæ сфæлдыстадæн. Æмæ йæ тынг фæндыд, цæмæй йын фыццаджыдæр Ирыстоны дзыллæтæ саргъ кодтаиккой йæ фæллæйттæн. Гуырдзыстоны культурæйы министрæд, сæ кинематографистты цæдис æмæ «Грузияфильм»-ы разамынд уыцы рæстæг официалонæй арвыстой фыстæг Цæгат Ирыстоны хицауадмæ. Сæ курдиат уыди ахæм: Ирыстонæн, йæ культурæйæн Уалыйы-фырт цы стыр хæрзты бацыд, уый тыххæй йын Хетæггаты Къостайы номыл преми саккаг кæнын. Валодя йæхæдæг дæр тынг æнхæлмæ каст дзуапмæ. Мæн рарвыста фыстæджы фæдыл. Уæд æз дæр Гуырдзыстоны цардтæн. 1988-æм, 89-æм азæй кæцыдæр уыди – бæстон æй нал хъуыды кæнын. Премиты фæдыл къамисы цы адæймаг бадти, уый фыстæг бирæ фæца-

гуырдта æмæ йæ куы нæ ссардта, уæд мын цалдæр боны фæстæмæ сæмгъуыд кодта. Бацыдтæн 5 боны фæстæ, фæлæ та – ницы, нæ дам, разынд, æмæ уæд фæстæмæ аздæхтæн. Уæд ноджы тынгдæр нырхæндæг мæ мадыфсымæр. Афтæ-иу дзырдта: никуы цыдтæн хорзæхты фæдыл, ницы мæм кæсы Венецийы фестивалы Гран При, Советон цæдисы хорзæхтæ дæр æппындæр ницæмæ дарын – мæ куыстæн мын цæмай мæхи адæм саргъ кæной, уымæ бæллын рагæй фæстæмæ, зæгъгæ мын дзырдта. Хъыгагæн, нæ сæххæст йæ бæллиц. Йæ уидæгтæ Хуссар Ирæй цæуынц æмæ уый тынг ахсджиаг у. Уый тыххæй уыди афтæ æнувыд йæ адæмыл. Хорз зыдта йæ маделон æвзаг, йæ адæмы культурæ. Йæ ныййарджытæ уыдысты рагон ирон æгъдæуттыл хæст æмæ, Валодя дæр сæ туг рахаста. Уыдысты хуымæтæг адæм. Ахуырмаæ куы цыдис, уæд æй йæ фыд фарста, цы куыст кæндзынæ, зæгъгæ, æмæ йын афтæ: «Æз цæуын ахуырмаæ, цæмай исон кино Ирыстоны æмæ ирон адæмы тыххæй». Афтæ зæгъгæн ис, æмæ 35-æм азæй 40-æм мæ цыдæриддæр ист æрцыд Ирыстоны тыххæй, уыдон сты Валодийы куыстытæ. Æндæр кадртæ нæй.

Ахæм ныхæстæ дæр фехъусын: цæй, Уалыты Владимир ам дæр куынаæ царди, никæй зыдта, ничи йæ зыдта æмæ афтæ дарддæр... Уыдон аргъæуттæ сты. 1939-æм азæй фæстæмæ Уалыты Владимир арæх цыди Цæгат Кавказмæ, Дзæуджыхъæумæ. Йæ куыстытæй иукъорд иста ам. Зæгъгæм, «Слово о Вассо Абаеве», «Искусство, рожденное в горах» æмæ æндæртæ. Ам, Дзæуджыхъæуы, сарæзта йæ зындгонд фильм «Фатимæ»-йы» дубляж дæр, ома йæ ирон æвзагыл ам сдзурын кодта. Дзæбæх æй чи зыдта, уыдонæй нырма бирæтæ сты удæгас. Мæ мадыфсымæр тынг бирæ адæмы зыдта Цæгат Ирыстоны, æз се ‘ппæты кæцæй зонын. Дзæуджыхъæуы кусгæйæ, мæ мадыфсымæрæн арæх фысым уыдысты Тæбæхсауты Балло, Дзанайты Азанбег, йæ иннæ æрдхæрдтæ. Валодийæн йе сфæлдыстады сæйрагдæр темæ уыди Ирыстон, йæ истори, йæ культурæ. Сæдæгæйттæ сты уый фæдыл йæ куыстытæ. Йæ Райгуырæн бæстæйы дихтæ никуы кодта Цæгатыл, Хуссарыл. Ныхас æрхауы, йæ мыггаг Валишвили кæй фыста, ууыл дæр. Легендæтæ дзы аразынц. Фæлæ уым легендæйæ ницы ис – уый Гуырдзыстоны реалон политикæ уыди – зындгонд, курдиатджын адæймагтæн ивын кодтой сæ мыггагтæ гуыр-дзиагмæ. Канд ирæттæн нæ кодтой афтæ, фæлæ иннæ адæмыхаттытæн дæр. Афтæ рауад мæ мадыфсымæры хъуыддаг дæр.

«Фатима», кәй зәгъын әй хъәуы, йә сәйраг куыст у. Рагәй йыл хъуыды кодта. Әз әй куыд зонын, афтәмәй йәм ахәм фәнд фыццаг фәзынд, ВГИК-ы ма куы ахуыр кодта, уыцы рәстәг. Бирә цыдәртә ма йә фәндыд бакәнын. Зәгъәм, «Тамара и Давид», зәгъгә, ахәм фильм сисын, Нарты кадджыты фәдыл әнәхъән цикл саразын әмә афтә дарддәр. Хъыгагән, йә фәндтә йә къухы нә бафтыдысты. Әххуысгәнәг, фарсхәцәг ын кәй нә уыд, уый уыди ахәм уавәры аххоссәгтәй иу. Ныртәккә фыссын чыныг ма мадыфсымәры тыххәй, әмә ма уым фәнды ацы хъуыддәгты тыххәй ныффыссын.

Йә куыстыты фылдәр хай Гуырдыстоны ис. Бәргә олигарх куы уаин, уәд ын йә архив әнәхъәнәй дәр балхәнин. Мәскуыйы дәр ис йә куыстытәй».

Уалыты Владимир, «Хәхбәсты райгуыргә аивад», зәгъгә, уыцы документалон фильм куыд иста, уый йә зәрдыл хорз бадардта нә культурәйы рагондәр кусәг, Цәгат Ирыстоны национ музейы экспозицион хайады сәргләууәг Хъантемыраты Эльбрус:

«Раджы уыди уый – уәд ма әрыгон уыдтән, музейы мын ме ‘мкусджытәй иу афтә зәгъы, Калакәй нәм уазджытә ис, кино исынмә, дам, әрбацыдысты. Уәд ахәм хъуыддәгтә арәх нә уыдысты, әмә мәм дис фәкаст йә ныхас. Уалынмә нәм әртәйә фәзындысты. Уыцы рәстәг витринәтә ськбайә конд уыдысты, сә байгом кәнынмә нә кусджытә зивәг кодтой, уымән әмә сә райс-байс кәнын әдас нә уыди. Әз мәхимә райстон уыцы хъуыддаг, уазджытән афтә куыд загътаин, нә уын сә гом кәнын, зәгъгә. Сә кьорды къухдариуәггәнәг мәм сыгъдәг иронау куы сдзырдта, ләппу, әгас цу, зәгъгә, уәд фәджихау дән – цы ‘нхъәл уыдтән, әмә уый ирон уыди, кинорежиссер Уалыты Владимир. Бамбарын мын кодта се ‘рбацыды нысан дәр: исәм киноныв «Хәхбәсты райгуыргә аивад». Уым ныхас цәудзән, ирон адәммә рагәй фәстәмә сыгъзәрин әндахәй хуыйыны хъуыдагән куыд стыр аргъ кодтой, уый тыххәй. Скифтәй райдайгәйә абоны онг. Ууыл дзурәг сты археологон әрмәджытә дәр – ахуыргәндтә арәх ссарынц сыгъзәрин әндахәй хуыд уәләдарәсы гәбәзтә. Уымә гәсгә нә зәрды ис, уә витринәты Хъобаны культурәйә цы нывәфтыд дзаумәттә ис, уыдон сисын. Уыдонмә ма бафтаудзынән, 19-әм әнусы ирон сылгоймаг куыд дәсны хуыдта, уыдәттә. Цәмәй сә алчидәр зона. Әз сын вит-

ринагъæ бакодтон уæдæ цы уыдаид. Уый сæ иууылдæр лыстæггай фæиста, Уалынмæ сихорафон дæр ссис, æмæ, кæд æфсармытæ кодтон, уæддæр мæ нæ ныууагъта – музейы цур цы хæрæндон уыди, уырдаæм мæ семæ бахуыдта. Сихоры фæстæ мын афтæ зæгъы: ды нæм фæкастæ, баххуыс нын кодтай æмæ мæн фæнды, цæмæй немæ рацæуай, кинохроникæ кæм ис, уым ныртæккæ æвдисдзысты мæ фильм Тугъанты Махарбеджы тыххæй æмæ йæм иумæ бакæсæм. Æз сразы дæн. Уæрæх экраныл Махарбеджы нывтæ куы фæдтон, сæ мидис фильмы куыд æргом цыди, уымæ куы хъуыстон, уæд мæ буар дзохар сбадти. Уæдмæ дæр куыннæ фæдтон Тугъанты Махарбеджы нывтæ, фæлæ мын уæд цыма йе сфæлдыстады æфсæн дуæрттæ байгом сты, афтæ мæм фæкасти. Уырдыгæй куы рацыдыстæм, уæд мын фæндагыл Валодя афтæ зæгъы: зоныс, лæппу, ацы кинофильм æз Италийы куы равдыстон, уæд мын итайлæгтæ цы загътой: нырмæ, дам, ирон адæмæн, ахæм нывгæнæджы æмбæхсын сæ бон куыд бацы – ахæм тынг ын саргъ кодтой йе сфæлдыстадæн. Уалыйы-фырт бацæттæ кодта, мах нæ фыны дæр кæй нал ссардзыстæм, ахæм æрмæджытæ. Йе сфæлдыстады райдианæй суанг йæ кæронмæ ирон адæмы сæраппонд фæкуыста, æмæ уымæн, хъыгагæн, æмбæлон аргъ наема ‘рцыди».

Зындгонд кинорежиссер Джусойты Мурат та мæнæ цы зæгъы Владимиры тыххæй: «Йе сфæлдыстады кæрæй-кæронмæ зыны Ирыстоны темæ. Хуссар Ирыстоны тыххæй алы аз дæр иста киножурналтæ. Бирæтæ нæ зонынц, кинофильм «Фатимæ» Гуырдызстоны киностудийы Уалыты Валодяйы хъæппæрисæй ист кæй æрцыд, уый. Титрты та режиссер-æварæг у Долидзе. Уым бирæ интригæтæ уыди, фæлæ цæмæй кино ист æрцæуа, уый тыххæй Валодя тохы нæ бацыди. Уыцы рæстæг Долидзе Грузия-фильмы директор уыди. Афтæ куына бакодтаид Уалыйы-фырт, уæд ганæн уыди, кино æппындæр ист не ‘рцыдаид. Æмæ уый дæр лæгдзинад у, ома йæхицæй йæ адæмы уæлдæр сæвардта. Уыцы киноы бирæ ирæттæ уыди, алыхуызон дæсныæдты архайджытæ – композитор дзы уыди Галаты Барис, Тæбæхсауты Бало – сæйраг ролы, Дзанайты Азанбег – нывгæнæг æмæ афтæ дарддæр. Уый æнцон нæу. Æз махæдæг куыстон Одессæйы киностудийы, æмæ йæ зонын: цæмæй де ‘мбæстæгты куыстмæ æрбахонай, хуымæтæг кусджытæй нæ, фæлæ сæйраг кино-квордмæ, уый тыххæй дын хъуамæ уа стыр авторитет. Уалыты

Валодя уыди стыр нывгæнæг. Профессионал дæр æй нæ хонын, уымæн æмæ профессионалтæ бирæ сты, фæлæ дæ удварн афтид куы уа, уæд цыфæнды профессионал дæр фест, – зæрдæбынæй ницы сараздынæ. Валодя удварнæй хайджын уыди. Уый фæлдыста йæ уды фæндиаг, уыдис æцæг кинонывгæнæг».

Киноаивадмæ та абон цымыдис стыхджын, уый бонæй-бон уарæхдæр кæны йæ фадæттæ. Аивады ацы ахсджиаг хуызы бирæ адæмышæттытæ сæ фыццаг къахдзæфтæ кæнынц, сæ тыхтæ фæлварынц – ирон адæмæн та ис цæуыл æрæнцой кæной, фæстæмæ кæдæм акæсой, фæлтæрддынад кæцæй райсой, уый. Уый æнæдызæрдыгæй у Уалыты Владимиры сфæлдыстад. Æмæ йыл уæдæ нæ хъæуы хи тигъ кæнын.

Фыццаг ирон кинорежиссер йæ цардæй ахицæн 1992-æм азы Тбилисы. Йе сфæлдыстады стъалы мынæг у абон, фæлæ зæрдæдарæн ис, æнæмæнг тæмæнтæ кæй скалдзæн, кæй сæрттивдзæн, æмæ йæ цæстуарзон фæллæйттæ, абон уа, райсом, аккаг бынат ссардзысты ирон адæмы удварны хæзнадоны.

Владимир Венецийы фестивалы цы Гран-При райста, уый.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

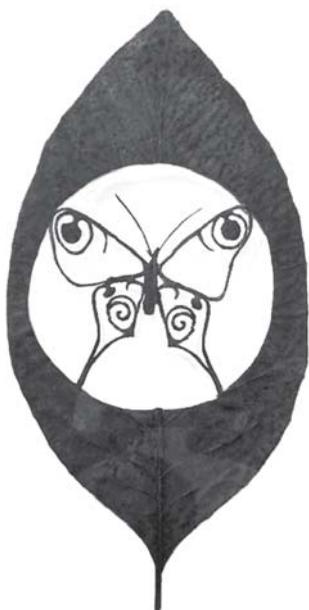

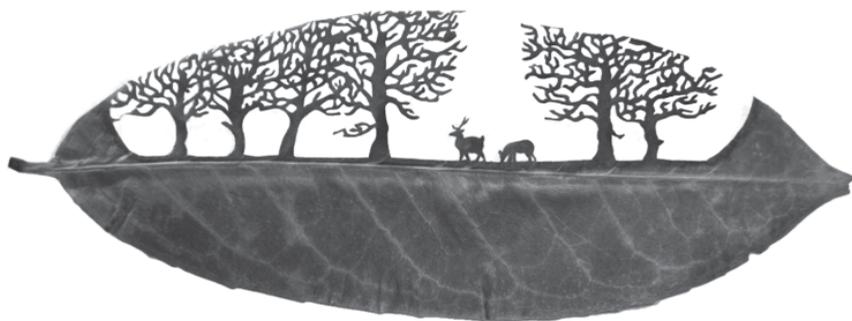
*Нæ равдысты – испайнаг нывгæнæг
Лоренцо Дюраны куыстытæ.*

43-аздыд Лоренцо хуымæтæджы сыфтæртæй аразы диссаджы нывтæ. Æрдз, мæргътæ, сасктæ, геометрион фигурæтæ æмæ бирæ æндæр цыдæртæ уынæм йæ куыстыты.

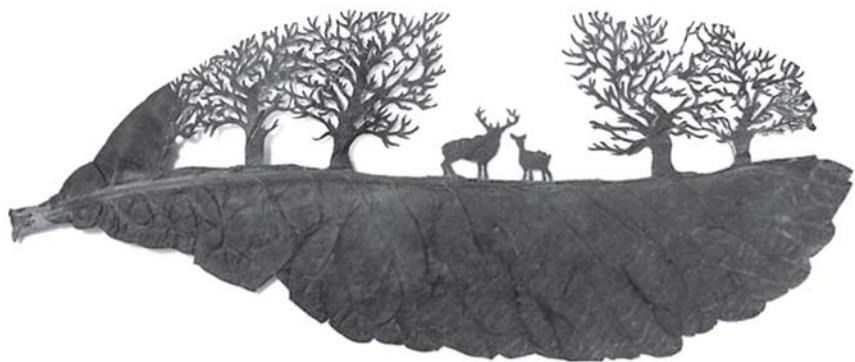
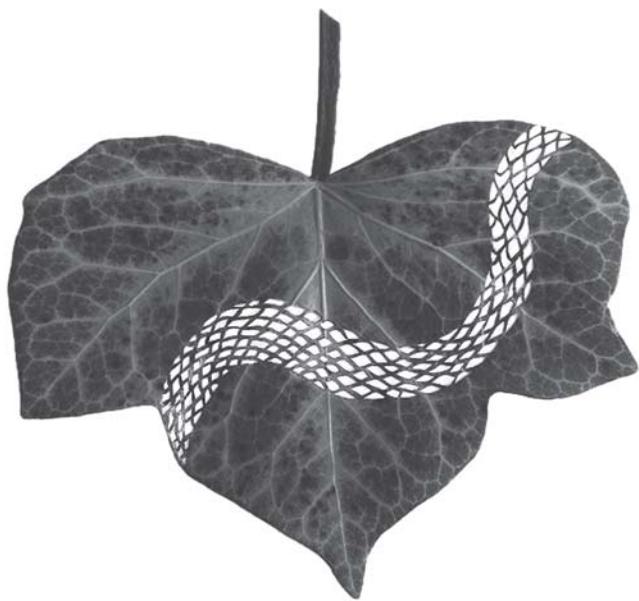
«Дзæвгар рæстæг æмæ фæразондзинад хъæуы ахæм нывтæ аразынæн, – зæгъы Дюран. – Иунаг æнарæхст фезмæлд куы фæкæнай, уæд, цалдæр сахаты кæуыл фыдæбон кодтай, уыцы куыстыл дæ къух ауигъ – дзыхъхъынногæй та йæ райдайын хъæуы».

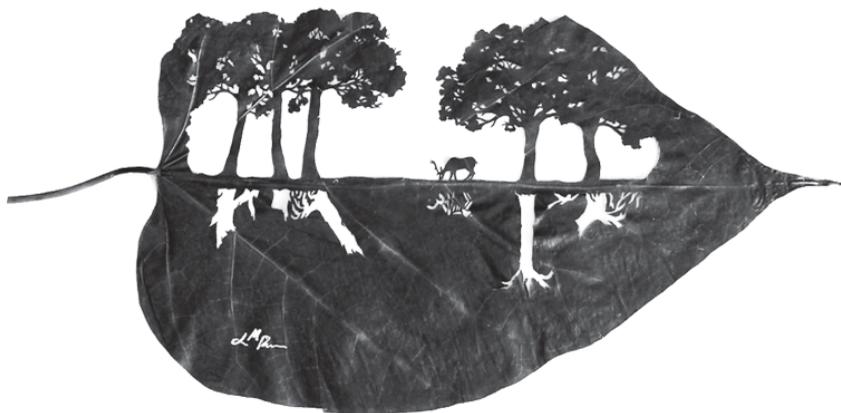
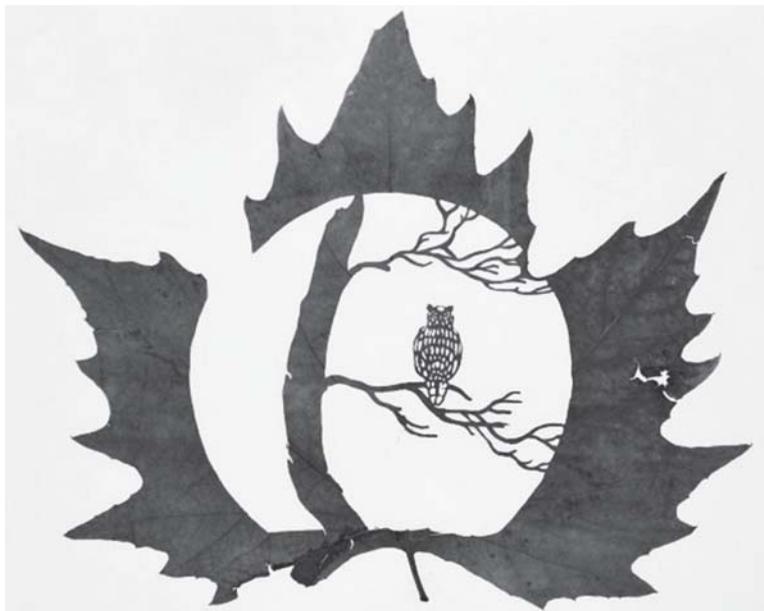
Лоренцо раздæр йæ нывтæ кæттагыл кодта, фæлæ рагон китаийаг аивад йæ зæрдæмæ тынг цыдис æмæ йæ тыхтæ фæлварын райдыдта ног хъуыддаджы. Æрмæст китаийæгтæ гæххæттыл кодтой нывæфтыдтæ, Лоренцойæн та бæласы æмæ æндæр зайæгхæлтты сыфтæм ахсайдта йæ зæрдæ. Уый та дзæвгар зындæр у. Райдайæны йын ницы æнтыст, ай-гъай, фæлæ куыд-фæстæмæ... Уæвгæ йын уæхæдæг уынут йе ‘мбисонды аивад.

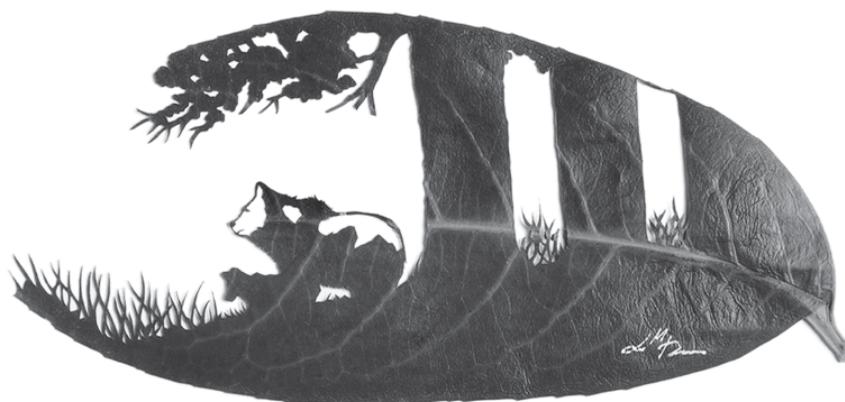

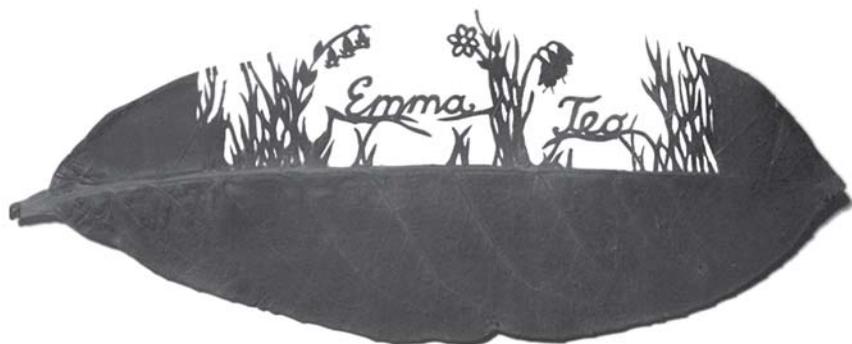

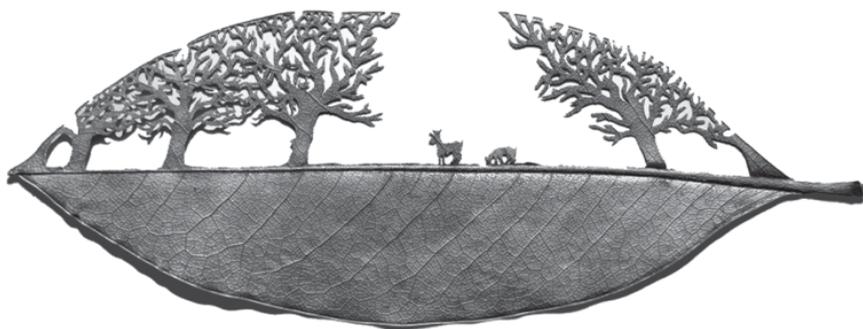

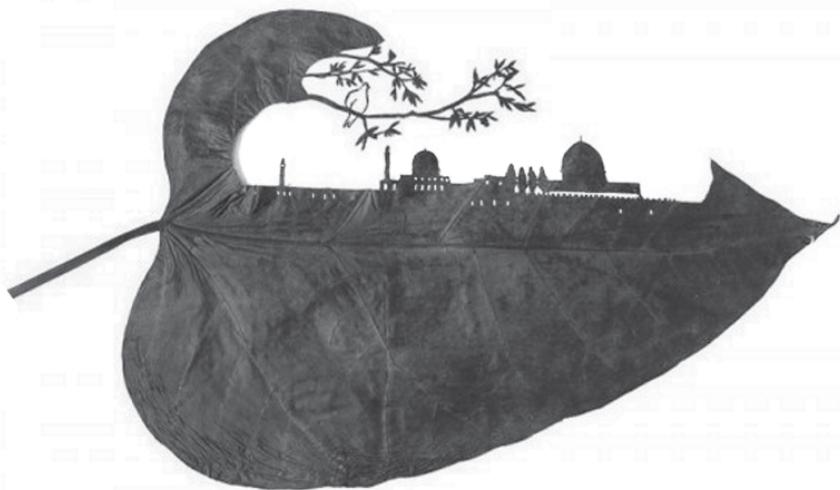

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

ÆК(б)П-йы ЦÆГАТ ИРЫСТОНЫ ОБКОМЫ ФÆНДЗÆМ ПЛЕНУМ*

(Цыбыртæгондæй)

16-æм апрелы уыдис ÆК(б)П-йы обкомы фæндзæм пленум. «ÆК(б)П-йы Цæгат Ирыстоны обком республикæйы мидæг идеологион куыстæн разамынд куыд дæтты, уый тыххæй» ÆК(б)П-йы ЦК-йы уынаффæйы фæдыл пленум æрныхас кодта «Республикæйы мидæг идеологион куысты уавæры æмæ уыцы куыст фæхуыздæр кæныны мадзæлтты тыххæй». Уыцы фарстайы фæдыл доклад скодта ÆК(б)П-йы обкомы секретарь æмб. Хъулаты Хъ. Д.

– ÆК(б)П-йы Центрон Комитет, – зæгъы æмб. Хъулайы-фырт, – иттæг раст æмæ афоныл сæргом кодта, идеологион куыстæн Цæгат Ирыстоны обком цы разамынд дæтты, уый стыр хъуагдзинæдтæ æмæ рæдыдтытæ. ÆК(б)П-йы ЦК-йы уынаффæйы амынд цæуы, идеологион æмæ дзыллон-политикон куыст фæхуыздæр кæнын кæй хъуамæ уа республикæйы мидæг хæдзарадон арæзтады æмæ национ культурæ рæзын кæныны хæстæ æххæст кæнынмæ фæллойдæнджыты мобилизаци кæныны ахсджиагдæр мадзал.

«Паддзахадон æмæ партион куысты кæцыфæнды къабазы кусджытæн дæр сæ политикон зонындзинæдтæ æмæ марксистон-ленинон æмбарындзинад цас бæрзонддæр уой, уыйас бæрзонддæр æмæ æнтыстджындæр у куыст йæхæдæг дæр...», – амоны æмбал Сталин.

Идеологион фарстаты фæдыл ÆК(б)П-йы ЦК-йы уынаффæтæ æмæ æмбал Сталины амынддзинæдтæ æххæст кæнгæйæ, Цæгат Ирыстоны партион организаци иуцасдæр куыст бакодта коммунисты политикон ахуыр фæхуыздæр кæныныл, фылдæр æргом аздæхта разамонæг кусджыты æмæ советон интеллигенцийы теоретикон ахуыры фарстатæм.

Кадрты идейон-теоретикон зонындзинæдтæ бæрзонд кæнынæн

*Уацы стиль æмæ растфыссынадмæ æвнæлд не ‘рцыд.

стыр ахсджиаг сты областон дыууæазон партион скьола æмæ АЕК(б)П-йы Цæгат Ирыстоны обкомы цур курсытæ, АЕК(б)П-йы Дзауджыхъæуы горкомы æмæ Мæздæджи райкомы цур марксизм-ленинизмы изæрон университеттæ.

Уымæ, – зæгъы æмбал Хъулайы-фырт, – рæдыд уайд, кадрты марксистон-ленинон ахуыры хъуыддаг куыд æвæрд у, уым цы стыр хъуагдзинæдтæ ис, уыдон нæ уынын. АЕК(б)П-йы Цæгат Ирыстоны обком нæ бацархайдта республикæйы разамонæг кадрты идейон-политикон æгъдауæй хъомыл кæныныл иудадзыгон куыст спарахат кæныныл æмæ нæ бакуыста, уыдон марксистон-ленинон теори арф цæмæй ахуыр кæной, ууыл. Уый аххосæй АЕК(б)П-йы обкомы æмæ Министрты Советы разамонæг кусджытæй иуæй-иутæ, республикæйы иуæй-иу министрæ æмæ иуæй-иу управлениты сæргълауджытæ фæсте зайын байдыдтой идейон-политикон æгъдауæй, се ‘ргом нал азæхтой теори ахуыр кæнынмæ.

Æмб. Хъулайы-фырт равдыста, республикæйы къорд районы партион ахуыры къордты æмæ скъолаты куысты идейон-теоретикон уавæр ныллæг кæй у, партийы райкомтæ пропагандисттæн лæмæгъ æххуыс кæй кæнынц, уый.

Партион ахуыры зынгæ бынат хъуамæ ахса лекцион пропаганда, фæлæ сбæрæг кæнгæйæ куыд разынд, афтæмæй АЕК(б)П-йы обкомы, горкомты æмæ райкомты лекторты къордтæ кусынц лæмæгъ.

Тынг лæмæгъ кусынц фæскомцæдисон политахуыры къордтæ.

АЕК(б)П-йы обком хъæугæ принципиалондзинад нæ равдыста кадртæ æвзарыны хъуыддаджы, идеологион куысты ахсджиаг участоктæн разамынд дæттынмæ бауагъта, теоретикон æгъдауæй цæттæ чи нæ уыд, хатгæй-хатт та политикон æгъдауæй дызæрдыггаг чи уыд, ахæм кусджыты.

Æппæт уыдæттæ æркодтой уымæ, æмæ газетты, историйы æмæ æвзагзонынады чингуыты, литературæйы æмæ аивады къорд уацмысты, музейты куысты уагъд цыдис гуымыры политикон рæдыдтытæ æмæ националистон зыгъуыммæдзинæдтæ.

Абайты В. И. цы куыст ныффыста, «Ирыстоны равзæрд æмæ йæ культурон ивгъуыд заман æвзаджы бæрæггæнæнтæм гæстæ», зæгъгæ, уым, Б. В. Скитский «Ирон адамы историйы очерктæ», зæгъгæ, цы чиныг ныффыста, уым, Тотойты Михалы, В. Галь-

цевы æмæ æндæртты статьяты æмæ очеркты ирон адæмы историйы ахсджиагдæр фарстатæ æвдисыны хъуыддаджы уагъд æрцыд рæдыдтытæ æмæ буржуазон националистон зыгъуым-мæдзинæдтæ.

Æмб. Скитскийы чиныг «Ирон адæмы историйы очерктæ» бындуронæй у сахъатджын æмæ уыцы чиныг уагъд æрцыд, ÆК(б)П-йы обкомы раздæры секретарь æмб. Битийы-фырт æмæ нæ республикæйы æндæр бæрнон кусджытæ йæ редакци скодтой, афтæмæй, æмæ гъе уымæ гæсгæ критикæ дæр нæ уыд уыцы чиныджы фæдыл.

Ирон историон литературæйы рæдыд аргъгонд æрцыд, ирон феодалты иу хай 18-æм æнусы кæрон æмæ 19-æм æнусы фыццаг æртыццаг хайы Уарæсейы ныхмæ цы реакцион-националистон ралæудтытæ сарæзтой, ирайнаг-туркаг агенттæ разамынд кæмæн лæвардтой æмæ Ирыстон Уарæсейæ рахицæн кæнын сæ нысан кæмæн уыд, уыдонæн. Уыцы ралæудтытæ æвдыст цыдысты национ-ссæрибаркæнынадон, прогрессивон змæлды хуызы, уыцы ралæудтыты раздæуджыты та хуыдтой «адæмон хъæбатыртæ» (Шанаты Беслæн, Алыккаты Хазби).

Æмбал Сталин амонь, зæгъгæ, «национ змæлдтыты егъау фылдæр хайы æнæдызæрдыггаг революциондзинад дæр афтæ абаргæ æмæ хицæнхуызон у, уæвæн кæмæн ис, иуæй-иу хицæн национ змæлдтыты реакциондзинад куыд абаргæ æмæ хицæн хуызы у, афтæ» (том 6, фарс 143). Цæгат Ирыстоны историктæ ферох кодтой æмбал Сталины уыцы принципиалон амынд-дзинæдтæ, разамынд сæ нæ истой сæ куысты мидæг. Уымæ гæсгæ бынтон рæдыд аргъгонд æрцыд, тæгиатаг æлдæрттæ сæ сæргъы феодал Шанаты Беслæнимæ 19-æм æнусы фыццаг æртыццаг хайы цы реакцион змæлд сарæзтой, уымæн.

Ирыстоны иуæй-иу историкты куыстыты мидæг раст æвдыст нæ цæуы, Цæгат Ирыстон Уарæсеимæ кæй баиу, уыцы фарста дæр. Дзырдæн зæгъгæм, Тотойты М. ницæмæ дары Цæгат Ирыстон Уарæсеимæ сабырæй кæй баиу, уыцы факт æмæ уый нымайы революцийы агъоммæйы буржуазон историкты æмæ националистты æрымысгæ хъуыддагыл.

Ирыстон æмæ Кавказы иннæ адæмтæ Уарæсеимæ кæй баиу сты, уый уыдис иунæг раст фæндаг. Уарæсеимæ баиу уæвгæйæ, Кавказы адæмтæн тæссаг нал уыд æддагон знæгтæй, афтæ нæ

бакæнгæйæ сæ аныхъуырдаиккой æмæ сæ сцагъайраг кодтаиккой фæстæзад хæстон-феодалон Турк кæнæ Перс. Уæрæсеимæ кæй баиу сты, уый Кавказы адæмтæн уыдис, уæвæн кæмæн уыд, иунæг ахæм фæндаг сæ хæдзарад æмæ культурæ рæзын кæнынæн, уый фадат лæвæрдта Кавказы адæмты экономикон æмæ политикон дихтæдзинад сликвидаци кæнынæн.

Æмбал Сталин амыдта, зæгъгæ, «национ фарстайæн Кавказы алыг кæнæн ис, фæстæзад нацитæ æмæ адæмыхæттытæ уæлдæр культурæйы иумæйаг фæндагмæ конд куы æрцæуой, уæд æрмæст афтæмæй. Æрмæст ахæм хуызы алыг кæнын у прогрессивон...» (Сталин. Уацмыстæ, том 2, фарс 351).

Ирыстоны Уæрæсеимæ баиу кæныны ныхмæ лæууыд æрмæст тагиатаг феодалты чысыл къорд, фаллойгæнæг дзыллæты тыххæй та зæгъын хъæуы афтæ, æмæ уыдон уыдтой, уырыссаг адæм кæй уыдысты сæ хъаггæнæг æмæ сæм кæддæриддæр кастысты хæлардзинады цæстæй. Хетæггаты Къоста фыста: «Ирæттæ Кавказы никæд уыдысты хæрам элемент уырысæгтæн».

Ирыстон Уæрæсеимæ кæй баиу, уый прогрессивон ахадындынады, уырыссаг культурæ ирон адæмы культурæ сырæзын кæнынæн стыр хорз ахъаз кæй фæцис, уыцы фарстатæ наукон æгъдауæй раст равдисын æмæ уыцы фарстаты мидæг буржуазон-националистон зыгъуыммæдзинæдтæ сæргом кæнын, – уый у нæ историкты ахсджиагдæр хæстæй иу.

Цæгат Ирыстоны историктæ стыр рæдыдтытæ æруагътой, ирон адæм юридизмы æмæ Шамилы реакцион змæлдмæ цы цæстæй кастысты, уый равдисыны фарстайы. Уыдон æппындæр ницы бакодтой султаны Турчы реакцион архайд æмæ Цæгат Кавказы, хицæнæй зæгъгæйæ, Цæгат Ирыстоны уый ныхилæн митæ раргом кæныны тыххæй.

ÆК(б)П-йы ЦК идеологион фарстаты фæдыл цы уынаффæтæ рахаста, – зæгъы æмб. Хъулайы-фырт, – уыдон стыр хорз æххуыс фесты ирон аивадон литературæ сырæзын кæнынæн. ÆК(б)П-йы ЦК-йы æмæ Советон Хицауады уынаффæмæ гæсгæ ССР Цæдисы Наукæты Академи 1952 азы январы рауагъта ирон адæмон поэт Хетæггаты Къостайы уацмысты æртæтомон æмбырдгонд уырыссаг æвзагыл. Уый у стыр культурон-политикон цау нæ республикæйы царды. ÆК(б)П-йы ЦК æмæ æмбал Сталин

йахæдæг стыр æргом кæй здахынц, уый фæрцы Хетæггаты Къостайы литературон бынтæ зындгонд систы æппæт советон адæмæн. Мæскуыйы уырыссаг æвзагыл уагъд æрцыдысты къорд ирон советон фысджыты æмæ поэтты уацмыстæ.

Фæлæ уæддæр ирон фысджыты куысты, партийы обком идеологион куысты уыцы ахсджиаг участокæн куыд разамынд дæтты, уым ис стыр рæдыдтытæ æмæ хъуагдзинæдтæ.

Партийы обком фысджыты æмæ аивады кусджыты куыст лæмæгъ здæхта идейон æгъдауæй хæрзхъæд патриотон уацмыстæ, фаллойгæнджыты æмæ уæлдайдæр та фæсивæды раст хъомыл кæнынæн чи æххуыс кæны, ахæм уацмыстæ саразынмæ. Къорд фысджыты уацмысты æвдыст цæуы национ цыбырдзинад (Епхиты Т.- «О, ма Ирыстон», Балаты Т. – «Дæуæн, ма Ирыстон»).

Республикайы фысджытæ лæмæгъ ахуыр кæнынц социалистон реализмы метод. Сæ уацмысты мидæг арæх фæзыны, советон царды уавæрты æппындæр реалон чи нæу, мæнг, æрымысгæ чи у, ахæм конфликттæ (Мамсыраты Дæбейы радзырд «Аууон», Епхиты Тætæрийы повесть «Æфсир нæрсы»). Иуæй-иу фысджытæ æппæлынц рагон ивгъуыд заманæй, хорз хуызы æвдисынц æмæ пропагандæ кæнынц фыдæлтывгон рагон цардæй баззайгæ æгъдæуттæ, мыггагон аристократийы æмæ феодалон уæздæтты идеологи (Брытъягаы С., Гулуты А., Хетæггаты Д., Плиты Х.).

Ирон литературæйы стыр хъуагдзинæдтæ æмæ рæдыдтытæ тынгдæр сты уымæн, æмæ лæмæгъ æвæрд у литературон критикæ æмæ литературæзонынад, нæй большевикон критикæ æмæ хикритикæ фысджыты æхсæн.

Иæ рæстæджы АЕК(б)П-йы обком æмæ республикайы Министрты Совет дзæвгар куыст бакодтой Нарты каджытæ æрæмбырд кæныныл, уыдон системæйы савæрыныл æмæ сæ ирон æмæ уырыссаг æвзæгтыл рауадзыныл. Уый уыдис пайдайæг æмæ хъæугæ куыст, фæлæ Нарты каджыты рауагъды фæдыл мыхуыргонд чи æрцыд, уыцы къорд статьяты стыр рæдыдтытæ уагъд æрцыд Нарты эпосæн аргъ кæнынны хъуыддаджы.

Нарты каджытæ Кæсæджы, Абхазийы æмæ иуцасдæр Гуырдыстоны æмæ Сомихы адæмыхаттыты æхсæн кæд тынг зындгонд сты, уæддæр иуæй-иу ирон историктæ, литератортæ æмæ

æвзагзонынады кусджытæ (Абайты В. æмæ æндæртæ) афтæ равдисынмæ хъавынц, цыма Нарты эпос æрмæст ирон адæмы у, уый хуызæн.

Абайы-фырт, Скитский æмæ æндæр автортæ ницы дзурынц Нарты каджыты социалон аппы æмæ идейон мидисы тыххæй. Уыдон Нарты эпосы уынынц ирон адæмы царды цавæрдæр «сыгъзарин дуг», цыма ирон адæммæ классиктæ æмæ кълассон тох нæ уыд, уый хуызæн.

Нарты эпосы фæдыл цы наукон куыстытæ, статьятæ æмæ литературон уацмыстæ фыст æрцыд, уым æгæронæй æппæлынц патриархалон-мыггагон ахастдзинæдтæй, Нарты каджыты æвдыст чи æрцыд, уыдонæй.

Нарты эпосæн аргъ кæнгæйæ, нæ литератортæй, историктæй, партион æмæ советон разамонæг кусджытæй бирæтæ ницæмæ дардтой, Нарты эпосы кæрæдзийы ныхмæ лæууæг хъуыдытæ кæй ис, уый, æмбæхстой, мыггагон аристократи, стæй ахæм хъæддаг æгъдæуттæ, куыд туг исын, адæймаджы сæры царм стигъын, сыхаг адæмтæм хуыснæггаджы лæбурдтытæ кæнын æмæ æндæр ахæмтæ Нарты эпосы идеализацигонд кæй цæуынц, уый.

Ирон адæмы æмæ уæлдайдæр та фæсивæды марксизмы-ленинизмы идейæтыл хъомыл кæныны бæсты ирон фæсивæдмæ арæх сидтысты нæртон адæмы хъæбатырдзинадыл æмæ культурæйыл ахуыр кæнынмæ. Зæгъын хъæуы, Нарты эпосæн ахæм рæдыд аргъ кæй кодтой сæ иуæй-иу статьяты æмæ раныхасты æмбæлттæ Газзайы-фырт, Битийы-фырт æмæ æндæртæ.

Нарты эпос идеализаци кæныны æмæ йын æгæр аргъ кæныны факттæ уыдис мæ иуæй-ну раныхасты æмæ статьяты дæр.

Нæ историктæ, литературæзонынады кусджытæ, партион æмæ советон разамонæг кусджытæ хъуамæ æнæмæнг кæрон скæной, Нарты эпос идеализаци кæнынæн, уый идейон мидисæн рæдыд аргъ кæнынæн.

ÆК(б)П-йы обкомы пропагандæйы æмæ агитацийы хайады сæргълæууæг чи уыд, уый – æмб. Хъайтыхъы-фырт мадзæлттæ нæ бакодта Фысджыты цæдисы мидæг уавæр схорз кæнынæн æмæ уым куыст рæвдз сæвæрынаен, мадзæлттæ нæ бакодта хъуагдзинæдты фæдыл критикæ æмæ хикритикæ парахат кæнынæн, уый йæхæдæг арæх редактор уыд хицæн фысджыты уацмыстæн

(Мамсыраты Дæбейы, Бесаты Тазейы уацмыстæн) æмæ сæ афтæмæй æцæгдзинадæй хъаггæдта критикæйæ.

Цæгат Ирыстоны АССР-йы Фысджыты цæдисы журнал «Мах Дуг», æмб. Плийы-фырт кæй сæргъы лæууы, уый, дзæвгар рæстæджы дæргъы уагъд цæуы ныллæг уавæры, тынг лæмæгъ æххуыс кæны фысджыты дæсныдзинад бæрзонддæр кæнынæн, критикæ æмæ хикритикæ парахат кæнынæн.

Фæстаг азты нæ республикæйы, – зæгъы æмб. Хъулайы-фырт, – фæхуыздæр марксизмы-ленинизмы классикты уацмыстæ тæлмац кæныны æмæ сæ ирон æвзагыл мыхуыры уадзыны хъуыддаг. Дыууæ азы дæргъы уагъд æрцыдысты Ленины æмæ Сталины иуæндæс уацмысы, уыдонимæ «ÆК(б)П-йы историйы цыбыр курсы» дыккаг рауагъд, «Диалектикон æмæ историон материализмы тыххæй», «Национ фарста æмæ ленинизм», æмæ æндæртæ.

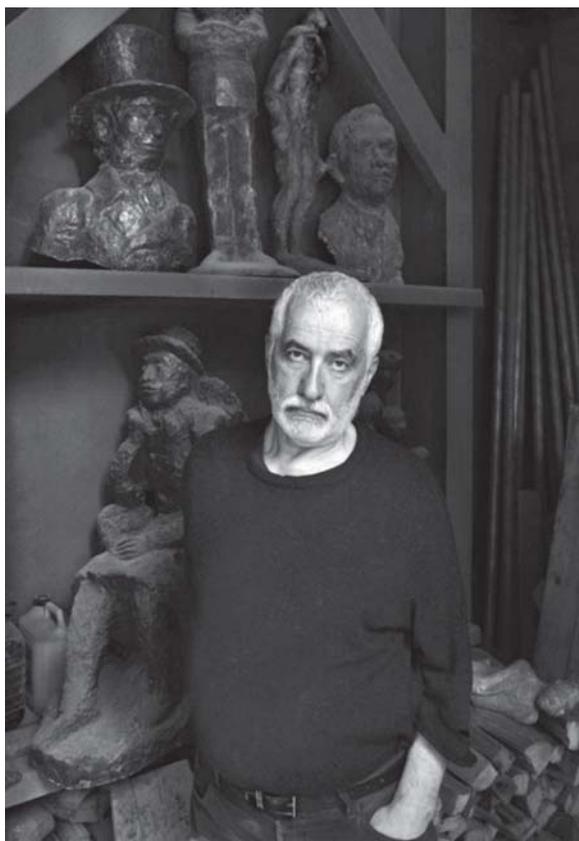
Зынгæ фæхуыздæр уырыссаг аивадон литературæйы хуыздæр уацмыстæ тæлмац кæныны æмæ сæ мыхуыры уадзыны хъуыддаг.

*«Æрыгон большевик»,
1952 азы 23 апрель*

Лазарь Гагаев — друг Пушкина

Жаль, что они не совпали по времени

Когда-то я сфотографировал, как мне показалось, удачно Окуджаву и подарил ему отпечаток, напрашиваясь на комплимент.
— Я видел фотографию в газете, — сказал Булат. — Она мне не понравилась. На ней я слишком похож на себя.

Кто знает теперь, как выглядел Александр Сергеевич. На всех портретах он разный. Нина Ивановна Попова, которая долгое время была хранительницей квартиры Поэта на Мойке, считает, что на портрете Линева Пушкин похож на себя, значит, он не должен был любить эту работу, по той же причине, по которой Окуджава не любил мою карточку.

А из скульптур? Какая из них ему бы не понравилась? Опекушинский и аникушинский Пушкины, наверное, его бы порадовали. Они хороши как памятник роли Александра Сергеевича в русской литературе. Его места. А и места у монументов — лучше не бывает. Пушкинская площадь в Москве и площадь Искусств в Питере, но стал бы он дружить с этими скульпторами — не знаю.

А вот с Гадаевым, уверен, подружился бы. Оценил и талант, и вкус, и немногословие его, и родной Лазарю Кавказ, который Пушкина привлекал не только ввиду отсутствия в его жизни других горных видов.

И полагаю, он мог бы сказать:

— Мне твоя скульптура не нравится. В ней я слишком похож. Однако не сержусь, поскольку узнаю в ней не только себя, но и твою любовь ко мне.

И, думаю, водил бы он друзей в зеленый дворик достойнейшего журнала «Наше наследие» и, тыча тяжелой тростью в бронзового себя, говорил:

— Лазарь — сукин сын. Так изобразить меня! А впрочем, пусть стоит. Надо же кому-то явиться.

Теперь о том, как возникла скульптура. Лазарь Гадаев вышел из своей мастерской в Земледельческом переулке и отправился на Собачью площадку накопать глины для модели памятника Манделъштаму (который теперь установлен в Воронеже). Пересек Садовое кольцо и на Арбате увидел, что стоит извозчик. «Удачно, — подумал Гадаев, — не тащить же глину на себе».

— Свободен?

— В парк!

Ах ты господи! И тут видит — прогуливается Пушкин. Окуджава, который шел в это время из Смоленского гастронома, описывает ситуацию подробнее:

*И вдруг замечаю: у самых Арбатских ворот
извозчик стоит, Александр Сергеевич прогуливается...*

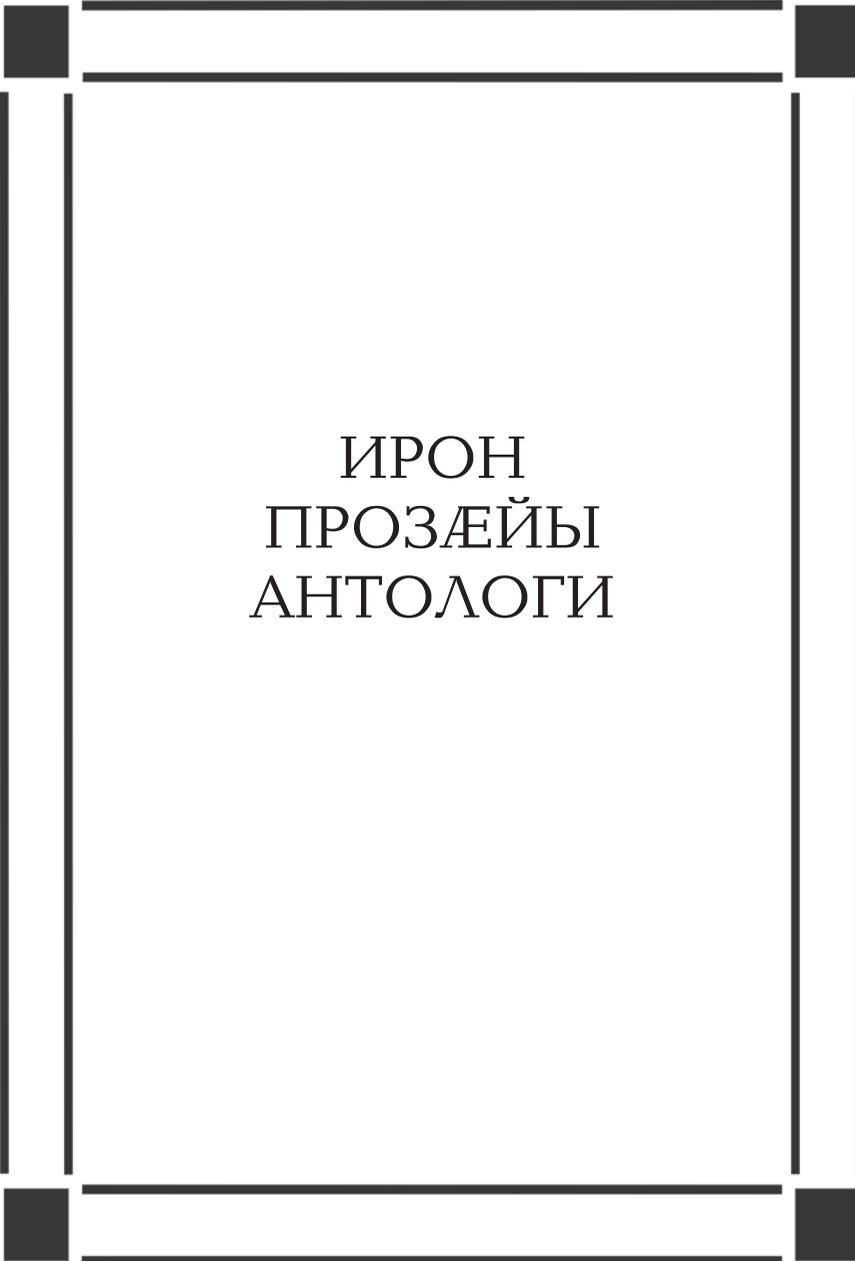
Ах, нынче, наверное, что-нибудь произойдет.

И точно, произошло: Лазарь, как увидел его в болливаре с тростью, задумчиво идущего по улице, окликать не стал, а скорее с мешком глины побежал в мастерскую и стал лепить Пушкина, как увидел.

Прошло много лет. Нет Александра Сергеевича, Булата Шалвовича, нет и Лазаря Тазеевича, а счастливые знаки их присутствия в нашей жизни живут в книгах, в песнях и в бронзе по адресу 1-й Неопалимовский, дом 4, во дворе.

Юрий РОСТ,
«Новая газета»,
№20, 2016

ИРОН
ПРОЗÆЙЫ
АНТОЛОГИ

БАСИТЫ МИХАЛ

(1920–2013)

Баситы Афанасы фырт Михал райгуырда 15 октябры 1920 азы Алагыры. Астæуккаг скъола каст куы фæцис, уæд газет «Раздоджы» раздæр уыд корректор, стæй та литературон кусæг.

1939 азы йæм фæсидтысты æфсады рæнхъытæм. Горæт Иркутскы авиацион скъолайы райста уæлдæфон тыхты специалисты дæсныад æмæ хæсты фыццаг бонтæй фæстæмæ уыд хæцæг æфсады. 1945 азы уæззау цæф фæцис Берлин байсыны тохы.

Ирыстонмæ куы сызæхт, уæд куыста газеттæ «Æрыгон коммунист» æмæ «Рæстдзинад»-ы, журнал «Мах дуг» æмæ альманах «Литературная Осетия»-йы. Фыста очерктæ æмæ радзырдтæ, тæлмац кодта. Фыццаджыдæр йæхицæн фыссæджы ном скодта Ершовы аргæу «Конек-горбунок»-ы тæлмацæй ирон æвзагмæ.

Уалынмæ йæхи уацмысты æмбырдгæндтæ дæр хицæн чингуытæй цæуын райдыдтой – «Лæгæй-лæгмæ», «Æрфæны фæд», «Фæстаг балц», «Зноны рухс»...

1995 азы Михалы схорзæхджын кодтой майдан «Ирыстони Кадæн»-æй. Уыдис æм къорд хæстон хæрзиуæджы дæр. Михал йæ дæргъæвтин цардæй ахицæн 2013 азы.

ДУРЫН КЪÆППÆДЖЫ

Радзырд

Æвæццæгæн, уыцы æхсæвæй тынгдæр никуы тарст Амадул, боныхæд та æнæнхæлæджы куы фæфæлдæха, уымæй.

Ацы хуссайраг æнæхъола, æнæууæнк рагвæззæг йæ сонт æмæ тыфтырыккъо митимæ... Куы æвиппайды ныффуттытæ ласы, æнæифтыгъд галау, арв æрбахъуынтъыз вæййы, æрбахæны алырдыгæй æмæ лыстæг сасирай луарæгау сисы, хатгай митæмхæццæ, къуыригæйттæ йын банцайыны хъомыс нал вæййы;

куы та æнæнхъæлæджы схъызæгау кæны æмæ боны æрбарухсима бæстæ гæбына-халас адары; уæд гæмæх комы фæндаггæрæтты стæм бæлæстæ салдфæдджи, салдбасылыхъ, чырсрихи æмæ чырсоцо цуанæттæ кæнæ хъæддзаутæй агæппытæ ласынц. Æрдз иу-гæзæмæ æцæг зымæгхуыз райсы, цалынмæ йæ боны хъарм не ‘рындавы, уæдмæ...

Абон райсом дæр та цыдæртæ ныффæнд кодта: æвиппайды арв æрбахъулæттæ, кæцæйдæр цæгат-ныгуылæнырдыгæй уазал дымгæ æрбаулæфыд, лыстæг сæлфынæг систа. Æцæг ын ацы хатт бирæ нæ ахаста. Сихæрттæм бон фенгæсдæр. Фæлæ хохы цъуппыл æууæнк нæй загъдæуыд. Хæхты цъуппытæ та ныгъуылдысты дондзаст мигъты. Ныр рауардзæн, уæд рауардзæн кодта.

Аматул ставд къалиуы рæбыныл фæхæст, йæхи уæлæмæ сивæзта. Мæнæ бæласы æмдзæхгæр лыг зæнджы уæллаг кæрон. Къабузыл дзæбæхдæр æрлæууыд, мæра зæнджы былтæ æрысгæрста. Талынджы цы федтаид, фæлæ йæ уызртæ рахатыдтой: бæласы дæрзæг, æнхъырдтæ цъар кæрæттыл мидæджырдаем æрфæлдæхт, цъарджын кæрцы дысалгъ куыд бафæлдахынц, афтæ. Мæра та уыди арф æмæ уæрæх. Афтид тъæпæнæджы хуылфмæ куы дзурай, уыйау дзы ныддздырдта æхсызгон хъуыдытимæ:

– Де ‘хсæвтæ хорз, ме ‘нæзонгæ карпатаг фысым. Еблагъуæ загътыс æви нæ?

Доны ацырдыккаг былтыл цы дынджыр бæлæстæ зад, уыдон æхсæн Аматул ацы зæронд хъæндыргъа хъарман дзæгъæл хуымæтæджы нæ равзæрста. Уыди дзы ставддæртæ дæр, бæрзонддæртæ дæр, йæ къабузтæ фæйнæрдæм тынгдæр чи фæхаста æмæ æнцондæр бамбæхсæн кæм уыдаид, ахæмтæ дæр. Фæлæ дзы амæн æмбал нæ разынд. Раст цыма йæ ахсæвы фæндæн нысангонд уыди, уымæ йын бæллыдысты йæ ныссадзджытæ. Зноны бæлас нæу. Йæ бындзæфхадыл æртæ лæджы не ‘рбаххæсдысты. Уæдæ ам, йæ зæнджы уæллаг кæроны сæвын дæр къаддæр-уæддæр дыууæ адылийы уыздæн. Куыд æй хаты, афтæмæй йыл дыууæ фондзыссæдз азæй къаддæр нæ цæуы. Ныффыдхъуын, ныффыдызыхтытæ, ныззокъо, фырцард æмæ фыдцардæй чи ныххус, ныззокъо вæййы, дзæбæх, нывыл кæсынæн дæр, хъусынæн дæр чи нал вæййы, кæддæры ахæм удт-удт лæппулæгау.

Лæппу цæсткæсæнджын фондзæхстон йе уæхскæй æриста, топпы дзыхыл фидар фæхæцыд, мæрайы йæ ауагъта. Суанг дзы аныгъуылд. Цинаей куыннæ амардаид. Æвæджиауы æмбæхсæн-

дон. Цæттæ лæгбадæн. Кæд ма йæ зына-на зына фæарфдæр кæнын бахъæуа, æндæр ницы зилинаг у.

Арæхстгай йæхи сивæзта æмæ тутт зæнджы ныххызти... Цъиуты быроны смаг, уымæл, æнуд бутъройы тæф ын йæ былтæ ныццафта. Æнахуырæй улафæнтæ æхгæдта. Фæлæ цы гæнæн уыди – быхсын хъуыд.

Лæппу тарст – æгæр къуындæг куы уа йæ бынат. Йæ рæмбынкъæдзтæ фæйнардæм акодта æмæ бæласы мидæггаг къултæм нæ аххæссыд. Йæ зæрдæ æрæнцæд.

Фыццаджыдæр ацы фындзыхуынчытæ къахæг смагæн исты амал хъæуы. Лæг куы фæхуыдуг уа, уымæй дæр тæссаг у. Хæстæгдæр æм цы къалиутæ уыди, уыдонæй йæхимæ иу-цалдæр æрбаивæзта, сæ сыфтæрджындæрты сын фæсæстытæ кодта. Сæ иу хайæ мæрайы уæллаг кæрæттæ ныххафта, цъиуты бырон ныссыгъдæг кодта. Уый фæстæ йæ цырыхъхъы хъусæй немыцаг кард сласта, мæрайы къултыл цы уæлдай бутъыротæ уыдис, уыдон æрæхсæста. Исдугмæ рахъавыд: амбырд сæ кæна æмæ сæ æддæмæ акала. Фæлæ ахъуыды кодта æмæ йæ фæнд аивта. Уæд та хуыцау ауылты знаджы бæрæгдзауты æрбахаста, ног стыгъд бутъыройы кæлццæгтæм сæ зæрдæ куы фехсайа... Бутъыройы æхсæдæнтæ йæ къæхты бын байтыдта, уæле сыл йæ кæттаг улафæфтау ныппæрста. Смаг бæрæг къаддæр фæци, улафæнтæ феуæгъд сты.

Ныр, йæ бынат, йæ лæууæндон куы срæвдз, уæд афон уыди сæйрагдæр хъуыддæгтæм рахизынаг. Фыццаджыдæр хъуамæ фена йæ акæсæнтæ, йæ хæстон хæс сæххæст кæныны дарддæры фадæттæ... Лæппу æмраст слæууыди, мæрайы уæллаг кæронимæ йæхи абарста. Дзæбæх æм не ‘ххæссыд. Сиваз-сиваз кæнын æм хъæудзæн. Ноджыдæр ма æртыдта лыстæг сыфтæрджын къалиутæй, йæ кæттаг улафæфтауы бын сæ бакодта. Гъер куыддæриддæр хъæуы, афтæ у. Доны сæрты знаджырæм йæ цæст ахаста. Гитлеронтæ сæ ракетæтæ уадзын нæ уагътой, æмæ уыдон рухсмæ бæлвырд рахатæн уыди, мысан æм цас дзæбæх зындзæн, уый. Цалдæр къалиуы йæ хъыгдардта. Цыдæр амæлттæй сæ æрбаивæзта æмæ сæ æрсаста.

Йæ риуыл ауыгъд æфсæддон биноклыл схæцыд, цæстытæм æй схаста. Ракетæйы рухсмæ ацагуырда мысанта. Асæй уыйас стыр не сты, æвиппайды сæ аргæ дæр не скæндзынæ. Стыр æмæ æвирхъау сæ фыдбылызтæ.

Цалынмæ йе ‘мбал, бастдзинад æвæрæг зына, уæдмæ уал йæхицæн топпуадзæн куы скæнид. Доны фаллаг фарс дæр иукъ-орд стыр бæласы арæнхъ, сæ фæстæ та пыхсбынтæ æмæ чысыл хъæды к’ош. Знаг уйдонæй ма «фæфос кæна», йæ рæстдзæвин топпæйæхсджыты дзы ма равæра, уый кæй бауырндзæн.

Топпуадзæн айгæрдын, фыццаг æм куыд фæкасти, афтæ æнцон нæ разынд. Кæд йæ ибоны трофей – немыцаг джебогъ-кард знон изæр доны был ссондурыл бирæ фæдаудта, алмассийы хуызæн æй скодта, уæддæр хъæбæр æрхы дзæбæх нæ ныхсти. Æмæ йыл уæд дыууæ къухæй уæхскуæзæй риуыгъы-ныл балæууыд. Уыцы куыстыл бахардз сахатæй фылдæр. Йæ хид йæ къæхты бынæй акалд. Лыстæныл æрбадт. Йæ улафт улафты куыд æййафы, уымæ хъусгæ исдуг хъуыдытыл фæци.

Йæ зæрдыл та æрлæууыдысты зноны фыдæвзæрæнтæ. Мæлæты дзæбæх цыди сæ хъуыддаг. Знаджы афтæ сцавтой, æмæ кæуылты лыгъди, уымæн йæхæдæг дæр ницыуал зыдта. Немыцы иу хай сæ сæртæ комы фæцавтой, Амагулиты полкъ – сæ фæдыл. Афтæмæй изæрдалынгтæ кæм фистæгæй, кæм бæхтыл, кæм танктыл æнæ иу гæрахæй комы иннæ кæрон амидæг сты. Гитлеронтæн сæ фæд дæр нал ауыдтой. Цинæй куыннæ мардысты: уыйбæрц дын антысæд æмбойны! Фæлæ хин, мæнгард знаг дзæгъæл хуымæтæджы ницы кæны... Се стыр цин сын сæ фарсæй фæкодта, тугæрхæмттимæ сын æй нынныхъуырын кодта, хæдзар мауал ссара!..

Куыд рауад хъуыддаг? Комæй ахизæны сæ размæ фæци уыцы æнæхайыры хид. Дыууæ могорджын, бæрзонд æвæрд, фæлæ ницанæбæрæг цæсты ахадгæ дурын хид. Къæдзæхфахсы фæстæйæ йæм куыд рагæпп ластой, афтæ сæ тæккæ фындзы бын сау дæрæнтæй уæларвмæ фæтахти. Раззаг танчы æд адæм пиллон арт аныхъуырдта. Иннæ та фæуროмын нал бафæрæзта æмæ уый дæр скъуыды аирвæзт.

Полчъы гыбар-гыбургæнгæ уыртт-уыртт уад æвиппайды ферхæцыд...

Аматул фестад, фондзæхстон мæрайы хиконд цъасы ауагъта, ракетæйы мынæггæнгæ рухсмæ дзы тагъд-тагъд знаджырæм акастытæ кодта цæсткæсанæй. Фæстæмæ йæ райста, йæ лыстæныл æрбадт. Ницы йын у, къуылдым æм дзæбæх зындзæн. Лæппу йæ дзыпп асгæрста, тамако сдымынмæ хъавыд, фæлæ нæ бауæндыд. Спичкæйы рухс ыл комдзог куы рацæуа? Æдылы

кьоппа, ардæбон æй сдымын хъуыди. Цалынмæ ракетæ сыгъд, уæдмæ. Цæй, ницы кæны, иннæйы ссыгъдмæ бафæраздзæн..

О, æмæ йæ хъуыдытæ цæуыл фескъуыдысты?.. Æвиппайды цы уавæры смидæг сты дысон изæр. Дæу чи нæ уарзы, уый ахæм уавæры бахауæд..

Комæй быдырмæ æндæруылты фæндаг куы нæ уа, уæд куыдгæнгæ у? Хох нæ акъæртт кæндзынæ, айнæг къæдзæхты сæрты нæ атæррæст ласдзынæ æд танктæ, æд сармадзантæ, æд хæцæн æрмæг. Уыдис æрмæст иу амал – дæ хотыхты æхсарæй размæ гæрд дæхицæн фæндаг. Гъе, æмæ сапертæ æвæстиатæй февнæлдтой хид аразынмæ. Йе скомкоммæ къуылдым фæхстыл замманай тулдз бæлæстæ. Уыдон – фæлдахгæ æмæ могортыл æфтаугæ. Быцæутæ, цæджындзтæ аразгæ. Ставддæр бæлас не ссардзынæ, уыдон хидыхъусмæ тулгæ æмæ сæ дывæлдахæй – дæргъмæ, цæхгæрмæ – æвæргæ..

– Еуæ, еуæ, лæппутæ! 117-æм гвардионы цæргæстæ! – куысты сæргъы æрлæууыд полчыи командир булкъон Деремин йæхæдæг. – Нæ февнæлды – нæ ирвæзт! Нæ аккумуляторы – нæ амонд!..

Æбыхсон, æнæнцой лæг уыди Деремин. Цæхгæртæ дзураг. Уымæ гæсгæ йæ бирæтæ нæ уарзтой. Йæ афицер æмбæлттæй дæр, салдæттæй дæр. Фæсауонмæ-иу йæ фыдгой дæр акодтой. Суанг ма йыл алы æмбисæндтæ дæр мысыдысты. Чи зоны æмæ сæ хъуыста, чи зоны – нæ. Цыдæриддæр уыди, уæддæр йæ уаг нæ ивта. Чидæртæ, хорз æй чи зыдта, уыдон дзырдтой, йæхи æвдисгæ афтæ кæны, æнæуи ахæм нæу, зæрдæ йын хорз и, раст адæймаг у, зæгъгæ. Фæлæ уыцы ныхæстыл ничи æууæндыд; алчи дзы йæхи хызта, тынг дзы куыд тарстысты, уымæ гæсгæ. Æмæ чысыл раздæр амынддзинад куы радта, иууылдæр сапертæн æххуыс кæнынмæ, зæгъгæ, уæд полкъæй цæстыфаныкъуылдмæ фæсте ничиуал аздад.

Талынджы архайын æнцон кæм уыдаид. Ноджы уыйразмæйы уарынтæй фæсвæдты æдæрсгæ азмæлæнтæ нæ уыди æмæ – салдæттæм бакæсын!.. Цъыфæй нал зындысты, чи-иу йæ къах сæфтауын нал фæрæзта, кæмæн-иу йæ цырыхъхъ æлыгбын хъоргъы аздад. Лæг фыдæбонæн гуырды у, фæзæгъынц, фæлæ йæм хæсты быдыры цы фыдæбæттæ æрхауы, уыдон æгæр сты, æвæдза!..

Хиды кæройнаг могортæ срæмыгъды рæстæг æнæхъæнæй баззадысты æмæ уый дзæвгар фенцондæр кодта йæ аразджыты куыст. Æхсæвæй райсоммæ ацæттæ.

Аматул дәр ыл йә фыдабоны хай бакодта, кәй зәгъын әй хъауы. Әцәг цәмәдәр гәсгә йә зәрдә әнцәд нә уыди. Цыдәр әбәрәг, әнәууәнк хъуыдытә йын къәм бадын кодтой йе уәнджы. Сәрызонд сә дзәбәх нә ахста, фәлә-иу әй хатгай сә кәцыдәртә дисы бафтыдтой: «Ау, немыц сә мысты хуынкъ туманәй афтә тагъд ссардтой әмә сә сәртә бафснайыны мәт йедтәмә ницыуал мәт ис? Аматул ахәм фашистты нә зоны, әмә фәстәмә иу къәпп уәддәр ма фәкәной...»

Нә йә фәсайдта йә зәрдә. Раст цыма йе уәны каст. Куыдәр әрбон, афтә бәстә әвиппайды әрвнәрәгау ныккодта. Зәхх йә бындзарәй ныррызт, тыхджын гыбар-гыбур къәдзәхты сәрты араугә ацыд. Әфсәддонтә исдугмә джихауәй аздадысты, стәй сәхи аууон рәттәм акалдой. Тулдз цәджындзты әмә хъайванты сәстәгты сәрбихъуырой тахт, листәг хуыры, къәдзәх дурты әмә сармадзаны нәмгуыты әхситт – иууылдәр баиу сты...

Әрдз куы фегуыппәг, рыгвәлм куы әрбадт, фәздәг фәйнәрдәм куы фәцыд, уәд хәстонтә зәрдәдзәфтау куыннә фесты – хидән йә кой, йә хъәр дәр нал уыд.

– Ехх, нә фыдабәттә – дон хиды бынты... – айхъуыста Аматул салдәттәй кәйдәр цъәл хъәләс. Уыцы рәстәг фәндагыл дәләрдәм тындзгә әрцәйцыд полчты командир Деремин, йә фәдыл – батальоны хистәр майор Виляев. Булкъон цыдәр әгәр ракәнонхуыз фәкаст Аматулмә. Әмә әцәгдәр, әвиппайды дзыхъләуд фәкодта, комы нарәджы анәрыд йә бәзджын хъәләс:

– Уә бынәтты уә садзгә ныччынди, әви уәнгдзәфтә фестут?.. Сармадзанта – хидыхъусмә! Рәвдз, рәвдз!

Әфсәддон разамонәджы бардзырдыл дыууәтә дзурән нәй, әмә хъыпп-сыпп дәр ничиуал скодта, иууылдәр йе ‘ххәст кәныныл фесты. Фәлә уый уыди булкъоны әнәсрастгәнгә стыр рәдыд, Аматул дәр, иннә афицәртә дәр, стәй йә салдәттә дәр йә цәфыл нә бамбәрстой. Әмбаргә йә уый фәстә бакодтой. Сармадзанта, дзырд сын куыд уыди, афтә комы дымәгмә куы ратылдтой, уәд. Әнәрхъуыды бардзырд сәрәндәр әфсәддонты әхсанәй фәхъауын кодта иукъорды, фәндаджы былтыл, къәдзәхрәбынты пырхытәй баззайын кодта цалдәр әхсызгон хъәугә хотыхы...

Бынаёй фæцыд бæласы кьупп, ноджы æмæ та ноджыдæр. А-гъа, бастдзинад æвæрæг. Ёрбахæцца. Амагул йæхи сивæз-та, мæрайы кæроны сæрты йæм æркаст.

– Ам дæн. Уæлæмæ схиз.

Йæхиуыл фæдис кодта. Цæмæндæр æм дзырдта сусæгæй, афтæмæй та ардыгæй немцы бадæн бынатмæ версты æрдæгæй къаддæр нæй. Уый уæлдай змæлдтытæ кæнын тæссаг у: ракетæйы рухсмæ исты куы бафиппайой. Ёндæр дзургæ та... Фæлæ, æвæццæгæн, адæймаг сахуыр вайы, суанг хæстыл дæр, æмæ цы уæрдоны бада, уый зарæг кæны.

Нæтгæ, сым-сымгæнгæ схылди салдат фыдыздыхтытæ къабузтыл. Йæ фæсонтыл уыцы æфсæйнаг зырнæгæй къалиутæ рæдугæ, сыфтæртæ згъалгæ, лыстæг æрттиваг цъарджын тел йæ фæдыл ласгæ. Цалынмæ хызт, уæдмæ йæ мæсты хъуыр-хъуырай нæ банцад. Цыма йын уыдон аххос уыд.

Амагул ын аххуыс кодта йæ «хара-хураимæ» мæрамæ æрхи-зынæн.

– Куыд у фалæ?

– Кæм фалæ? – нæ йæ бамбæрста салдат. – Комы дымæджы?

– Комы дымæджы, уæдæ...

– Джиуынц. Ёнхъалмæ кæсынц. Тæрсын, рæстæг райсоммæ куы фехæла, уымæй. Дæле та æвзæр дымы...

Хæрдмæ скасти лейтенант. Гом царæй йæм æрзынди цалдæр стъалыйы.

– Мæ барометр хорзырдæм куы амонь.

Платон Силычæн иугæр йæ сым-сым ссыди, зæгъгæ, уæд уый зон, æмæ йын цыдæр фæхъыг, фæтæргай дæм æмæ дæ ныр чысыл рæстæг нæ бахъæудзæн, цалынмæ та фæстæмæ йæ чемы сбада, уæдмæ. Ацы хатт дæр та афтæ рауад. Салдат йæ телефон сæвæрдта, тел лейтенанты куыннæ хъыгдара архайгæйæ, афтæ йæ мæрайы къулы рæбынтæм бафидæрттæ кодта æмæ ацыд. Уæлдай ныхас дæр нал скодта. Ёрмæст ма загъта:

– Дзурдзынæн...

Иуыл æрыгон нал у Платон Силыч. Йæ ном æмæ фыды номæй дæр æй уымæн хонынц кæстæр салдаттæ. Цæудзæни йыл иу-авд æмæ дыууиссæдз азы. Фæлæ нырма сæрæн у. Рогвад.

Иунæгæй та баззад Амагул. Дæс, фылдæр-фылдæр фынддæс минуты фæстæ хъуамæ æрбадзура Силыч, базона, куыд кусы телефон. Уæдмæ та уал ын у æнцад бадгæ.

Бынаты цыма ләппутә цы ми кәнынц? Зелимхан та афонмә цәхәртә калы, йә цыбырхъуыр, ставд ныхас нә уадзы: «Цәй, кәм и ныр нә стратег? Дысон нын сыгъдәг Архимедәй... Архимед загъон... сыгъдәг Брусиловәй куы агәпп ласта!.. Әрпълантә, әрфәндтә нын кодта!.. Ацы катлетгуыбынты амәттаг нә куы бакәна, уәд әй базондзыстәм!..» Йә сыхаг хъәуккаг у Зелимхан. Дзангуыбегкатай. Фыццаг аз нә хәцы, кәд Аматулау уый дәр бәтәрейы хистәр у, уәддәр. Әвәццәгән, әм уый хардзау кәсы, хистәр лейтенант уәвгәйә, уәлдәр кәй нәма схызт; «йә хъуымыз йә донгәмттәй кәмән кәлы», йәхи уый онгты нә уадзы. Әвдисгә йә нә кәны, фәлә Аматул куырм нәу: йе ‘мвәз әрләууа, уый йә сәрмә нә хәссы. Иубәстаг ма дзы хуыздәр цы уа! Чи та ма кәстәрыл йә арм фәдәры... Әви Аматул рәдигә кәны?.. Хәйрәг әй базонәд..

Әвәццәгән, уәле фәуазалдәр. Уымәл ихән ын йе уәнгтә әлвасын байдытта. Стъалытә куы сәхи амбәхсынц, куы та ногәй ракасынц – мигъы лыстәг фәскъәуттә сыл бацәуынц. Әцәг райсомырдам боныхәд ма аива?.. Стыр бәлләхы хабар уайд уый. Хуыцау бахизәд!.. Уәдә йә тәргайгәнаг әрдхорд Платон Силыч цы фәуыдаид? Мацы йыл әрцәуәд?..

Цыма уыма йә тыхст хъуыдытә фәхәццә сты – йә фарсмә телефоны дзинг фәцыд. Аматул фестәлфыд, хәтәл фелвәста. Йә зәрдәйыл мидагәй әхсызгон уылән куыд әрбаныдзәвыд, уый бәлвырд хатгәйә әгасәйдәр хъус фестиади Аматул.

– Әмбал лейтенант, – загъта хәтәл, – әфсәддон Апанасенко әрбахәццә бынатмә. Куыд хъуысы ныхас?

– Әз дән әвддәсәм. Ферох та дә и? – йә сәр ныттылдта Аматул: хуыцау әй нә федта аимә, фәнды йын дзур, фәнды ма, афтамай ма уәддәр тәргайттә кәны – Әвддәсәм. Бамбәрстай?

Хәтәл цыдәр хуырым хъус ныци, сым дәр дзы нал цыд. Цы кодта, әгәр тызмәгәй та йәм сдзырдта? Оу, мәнә йә хуыцау федта аимә. Бәргә, куы уайд ахәм хиуылхәцгә. Фәлә йә ирон туг... Йәхицәй ныфсәрмы әмә хәтәлы ныдздырдта:

– Хорз хъуысы, Силыч. Сызгәрин фест. Куыд у уым та?

Ләг уайтагъд йә хъустыл схәцыд. – Хорз у. Мәнә демә дзурынмә хъавынц. Дәттын хәтәл.

– Байрай, Брусилов, – хәтәлы ныззәланг кодта зонгә хәләс. А-а, Зелым, фыццаг бәтәрейы хицау. Куыннә фәразы әнә йе ‘лхыскъ ныхас.

– Зæрдзырай у... чызджыты æхсæн, – рæтгызт саламæн цæстуарзон арфæ.

– О, уыдзынæ куыннæ сымах хуызæттимæ... Лæг ма сæ йæ цæстæй уынгæ куы фæкæнид... Цæй куыд у? Дæ æрвон айдæн ницы ма ‘рцахста?

«Сымах хуызæттимæ...» Æмбары йæ Аматул, цы зæгъынмæ хъавы йæ иубæстаг уымæй. Кæд æй нæ фæндыд, уæддæр та йын схауди. Афтæ йæм кæсы, цыма йын йæ фæндаг æдзух Аматул æхгæны.

– Иууылдæр хорз, фæлæ ма зæгъ: Дженалдыхъоитæ цы баисты? Сæ арсдзуаны кой кæнын. Æгæр нæ фæстиат кæнынц? Сырдскъæрджытæ фæрсынц, цæмæ, дам, ма у каст, тагъд куы ‘рбавон уыдзæн?

– Зæгъ сын, ма тыхсæнт. Сæ уаргъыбæхтæн ма, зæгъ, нæмыг адарой, стæй се ‘рчъидзабыртæн сæ фæсал айвой. Æниу их æрбацæуы, уый нæ уынынц? Цалынмæ æркæла, уæдмæ хæдзарæй змæлæн ис? Ахæм рæстæг хорз хицау йæ куыдзы куы нæ рауадзæн æддæмæ...

– Гъемæ хорз. Æз сæм æй фæхæццæ кæндзынæн.

Дженалдыхъоитæ – афтæ хуыдтой сармадзанти, æрчъидзабырты фæсал айвын – зæронд фæндагмæ сæ стулын, их цалынмæ æркæла – уый та ома, немыц цалынмæ хидыл ралæууой, уæдмæ змæлæн нæй. Уыцы фæсномыг æвзагыл дзурыныл ныхасгонд сты æмæ йын халæн нæй, кæд сын Зельимимæ сæ ныхасчи бамбара, ам ахæмæй ничи разындаид, уæддæр.

Аматул телефоны хатæл йæ бынаты æрæвæрдта, сыстад, мæрайы кæроны сæрты биноклæй къуылдымырдæм акаст. Талынджы цы федтаид, æмæ æнхъæлмæ кæсын байдыдта ракетæйы стахтмæ. Фæсхъустæ æмæ къæбутæй дзæбæх æмбæрста, дымгæ куыд фæуазалдæр, куыд фæумæлдæр, уый. Æнæмæнг уардзæн. Уæлæ стъалытæ дæр стæмæй-стæмдæр кæнынц арвыл. Цыма ма цас и боныцъæхтæм?.. Гъа-гъа, мæнæ ракета дæр. Фæндзæм æрдæг... Йæ сахат ма ныллæууæд... Нæ, йæ цъыкк-цъыкк цæуы. Цалынмæ æдде рухс у, уæдмæ тамако куы сдымид... Æллах-æллах, куыд бафæрæзта уыйбæрц, йæ фæсхъустæ куы ныррæсыдысты тамакойы фыдæй... Зæрдæйыл куыд æмбæлы. Гъер-ри, хæстон лæджы цин – тамако... Йæ рæвдауæг дæр, йæ хъæлдзæггæнæг дæр, йæ ныфсæвæрæг дæр...

Аматул фæздæджы пихлæйттæ армытæппæнæй азмæста, цыма

йæ исчи бафиппайдтаид уырдыгæй-уырдаем... Биноклæй та акаст доны сæрты.

Горæтгонд æнцад хуыссы тъæпæн къуылдымы рагъыл. Ныгъуылы æхсæвы тары. Иу рухсы цъыртт никуыцæй цæуы. Иу цъыззытт никуыцæй хъуысы. Æрмæст æвиппайды куы иу ранæй, куы иннæ ранæй мæйдары сфардæг ваййы цæхæрфæд уадзгæ ракетæ, йæ мæрдонхуыз зыр-зыргæнаг рухсæй фæйнæрдæм ахæцы æхсæвы талынг пæлæзыл. Гæзæмæ фæзынын кæны къуылдымы сау æндæрг, тохынаты «хъабахъы хъилтæ», донцъирæны къæбулæг сæр, пирæнæнгæс дурын цыргъцъупп хæдзæрттæ, доны дыууæ æвзист таджы уæрæх æрхы, бæрзонд хæхты рагъ сæ акомкоммæ... Рæстæгæй-рæстæгмæ алы рæттæй, хъæхъхъаг куитау, срайынц нæмыгзгъалæнтæ. Æмæ та бæстæ ныссабыр ваййы. Æгæр сабыр. Адæймаджы уæнджы мигъ кæмæй бады, ахæм сабыр. Сайаг сабыр...

Ахæм заман æвиппайды æрбайхъуысы базырты тъæпп-тъæпп æмæ цъиах-цъиах. Дынджыр сау цъиуæй бацæуæнтæ нал ваййы йæ алыварс. Уайтагъд фæфиппайынц, мæрайы æцæгæлон чидæр кæй æмбæхсы, ныппæррæстытæ ласынц æмæ сæхи иннæ бæлæстæм айсынц. Æдас нæу Аматаул ацы «саударæг» мæргътæй. Фыдбылызы хос йедтæмæ йын ницы сты, бæргæ. Фæлæ сын цы бакæна?

Телефон сдзинг-дзинг кодта. Аматаул ыл йæхи андзæрста.

– Цымыти? Цы фæдæ? – айхъуыста хæтæлы.

– Зыпп ласын.

– Фынай ма бау, æндæр...

– О, фынай кæнынмæ куы рацыдтæн... Исты ног хабар, Зелым? Дженалдыхъоитæ...

– Рындзытæ бацахстой.... – йæ ныхас ын айста Зелым. – Мах равдз стæм. Скъæрджитæ райдайæнт, уый йедтæмæ арс нæ аирвæздзæн.

– Фæндзæм кæм и, цы зæгъы? Ницы аивта «цуаны» фæндтæй?

– Цы ма зæгъа... Дæ сармадзантæй дын дыууæ ныффу кæнын кодта æд адæм æмæ ныр йæ хуыккомы йæ дзæмбы стæры...

– С-с... Цытæ дзуры! – йæ дзых ын ахгæдта Аматаул. – Уый дæ куы фехъусид...

– Æмæ нæ чи ‘мбары? Цæмæй тæрсыс?.. О хæдагай, ивд ницы цæуы. Фæрсы, цæттæ дæ?

– Мæн цы цæттæ хъæуы... Мæ арвайдæн мæ риуыл. Кърандас

сисдзынæн æмæ – картæйыл нысан кæнгæ! Æвдæм та куыд у?

– Æвдæм фæндзæм нæу. Уымæй цы зæгъыс, уый зæгъ!.. Цæй, хорз уал байрай, Цымыти.

Хæтæлы цыдæр фæкъæпп кодта æмæ фæхъус. Амадул та иунагæй аздад. Йæ сагъæстимæ, йæ мæт, йæ катайттимæ. Кайагагæй йæм чысыл нæй, æвæдза, ахсæв. Знон æй бар-æнабары дæр йе ‘рагъмæ цы стыр бæрн сæргъæвын бахъуыд, уый уæзыл, цас дарддæр, уыйас тынгдæр æнцайы. Булкъон Деремин сæм куы фæсидти йæхимæ, къæдзæхрæбын ын кæттаг æмбæрзæнæй цы командæгæнæн пункт ацарæзтой, уырдаæм, уæдзы уымæй, Амадулæй, лæгдæр афицертæ æрбалæууыд йæ фарсмæ. Лейтенанттæ. Хистæр лейтенанттæ. Капитантæ. Майортæ... Куыд кæнæм, зæгъгæ, уыцы фарстмæ иууылдæр сæ къæхты бынмæ ныккастысты. Арф хъуыдыты аныгъуылдысты. Исдугмæ командæгæнæн пункт фегуыппæг.

Булкъон йæ къуыбыр, фæтæн ныхы хидтæ къухмæрзæнæй ныссæрфта, йæ дæлбар афицертыл йæ цæст ахаста æмæ æнæхъæлæджы загъта:

– Сахат уын дæттын ахъуыдыйæн. Уый фæстæ алчи йæ фæндонимæ – фæстаæмæ ардæм! Цæут.

Полкъ æвиппайды цы къуырццæвæны бахауд, ууыл куыннæ сагъæс кодтаид Амадул. Цы æрхъуыды чындауа, æцæг? Цы æгъдауæй аирвæзтауа ацы æнæхайыры дурын къæппæгæй? Афтамæ сахсæнтæ бафтаугæ уыздæн æмбойны!.. Иуырдаæм дæр дын фездыхсæн мауал уæд... Хæххон лæг бæргæ у йæхæдæг, кæмттыл, къæдзæхтыл, æфцгуытыл ахуыр...

Ау, мацы мадзал ссара?..

Гъæтт, мардзæ, ирон, исты хос!.. Йæ къæхтæ йæ рахастой зæронд, лæбырдтытæ фæндагмæ, – чысыл уæлдæртты базила хидмæ. Бæрзонд, æрхуыцъар нæзы бæласы аууон æрлæууыд. Комы хъæлæсæй йæм армьдзыхъмæ кæсæгау зынди знаджы фидар – къуылдым. Æвæджиауы ран уайд ай ныццæфта кæнынæн. Сармадзантæ стул æмæ уынгæ-уыныны рыпп кæн. Нæ, ахæм фæндæн йæ къæдзылыл судзгæ къодæхтæ баст и. Хъавæгæй æвзидæг куы фæраздæр уа. Иу хатт уал фæраздæр. Нæ, уый ницы. Æндæр цыдæр хъæуы. Знаджы хинтæ йæхи сæрыл куыд æртыхсой. Гъе æцæг – цы? Цы...

Ту-у-фитт... – йæ тæккæ хъусы фæрсты фæсыффытт ласта нæмыг, нæзыбæласы лыстæг хихтæ йæ къæхты бынмæ æрæзгъæл-

дысты. Цъиутæ æваст сæ зарынай куыд фæхъус сты, куыд ныппæррæстытæ ластой, уый ма ацахста Амагул æмæ йæхи фæндагæрон дуры фæстæмæ баппæрста. Афоныл! Иннæ нæмыг фæхаста дуры тигъ – лыстæг муртæ йæ бæрзæйыл æркалдысты, сыгъд рыджы тæф былтыл ауад. Снайпер... Стæй цыма иу нæу... Гъы, уый хъуаг ма уыди æмæ æдылы мард нæ акодта. Æгас полчъы цæстыты раз. Исты зæрдæмæдзæугæ фæндыл ныллæууыны, адæмы нывæн исты мадзал ссарыны бæсты æдылы мард...

Æрæджиауы тарст хъуыдытæм лæппуйы сурхид акалд. Фæсмойнаг нæ кодта, æзæдза!.. Йе 'нæххæстгонд фæндтæ, æрдæгæууылд мадзæлттæ... Иу зонды хос ын æгъгъæд куыннæ фæци, нæ фæлæ... Дуры фæстæйæ хъавгæ ахъахъхъæдта размæ. Снайпер ма йæм топпы кæсæнай кæй каст, уый æмбæрста æмæ йæм рохст, æнæсæрфат хъæбатырдзинад æвдисыны зонд нал уыди. Дæле, фæндаджы фæйнафæрсты, немыцы цæст кæдæм не 'ххæссыд, уым æдæрсгæ рацу-бацу кодтой йе 'мбæлттæ. Бæлæсты бынай калди фæздæг. Салдæттæ сæхи артмæ тавтой, тамако дымдтой, æнхъæлмæ кастысты аходæнмæ. Кæм астæуæй, кæм фæсвæдты, кæм дзыгуыртæй, кæм хибæрттæй лæууыдысты танктæ, хæдтулгæ æмæ æнæуи сармадзанта, машинæтæ, цыппæрдзæлхыг æфсæддон уæрдæттæ æнæифтыгъд бæхтимæ. Сæ иувæрсты йæ арф, зылын-мылын нучы гуылф кодта комы дон. Хæлд хиды бын дурджын къаннаг сакъадахгондыл йæ иу фарсыл фæлдæхтæй лæууыди сæ танк, чысыл æддæдæр донæй зынд йæ æндон мæсыджы ных саст сармадзанимæ. Иннæ танк нал ссардтой, – æвæццагæн, йæ пырхæнтæ доны бын фесты.

Амагулæн йæ зæрдыл æрбалæууыд, се 'мбæлтты танкæй æддæмæ куыд хастой, уый. Хорз æмæ хиды бынмæ иугæйттæй æдæрсгæ ныххизæн уыди, знаджы нæмгуытæ йæм не 'ххæссыдысты. Æртæйы дæр иу ингæны бавæрдтой чысыл уæлдæр нæзы бæлæсты бын, тæккæ фæндаджы был...

Амагул командæгæнæн пунктмæ куы цыди, уæд йæ фæсон-æрхæджы дæр нæ уыд, ныхасы бар æм æрхаудзæн, уый. Бадт æмæ хъуыста, фыццаг аз чи нæ хæцыди, куыд акæнынц, хæсты йæ сæфтджытæ чи рафтыдта, уыцы фендджын, фæлтæрд афицертæм. Æппæтæй хуыздæр æм фæкаст сæ батальоны командир Виляевы хъуыды, йæхи фæндоны халдих. Цыдæриддæр хъæдæрмæг хъæуы, уый æрцæттæ кæн æмæ куысты, архайды уынаер сарæх кæн. Фæрæтты къупп-къупп, хырхыты реуа-зард,

куыд хъуыса дардмæ. Немыц ницы змæлдзысты. Æнхъæлмæ кæсдзысты, цалынмæ хид «æххæстæй арæзт фæуа», уæдмæ. Стæй та йæ зноны хуызæн уыциу рыппæн фæйнæрдæм фæхæсдзысты. Æцæг ацы хатт уый уыдзæн дзæгъæл рыпп. Дзæгъæл уыдонæн. Махæн та не ‘хсызгон сараздзысты: сæ сармадзантæ кæцæйты æхсынц, уый бæлвырдæй базондзыстæм. Куыддæр æрбабон уа, афтæ нæ хæдтулгæ сармадзантæ æмкалд ныккæндзысты, рагацау уæлæ зæронд фæндагыл цы рындзытæ бацахсой, уырдыгæй. Сæ рыппытæ æххæст рæстдзæвин цæмай уой, уый тыххæй та... Далæ лæгъзы, доны былты арæнхъ иу-къорд бæрзонд бæласы æмæ уыдонæй искæцыйыл бабаддзæн не ‘хст растгæнæг – йæ «æрвон айдæнимæ».

Булкьон сыстад ставд хъæды лыггагæй. Исдугмæ хъуыдыхуызæй æдзынæг каст Виляевмæ, цыма афтæ зæгъынмæ хъавыд: «Дзур, Виляев, сызгъæрин фест...» Æрæджиаугомау загъта:

– Капитан Виляевы фæндон æвзæр нæу. Ууыл æрлаудзыстæм. Æцæг ма йæ цыма фæбиноныгдæр, фæбæстондæртæ кæнын хъæуы... Чи цы зæгъдзæн? – Аматулмæ фæкомкоммæ. – Дæумæ æппын ницы хъуыды ис, лейтенант Хæсийы-фырт? Цыма махæй дæр нæ дæ, уый бадт куы скодтай.

Аматул æмраст алаууыд.

– Хатыр, æмбал булкьон... – срацыгъта сонтæй. – Ме ‘дылы зондимæ, зæгъын...

– Скал сæ, – йæ цæстытæ узал æрттывд фæкодтой Дереминæн. – Уæд та сызгъæринтæ скауд дæ дзыхæй...

– Мæнмæ дæр капитан Виляевы фæндоны хуызæн уыди, æмбал булкьон...

Афицертæ ныххудтысты. Чидæр афтæ бакодта:

– Цæттæ хъуыддагыл æвзæр не ‘схæцыд сынæгæй!.. И?

– Сбад, лейтенант, – йе уæнгтæ кæмай азгъæлдысты, ахæм хъæлæсы хаттæй загъта Деремин. Йæ цæсгом сырх хъулеттæ аци адæргæй, æнæхъуаджы мысæггаг уайдзæфты бын æй кæй фæкодтой, уымæй. Цы фæуыдаид, уый нал зыдта, æрмæст ма йæм кæцæйдæр йæ хуылфæй дзырдæуыд: «Ма сбад! Ма сбад! Цæрæнбонтæм худинаг... Æгуыдзæджы, ницæйаджы ном дыл баззайдзæн! Далæ Зелыммæ нæ кæсыс, куыд дыл худы, былысчыл худт?.. Фæкъæйных кæн дæхи æмæ зæгъ исты!..»

– Æмбал булкьон, иу фиппаинаг... – ныфсджынаг бакаст Дереминæ, йæ къух ыл куы ауигъа, уый тæссæй тагъд-тагъд

райдытта: – Хæдтулгæ сармадзантай, кæй зæгъын æй хъæуы, æдасдæр у... чи дзы баддзæн, уыдонæн. Фæлæ сæ уынæр та? Уадиæгæн фæхъæр уыдзысты æмæ... Хиды хал куы ахæрой? Æнæуи сармадзантай хуыздæр нæ уайд?.. Зæгъдзыстут: æмæ адæм та? Хиды алыварс, знаг кæй фæивгъуыйа, иу ахæм гæппæл куы не ссардзынæ?.. Æз дзы азылдтытæ кодтон æцæгдæр æрæджы, æмæ чысыл ма бахъæуа нæмыг ма ахæрон... Снайпертæ... Цы зæгъынмæ хъавын: далæ хиды бын танк. Нæхи танк. Цы бакæнæм, не ‘гæсты уды бæсты фæцæуæд. Фæлæ у замманай фæздæджы хос. Бандзарæм ыл æмæ знаджы æрбакæсæнтæ æрæхгæнæм. Науæд... – Амадул азылди, æрдæбон ыл чи ныххурт, уыдонырæм. – Зонут æй уæхæдæг, науæд та цы уыздæн... Бæрцбарстæй æхсы.

Йæ уæлæфтау бæласы къуыдырыл æппæрт, йæ цинел, йæ хъусджын худ йæ уæлæ, афтæмæй стыр дурыл картайы уæлхъус æнцæд лæууыди Деремин, æдзынæг каст æрыгон афицермæ. Чысыл раздæры зæрдæйы ахастæй йæм ницыуал аздад. Уый бæрæг уыд йæ тызмæгхуыз цæсгомыл.

– Фæдæ дзырд?

Амадул та æмраст слæууыд æмæ йæ ныхас фæци:

– Æмбал булкъон, мæ бæтæрейы иу сармадзан йедтæмæ нал баззад. Фæлæ... Ацы фæндыл куы сразы уат, мыййаг, уæд курын, æмæ мæн дæлæмæ, бæласы цъупмæ, арвитут. Хъавд бæлвырдгæнæгæй. Æз фæдæн...

Телефоны дзинг-дзинг фæцыд. Амадул хætæлмæ фæлæбурдта.

– Цымыти?

– Цымыти, Заманхъул.

– Рæвдз лæуу. Фæцæуынц чындзхонтæ.

– Дунейы фарн сæ рахиз фарс. Гъæ, Уастырджи, рæствæндаг сæ фæкæ!

Хидырдыгæй æрбайхъуысти танкты æмæ хæдтулгæ сармадзанти моторты тыр-тыр. Уынæр кодта тыхджынай-тыхджындæр. Адæймагмæ афтæ касти, цыма комы дымæгмæ ралæгæрдынц. Амадул фестад, мæрайы къулы сæрты йæ цæстытæ къуылдымы ныццафта.

Æгуыппæгæй лæууыди горæт. Иу рухсы цъыртт дзы нæ фертывта, иу цъыззытт дзы нæ хъуысти. Йæ зæрдæ бамагуыр лæппуйæн. Ау, асайын нæ бакуымдта знаг?! Не «сдзурдзысты» йæ сармадзанта? Уæд сæ бирæ фæндтæ...

Йæ хъуыды фескъуыццаг. Уæларвмæ æмпъæгъгъæтт нылластой ракетæтæ, стæй цыма зæхх йæ астæуыл аскъуыд – бæстæ ныннæрыд тыхджын гуыппытæй. Лæппу кърандас фелвæста, дзыппыдаргæ цырагъ ссыгъта æмæ – иу каст горæтырдæм, иннæ каст – картæмæ... Куыд рабæрæг, афтæмæй къуылдымы ныхыл æвæрд уыди фондз стыр сармадзаны. Æртæ – бæрзонд тохынаты алыварс, дыууæ та – донцъираны фæстæ. Астæуæй дурын хæдзæртты фæсчъылдымæй æхстой ставд минæзгъалæнтæ. Иу рухсы ферттывд дæр нæ аирвæзт Амадулæй, кæд немыц хидыл æмкалд ныккодтой æмæ гуыпп-гæрах æмтгæй бирæ нæ ахаста, уæддæр.

Куыд æвиппайды ныннæрыд бæстæ, афтæ æвиппайды та фæхъус. Амадул фæлладхуызæй лыстæнуаты йæхи æруагъта, къулыл йæ сæр банцой кодта æмæ исдугмæ афтæ бадгæ афæстиат. Йæ хъустæ сæ зарынæй нæма банцадысты. Афтæ йæм каст, цыма сæ бæмбæджытæ тъыст и. Уæлæмæ сыстын æм нал цыд. Цыдæр стыр æхсызгондзинады хъарм уылæн ахъардта уæнгты, удæнцойдæттæг монцæй æмбæлди зардæйыл. Афтæ ма вæййы, лæг йæ даргъ æмæ зын уæлхох фæндаджы фæстæ йæ стыр уаргъ йæ ‘ккойæ куы æриси, уæд...

АРВИСТОН

ЦИТАТАТÆТÆ

* * *

Левадæ-Центры бæрæггæнæнтæм гæсгæ, бынтон куы смæгуыр уой, уымæй тæрсынц уæрæсейæгтæн сæ 42 проценты. Æгуыстæй баззайынæй та – 36 проценты. Фæстаг дыууæ азы мæгуырты нымæц схызти 12 милуанæй 20 милуанмæ, ома уæрæсейæгтæн сæ 14 проценты сты мæгуыртæ. Алы æвдæм уæрæсейаг дæр йæ къухтæм кæны æмхасæнтæ, цæры тыхтæ-амæлттæй.

Собеседник, 2015, № 50

* * *

Махæн нæ демократи хаттæй-хатт рахизы клептократимæ (даджыты хицаудзинадмæ)... Чубайс, худæджы ном кæмæн ис, уыцы «Нано»-йы корпоративы куы дзырдта, уæд цыма адæмæй барæй хынджылæг кæны, уыйау рауади йæ ныхас. Æмæ, æваст цы эпиграммæ фæзынд, ууыл адæймаг хъуамæ куыннæ сразы уа:

*Хоть плачь, хоть тупо улыбайся,
Но совпадения странны.
Чем больше денег у Чубайса,
Тем меньше денег у страны.*

Адæм куы смæгуыр уой, уæд уый паддзахадæн тæссаг у. Уыйбæрц газы æмæ нефты гуырдæнтæ цы бæстæйы ис, уым адæм хъуамæ мæгуыр цæрдтытæ ма кæной. (...) Уæ зæрдыл ма æрлæууын кæнут 91-æм аз! Хорзæй кæмæн цы ‘рхаста уый? Рацарæзтыл, ССР Цæдис фехалыныл, приватизацийыл зæрдиагæй чи куыста, уыдон мыггæгтæ ма кæрæдзи бынмæ ныффыссут, цыма дис нæ кæниккат. Бирæтæ дзы фæсарæнтæм афардæг сты, сæ цот дæр сты уым. Цыма реформæтæ, Уæрæсейы чи цæры, уыдон тыххæй нæ кодтой, фæлæ фæсарæнтæм чи адымдта, уыдон тыххæй. Афтæ мæм кæсы, цыма ныртæккæйы æнахъинон митæ дæр кæнынц, йæ зæрды нæхи бæстæйы цæрын кæмæн нæй, фæлæ адæммæ йæ хъус чи дары, уыдон. Æз не ‘мбарын, бæстæ фидар

кæныныл чи нæ кусы, фæлæ йын йæ мулк хæлæттаг чи кæны, уыдонмæ хицауад либералон цæстæй цæмæн кæсы, уый.

Юрий Поляков
АиФ, 2016, № 3

ÆМБИСÆНДТÆ

Хуыцау ис алы ран дæр

Нанан уыди рæсугъд æмæ хуымæтæг адæймаг. Йæ иунæг ахуыргæнинаджы дæр æппындæр ницæуыл ахуыр кодта. Зарыд зæрдæбынæй, йæ ахуыргæнинаг та йын хъыргæ кодта, стæй йын цагъта фæндырæй.

Иухатт Нанан балцы ацыди. Аравийы алы рæтты фæзылди, стæй Меккæмæ бахæццæ. Уым ис Чабæйы табуйаг сау дур. Изæрæй Нанан скуывта æмæ, мæ фæллад суадзон, зæгъгæ, æрхуыссydi. Уалынмæ йæм бацыдысты табуйаг дур хъахъхъæнджытæ æмæ йын загътой, ды куыд бакодтай, афтæ, дам, нæ фæтчы:

– Ды æрбацыдтæ Индийæ, уым та адæм æгъдауыл хæст сты. Схуыссыдтæ, дæ къæхтæ нæ сыгъдæг дурырдæм, афтæмæй. Уый мах динмæ гæсгæ æнаив ми у. Махæн ацы дур Хуыцауы хуызæн у, йæ мидæг Хуыцау ис.

Уæд сын Нанан афтæ. Сымах дзурут, ацы дуры мидæг Хуыцау ис, зæгъгæ, фæлæ мæ Хуыцау ницæй мидæг ис. Уымæ гæсгæ мæ къæхтæ чердæмфанды куы аздахон, уæддæр Хуыцау уым уызæни.

Уарзон фырт

Иухатт иу мады бафарстой, дæ фыртгæй фылдæр кæцыйы уарзыс, зæгъгæ. Мад мидбылты бахудт æмæ загъта:

– Мады зæрдæйæн æмбал нæй. Мæ уарзондæр фырт у, мæ уд æвгъау кæмæн нæ кæнын, уый. Уый та у мæ рынчын фырт, куы сдзæбæх уайд, уæд мын уый дунейы хæзнадæр уайд. Ноджы мын æппæтæй зынаргъдæр сты:

Балцы чи ис, уый цалынмæ не ‘рбздæха уæдмæ;

Чи бафæллад, уый цалынмæ йæ фæллад не суадза, уæдмæ;
 Æххормаг чи у, уый цалынмæ нæ бафсæда, уæдмæ;
 Дойны чи у, уый цалынмæ йæ дойны не суадза, уæдмæ;
 Ахуыр чи кæны, уый цалынмæ йæ ахуыр нæ фæуа, уæдмæ;
 Дзаума кæуыл нæй, уый цалынмæ дзаума не скæна, уæдмæ;
 Æгуыст чи у, уый цалынмæ куыст не ссара, уæдмæ;
 Усгур чи у, уый цалынмæ ус нæ ракура, уæдмæ;
 Фыд дзы чи сси, уымæн цалынмæ йæ цот нæ байрæзой, уæдмæ;
 Дзырд чи радта, уый цалынмæ йæ дзырд нæ сæххæст кæна,
 уæдмæ;
 Хæс чи дары, уый цалынмæ йæ хæс нæ бафида, уæдмæ;
 Кæугæ чи кæны, уый цалынмæ йæ кæуынæй нæ банцайа,
 уæдмæ.
 Æмæ ма мад æнкъард хъæлæсæй бафтыдта:
 – Чи мæ ныууагъта, уый цалынмæ фæсмонтæнгæйæ не ‘рбаз-
 дæха, уæдмæ.

Хъæдуры къус

Боцкъайы чи цард, уыцы номдзыд философ Диоген иуахæ-
 мы кæйдæр хæдзары къæсæрыл хордта хъæдуры хъæрмхуышп.
 Уыцы хæринагæй асламдæр Афинты ницы уыд. Чи-иу æй хорд-
 та, уый нымад уыди магуырыл.

Иуафон Диогены рæзты æрбацæйцыди императоры ми-
 нистртæй иу æмæ дын æм дзуры:

– Ехх, Диоген, Диоген. Императорæн-иу йæ зæрдæ ис-
 тæмæйты куы алхæнис, уæд ныр аслам хъæдур нæ хæрис.

Диоген йæ хæрын фæуагъта, хъæздыг, æфсæст лæгмæ
 æнæрвæссонæй скаст æмæ загъта:

– Ехх, ме ‘фсымæр, ды хъæдур хæрын куы базыдтаис, уæд
 ныр императорæн фæсдзæуин æмæ дымысдæр нæ уаис...

Буддæ нæм æнхъæлмæ кæсы

Буддæ æрлæууыди Дзæнæты кулдуары цур. Цæмæй ардæм
 æрбахаудаид, уый тыххæй Буддæ куыста цæргæбонты.

Кулдуар байгом. Хъуысы музыка. Бæстæ уыди бæрæгбонхуыз,
 хъæлдзæг, уымæн æмæ-иу ардæм æрмæст искуы-иу адæймаг

схæццæ. Дуаргæстæ дуар байгом кодтой, рацыдысты Буддæйы размæ æмæ йæ хонынц мидæмæ:

– Схæццæ дæ? Рацу мидæмæ! Махæн æхсызгон у дæ уынд.

Фæлæ дуаргæстæ дисы бацыдысты. Буддæ уыдис æнкъард. Уый уыцы сахат йæхи удæнцойыл нæ тыхсти. Уымæн йæ зæрдæ рысти, йæ цардвæндагыл чи фæдзæгъæл, удхарæй чи марди, цы кæна, уый чи нæ зыдта, уыцы милуангай удтыл. Уыдон сты йе ‘ххуысхъуаг. Æмæ Буддæ загъта дуаргæстæн:

– Уæ хорзæхæй, сæхгæнут кулдуар! Мæ бон нæу мидæмæ бацæуын. Æз æнхъæлмæ кæсдзынæн, цалынмæ адæм иууылдæр бацæуой, уæдмæ. Чи зоны, уæдмæ бир-бирæ æнустæ рацæуа, фæлæ уæддæр лæудзынæн, æнхъæлмæ кæсдзынæн. Æз уынын милуангай æнкъард цæсгæмттæ, цæссыгтæй дзаг зæрдæтæ. Уыдон цин нукуы федтой, амонд се ‘мгæрæтты дæр нукуы ауад. Кулдуар сæхгæнут. Æз мидæмæ бацæудзынæн æппæты фæстæ.

Буддæ абон дæр лæууы Дзæнæты кулдуары æдде æмæ рухс кæны, рæстырдæм чи цæуы, уыдон фæндаг.

Аджын рæстдзинад

Уæ цот уæм куына хъусой æмæ сæхи фæнд куы тæрой, уæд-иу уæхицæн зæрдæтæ авæрут: суанг Хуыцауы бон дæр нæ уыд, кæй сфæлдыста, уыдон раст фæндагыл саразын.

Хуыцау арв æмæ зæхх куы сфæлдыста, уæд уый хæд фæстæ сфæлдыста Адам æмæ Евæйы. Æмæ Йæ фыццаг ныхæстæ уыдысты: «Ма кæн афтæ!»

– Цы ма кæнон? – бафарста Адам.

– Тобæгонд дыргъ ма хæр.

– Тобæгонд дыргъ? Æмæ нæм тобæгонд дыргъ и? Гъей, Евæ! Тобæгонд дыргъ нæм ис!

– Ма бахæр уыцы дыргъ, – загъта Хуыцау.

– Цæуылнæ?

– Уымæн æмæ æз дæ фыд дæн æмæ дын загътын: ма бахæр, – дзуапп радта Хуыцау æмæ йæхинымæры Йæхи фæрсы, Йæ хъуыдаг цæуылнæ ныууагъта, пылты куы сфæлдыста, уый фæстæ...

Цалдæр минуты куы рацыд, уæд Хуыцау федта, Йе сфæлдистæ адæймæгтæ дыргъ куыд хæрынц, уый...

– Загътон уын, ма хæрут фæткъуы, зæгъгæ?

– О, – дзуапп радта Адам.

– Уæдæ йæм цæмæн бавнæлдтат?
 – Нæ зонын, – загъта Евæ.
 – Мæнæ йæ ай райдыдта хæрын, – Евæмæ амонгæйæ сдзырдта Адам.

– Æз нæ уыдтæн! – цæхгæр ныллæууыдис Евæ.
 – Ды уыдтæ, ды. Ды йæ райдыдтай хæрын!
 – Нæ, æз нæ уыдтæн.

Хуыцау Адам æмæ Евæйы хъæр-хъæлæбайæ куы бафæллад, уæд сын тæрхон рахаста, цот уын фæзынæд, зæгъгæ.

Уæдæй ардæм ныййарджыты æмæ цоты загъд-замана нæ банцади. Фæлæ ацы хабарæй спайда кæнæн ис. Кæд дæ зонд æмæ дæ фæлтæрддзинад дæ сабитæн уарзонæй, рæдауæй лæвардтай, уыдон та дзы ницы райстой, уæд дæхи æгæр ма ‘фхæр. Кæд Хуыцауы бон не ссис Йæ сабиты нывыл сахуыр кæнын, уæд хъуамæ дæуæн дæ къухы куыд бафта ахæм ахс-джиаг хъуыддаг?

Фæранк

(Леонардо да Винчийы æмбисæндтæй)

– Нана! – тыхулæфтгæнгæ фæхъæр ласта лæппын маймули æмæ бæрзонд бæласы къалиумæ сгæпп кодта. – Ныртæккæ съл домбайыл амбæлдтæн. Цы рæсугъд у!

Мадæл маймули къалиутыл иуварс ахæцыд æмæ æркасти сырмæ. Уый æнхъæлмæ каст йæ амæддагмæ.

– Уый домбай нæу, фæлæ фæранк, – бамбарын ын кодта мадæл маймули. Йе ‘ддаг бакастмæ ма йын дзæбæхдæр æркæс.

– Ахæм диссаджы рæсугъд ма уа! Кæс æмæ йæм кæс! – фæхъæр та ласта лæппын маймули. – Цыма йыл сау дидинджытæ æрзади.

Æмæ, æцæг, дардæй кæсгæйæ афтæ зынди, цыма хурсыгъд кæрдæджыты астæу пух дидинджытæ æрзади.

– Фæранк зоны, диссаджы уыннджын кæй у, уый æмæ йæ фидауцы фæрцы йæхимæ сайы иннæ цæраггойты, – дзырдта дарддæр мадæл маймули. – Чи йæ нæ зоны, уыдон, йæ рæсугъд бакастыл дис кæнгæйæ, йæ фæдыл цæуын байдайынц æмæ афтæмæй тугдзыхы дзæмбытæм бахауынц. Фидауц дæр хаттæй-хатт фыдракæндтæн ахъаз фæвæййы.

АНЕКДОТТÆ

* * *

Иу усæн йæ лæг балцы ацыди. Изæрæй ус йæ хæдзармæ æрбахуыдта æртæ нæлгоймаджы. Бадынц дзаджджын фынджы уæлхъус, нуазынц. Уалынджы дуары дзæнгæрæджы хъæр райхъуысти. Ус фæтарсти, уæдæ цы уыдаид. Лæгты балкъонмæ атардта. Уым сæ афтид голджыты ныббырын кодта. Голджыты кæмттæ бабаста. Уæдмæ лæг дæр æрбахызти. Цай бацымдта, стæй тамако дымынмæ балкъонмæ фæраст. Къулрæбын æртæ дзаг голладжы куы ауыдта, уæд йæ усмæ хъæр кæны:

– Ацы голджытæ та ам кæцæй фегуырдысты?

– Уыдон мæ мад хъæуæй сæрвыста!

Лæг голджытæй иуы йæ къахæй бакъуырда.

– Бе-е-е-е! – райхъуысти голлагæй.

– Иттæг хорз, фысы фыдæй физонджытæ кæндзыстæм зымæджы.

Дыккаг голлаг дæр бакъуырда йæ къахы фындзæй.

– Хъох-хъох!

– Хуыйы фыд дæр æвзæр нæу: бахус æй кæндзыстæм зымæгмæ.

Лæг æртыккаг голлаг дæр бацафта йæ къахæй. Уынар дзы нæ хъуысы. Ноджы йæ тынгдæр батъæпп ласта. Æмæ дын голлагæй куы райхъуысид:

– Фæлдурæджджын! Ау, æппын ницы ‘мбарыс? Иугæр голлагæй ницы хъуысы, уæд дзы картоф и, картоф!

* * *

Æхцатæ, мæ къонатæ. Тынг уæ мысын, æхсæв фынай дæр нал кæнын. Дзырд уын дæттын: балхæндзынæн уын дзыхъхъын-ног чыссæ. Кæд уæ фæнды, уæд уæ хæстæджыты дæр æрбахонут Европайæ кæнæ Америкæйæ – æхсызгон мын уыздæни сæ уынд. Суазæг уæ кæндзынæн, радау фысым куыд вæййы, афтæ.

* * *

Цæмай бирæ фæцæрай, уый тыххæй талф-тулф митæ къаддæр кæнын хъæуы. Уый бирæ азты дæргъы иртасæн куыстыты бындурыл рабæрæг кодтой уæртджынхæфсытæ.

* * *

Нæлгоймаг рахызт афтекай. Йæ фæдыл тыхулафтгæнгæ разгъордта уæйгæнæг:

– Хорз лæг, ды ныртæккæ кальцийы глюконат балхæдтай. Æри йæ фæстæмæ.

– Цæмæн?

– Рæдыдæй дын цианийы калий радтон.

– Æмæ йæ куы банызтон.

– Уæдæ ма мын тагъддæр æхсæрдæс капеччы бафид!

* * *

Карл Марксы æнгæс чи уыд, ахæм кæртмæрзæг зæронд лæгмæ оргæнты кусджытæ басидтысты æмæ йын загътой, æвæстиатæй дæ боцъо адас, зæгъгæ.

– Хорз, мæ боцъо адасдзынæн, – дзуапп радта кæртмæрзæг, – фæлæ мæ зонд та кæм бамбæхсон?

* * *

Василисæ Премудрая чындзы ацыд Æдылы Иванмæ æмæ ссис Æдылы Василисæ.

* * *

– Не фсин, æрыхъуыстон, кæимæдæр, дам, хæтыс!

– Уый гæды ныхас у!

– Цавæрдæр итайлагимæ, дам!

– Уый та бынтон гæды ныхас у!

* * *

104-аздзыд дзуттаг лæг мæлыны къахыл ныллæууыд. Йæ 108-аздзыд хæлар æм рынчынфæрсæг бацыди, фæрсы йæ:

– Цæй, куыд дæ?

– Тынг æвзæр у мæ хъуыддаг, Изя. Хуыцау мæ тагъд йæхимæ акæндзæн, æвæццæгæн.

– Гъемæ дæ мыййаг куы фæрса, Изя куыд у, зæгъгæ, уæд ын-иу бамбарын кæн, æппындæр æй, зæгъ, нæ зонын, мæ цасты каронæй дæр æй, зæгъ, никуы федтон.

* * *

Зæронд усæн йæ фырты фыртыл цæуы цыппар азы. Ус

лæппуыйæн радзырдта, Йесо Чырыстийы куыд байтыгътой, уый: зæгæлæй йæ бафидар кодтой дзуармæ, фæлæ Чырысти райгас æмæ арвмæ атахти.

– Болтытæй йæ бафидар кæнын хъуыд. Уæд дзуарæй йæхи ратоннын нæ бафæрæзтаид, – загъта саби.

* * *

Иу лæг афтекмæ бацыд æмæ фæрсы:

– Рæмпæгæн уæм цы хос ис?

Афтечи кусæг ын загъта, нафталины гагатæ нæм ис, зæгъгæ.

Лæг дзы иу къопп райста.

Дыккаг бон та фæзынд æмæ дзуры афтечи кусæгмæ:

– Фондзыссæдз къоппы мын раттут.

– Уыйбæрц дæ цæмæн хъæуы?

– Рæмпæджытыл ацы гагатæ фехсын, фæлæ сæ алы хатт нæ акъуырын.

АЛЫХУЫЗОН ХАБÆРТТÆ

Цыртдзæвæн хуыйæн

Польшайы, Седлец, зæгъгæ, уыцы хъæуы сæвæрдтой цыртдзæвæн хуыйæн. Конд у сусхъæдай, йæ уæз – æртæ тоннайы æмæ æрдæг. Ацы хъæуы хуытæ дарыны куыст кæнынц 600 хæдзарады, ома цæрджытæн сæ 80 проценты. Хуыйы нымайынц сæ дарæгыл.

Кæфхъуындарыл – бæхбадт

Ацы хабар æрцыд, австралийаг горæт Каирнсы цæгатварс цы кемпинг ис, уым. Егъау кæфхъуындар бабырста кемпингмæ æмæ фæлæбурдта 34-аздыд лæгмæ. Уый йæ цардæмбал æмæ сабиимæ ам уагъта йæ фæллад. Кæфхъуындар æй цатырæй раласта æмæ йæ ахæрхæр кодта донмæ. Ауыдта сæ, сыхаг цатыры йæ фæллад чи уагъта, ахæм 60-аздыд сылгоймаг. Уый багæппласта кæфхъуындары рагъмæ æмæ йыл бæхбадт акодта. Кæфхъуындар цæмæй хæйрæг уыд, лæджы феуæгъд кодта, фæлæ сылгоймаджы йæ цонгæй ацахста æмæ йæ донмæ фæцæйласта.

Сылгоймаджы амондæн кемпинджы иу лæгмæ топп разынд æмæ кæфхъуындары амардта. Сылгоймагæн йæ цонг саст разынди, лæгæн та – йæ цонг æмæ йæ къах.

Клеопатрæйы тыххæй

Клеопатрæйæн йæ уынд, йæ конды диссагæй ницы уыди, кæд ыл бæстырæсугъды ном сбадт, уæддæр. Йæ цæсгом æгъуыз, гуырыкондæй дæр æй тынг хæрзхъæд не схуыдтаис – хуымæтæджы нарст сылгоймаг. Фæлæ иугæр уæды номдзыддæр паддзахадон разамонджытæ æмæ хæстон разамонджыты йæхимæ æркæсын кодта (раздæр Цезары, стæй та Антонийы), уæд æм, æвæццæгæн, стыр мидхъару уыди. Цезар Египетмæ куы бабырста æмæ йæ куы байста, уæд æй фæстагмæ Клеопатрæйæн балæвар кодта. Антонийæн та ацы сылгоймаг йæ цардæмбал ссис, йæхи ус Ромы уыд, афтæмæй. Номдзыд хæстон разамонæг Клеопатрæйæн радта Крит æмæ Килики.

О, хæдæгай, Цезарæн кæд æхсарджын æмæ интеллектуалон цæсгом уыдис, уæддæр æй зæрдæдзуаг нæ рахуыдтаис. Антони та аргъæутты кæлæнгæнæг усы æнгæстæ уыд: йæ фындз йæ роцъомæ æххæссыд.

Номдзыд адæймæгты тыххæй

Алчи нæ зоны, Байрон, Скотт æмæ Дарвин, кæнæ ноджы бирæты сæ сабийы бонты къуымыхтæ кæй хуыдтой, уый. Уымæн æмæ сæ фылдæр рæстæг хардз кодтой æмдзæвгæтæ фыссыныл, сурæттæ æмæ карикатурæтæ ныв кæныныл, коллекцитæ аразыныл. Уыдæттæ адæммæ кастысты ницытæ ‘мæ мацытæ.

Уыцы куыстытæй бирæтæ æрхæццæ сты абоны онг. Зæгъæм, зындгонд у Дюреры автосурæт, сарæзта йæ æртындæсаздыдæй.

Моцарт та авдаздыдæй ныффыста цыппар сонатæйы.

Лист, Шопен æмæ Иегуди Минухин стыр концертты архайын райдыдтой, иуæндæсгай азтæ дæр сыл нæма сæххæст, афтæмæй.

Фарастаздыд Гете æмдзæвгæтæ фыста немьцаг, латинаг æмæ грекыг æвзæгтыл.

Амонджын бинонтæ.

* * *

<i>Шеф-редактор</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредитель и издатель:

Министерство культуры РСО-Алания.

362040, г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http://www.mahdug.ru.

*Тел.: гл. редактор – 25-09-64; зам. гл. редактора, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.*

*Подписано к печати 15.04.16. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Музл. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.*

Тираж 1100 экз. Заказ № 192. Цена свободная.

Выход из печати 30 апреля 2016 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»

РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

Индекс 73247